

Prostituant en strafrecht

*Quicksan van de strafrechtelijke
verantwoordelijkheden van de prostituant
bij mensenhandel en minderjarigheid*

mr. dr. Kai Lindenberg

Prostituant en strafrecht

*Quickscan van de strafrechtelijke verantwoordelijkheden
van de prostituant bij mensenhandel en minderjarigheid*

mr. dr. Kai Lindenberg

© 2014 Rijksuniversiteit Groningen. Dit onderzoek kwam mede tot stand dankzij het Ministerie van Veiligheid en Justitie. Auteursrechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, <www.reprorecht.nl>). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, <www.cedar.nl/pro>).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaardt de auteur geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de gevolgen hiervan.

Woord vooraf

Mensenhandel heeft de laatste decennia steeds meer de aandacht van politiek, wetenschap en maatschappij. Daarbij zijn ook veranderingen merkbaar in de manier waarop wordt gedacht over de verantwoordelijkheden van de vraagzijde; de zijde van de consument van producten en diensten die voortvloeien uit mensenhandel. Deze studie richt zich op de consument van prostitutie; de prostituuant. Omdat in de prostitutie mensenhandel plaatsvindt en bij prostitutie ook minderjarigen zijn betrokken, rijst de vraag welke verantwoordelijkheden bij de prostituuant moeten worden neergelegd en in hoeverre dat kracht moet worden bijgezet door uitbreiding van het strafrecht. Voor beantwoording van deze vraag is echter eerst nodig dat zicht wordt verkregen op de bestaande strafrechtelijke verantwoordelijkheden van de prostituuant bij mensenhandel en minderjarigheid. Het voorliggende onderzoek beoogt in dit laatste te voorzien. Het werd uitgevoerd in de maanden december 2013 en januari 2014.

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de bereidwillige medewerking van verschillende personen uit binnen- en buitenland. Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar mr. F.J.E. Krips en drs. W.J.M. van Damme van het Ministerie van Veiligheid en Justitie; mw. mr. C.E. Dettmeijer-Vermeulen, Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (NRM) en mw. mr. M. Boot-Matthijssen van het Bureau NRM; en ten slotte mr. W.J.B. ten Kate, landelijk coördinerend officier van justitie mensenhandel en mensensmokkel. Voor bestudering van de situatie in Engeland en Wales is dankbaar gebruik gemaakt van informatie aan mij verschaft door prof. M. Bohlander en mw. L. Graham LLB MA (beiden verbonden aan Durham Law School), alsook door mw. P. Bowen (verbonden aan het Strategy and Policy Directorate, Crown Prosecution Service, London).

Binnen de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen dank ik mijn collega's prof. mr. Hein Wolswijk, dr. Martina Althoff en mr. Anne Postma voor de nuttige gesprekken die ik met hen voerde over specifieke deelonderwerpen. Eerstgenoemde voorzag de concepttekst bovendien van waardevolle opmerkingen. Daarnaast ben ik zeer erkentelijk voor de ondersteuning die is geboden door de onderzoeksassistenten Marcella van Ommen, Wessel de Boer, Tineke Lautenbag en Iris Diever, allen rechtenstudent aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Afsluitend noem ik onder dankzegging het Ministerie van Veiligheid en Justitie, dat voor deze studie financiële steun verleende waarzonder de gerealiseerde onderzoeks-termijn niet mogelijk was geweest.

Kai Lindenberg.
k.k.lindenberg@rug.nl

Inhoudsopgave

Samenvatting		1
Hoofdstuk 1		
Inleiding		7
1.1	Aanleiding en achtergrond	7
1.2	Onderzoeksvragen	8
1.3	Vervolgingsbeleid	9
1.4	Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen	11
1.5	Engeland en Finland	12
1.6	Effectiviteit van strafbaarstelling	16
1.7	Rechtstheoretische fundering van strafbaarstelling	17
Hoofdstuk 2		
De klant van uitgebuite prostituees		21
2.1	Inleiding	21
2.2	Voordeel trekken uit uitbuiting (art. 273f lid 1, sub 6° Sr)	21
<i>2.2.1</i>	<i>Inleiding</i>	<i>21</i>
<i>2.2.2</i>	<i>Wetsgeschiedenis</i>	<i>22</i>
<i>2.2.2.1</i>	Wet tot Bestrijding van Zedeloosheid	22
<i>2.2.2.2</i>	Wetsvoorstellen 18 202 en 21 027	24
<i>2.2.2.3</i>	Wetsvoorstel 25 437	26
<i>2.2.2.4</i>	Tussenconclusie	29
<i>2.2.2.5</i>	Van art. 250a Sr naar art. 273f Sr	33
<i>2.2.2.6</i>	Conclusie	37
<i>2.2.3</i>	<i>Bestanddelen</i>	<i>39</i>
<i>2.2.3.1</i>	Inleiding	39
<i>2.2.3.2</i>	'Uitbuiting'	39
<i>2.2.3.3</i>	'Voordeel trekken'	41
<i>2.2.3.4</i>	Schuldverband	49
<i>2.2.4</i>	<i>Conclusie</i>	<i>57</i>

2.3	Verkrachting en aanranding (art. 242 Sr en art. 246 Sr)	59
2.3.1	<i>Inleiding</i>	59
2.3.2	<i>Middellose dwang</i>	59
2.3.3	<i>Conclusie</i>	61
2.4	Medeplichtigheid (art. 48 Sr)	62
2.4.1	<i>Inleiding</i>	62
2.4.2	<i>Effectieve hulp aan welk feit?</i>	62
2.4.3	<i>Conclusie</i>	63
Hoofdstuk 3		
	De klant van minderjarige prostituees	65
3.1	Inleiding	65
3.2	Art. 248b Sr	65
3.2.1	<i>Inleiding</i>	65
3.2.2	<i>Reikwijdte</i>	66
3.2.3	<i>Conclusie</i>	68
3.3	Art. 244, 245 en 247 Sr	68
3.4	Art. 273f lid 1, sub 8° Sr	69
Hoofdstuk 4		
	Conclusies	71
4.1	Inleiding	71
4.2	De klant van uitgebuite prostituees	71
4.3	De klant van minderjarige prostituees	78
	Literatuur	81
Bijlage 1	Interview Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen	95
Bijlage 2	Interview Landelijk Coördinerend Officier van Justitie Mensenhandel & Mensensmokkel	101
Bijlage 3	Huidige wetteksten	105

Samenvatting

De aanleiding tot het verrichten van dit onderzoek ligt in de sterk toenemende relevantie van de rechtsvraag onder welke omstandigheden de klant van prostituees – de prostituant – strafbaar is naar huidig Nederlands strafrecht. Die rechtsvraag is complex, omdat de strafrechtelijke verantwoordelijkheden van de prostituant hoofdzakelijk worden bepaald door de reikwijdte van algemene misdrijven zoals mensenhandel (art. 237f Sr), die op zichzelf complex zijn. De toename van de relevantie van genoemde rechtsvraag heeft een nationale en een internationale oorzaak.

Nationaal kan worden gewezen op de status van het voorstel *Wet regulering prostitutie en bestrijding misstanden seksbranche*. Naar verwachting zal de thans nog aan dat voorstel verbonden strafbaarstelling van de prostituant – de zogenoemde vergewisplicht – daaruit worden verwijderd. Door het vervallen van de vergewisplicht rijst de vraag of een meer op zichzelf staande strafbaarstelling van de prostituant moet worden ontworpen. Voor beantwoording van die vraag is van belang in welke mate de prostituant nu al strafbaar is voor bepaalde gedragingen.

Vanuit de internationale context is de relevantie van de eerder genoemde rechtsvraag gestegen door de recente mensenhandelinstrumenten van de Raad van Europa en de Europese Unie (het mensenhandelinstrument uit 2005 respectievelijk de mensenhandelinstrumentrichtlijn uit 2011). Beide organen hebben de verplichting geformuleerd een strafbaarstelling in overweging te nemen die zich richt op degene die bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite personen. Binnen de EU zal later worden geïnventariseerd in hoeverre, in het algemeen, nationale strafbaarstellingen bestaan ter zake van personen die bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite personen, en zal worden bekeken wat voor impact die hebben gehad op de bestrijding van mensenhandel. Ook vanuit deze context is dus specifiek van belang geworden in hoeverre de prostituant in Nederland strafbaar is wanneer hij bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees.

In het eerste hoofdstuk worden de onderzoeksvragen geformuleerd. Centraal staat de vraag onder welke omstandigheden de prostituant strafbaar is op grond van het huidige strafrecht. Het gaat daarbij om gedragingen die nog steeds passen bij de hoedanigheid van prostituant (en dus niet overwegend het karakter dragen van zelfstandige misdrijven zoals bedreiging en diefstal), maar waarbij zijn strafrechtelijke aansprakelijkheid kan variëren naar gelang de aard van zijn gedraging en bewustzijn (bijvoorbeeld: is hij zich bewust van de uitbuiting van de prostituee?) en naar gelang de situatie en leeftijd van de prostituee (is er sprake van uitbuiting of minderjarigheid?). Om deze reden valt de centrale onderzoeksvraag uiteen in twee deelvragen die zijn gerelateerd aan uitbuiting respectievelijk minderjarigheid: (1) *Onder welke omstandigheden is de prostituant*

strafbaar die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees? (2) Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar die gebruik maakt van de diensten van prostituees jonger dan achttien jaar?

In het vervolg van het eerste hoofdstuk wordt enige context verleend aan het daaropvolgende positiefrechtelijke onderzoek. Daarbij komt naar voren dat het openbaar ministerie op dit moment geen concreet vervolgingsbeleid voert en kan voeren op de prostituant. Redenen die daarvoor worden gegeven, houden verband met de complexiteit van de betrokken strafbepalingen, zoals art. 273f lid 1, sub 6° Sr ('degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'), en de bewijslast die daarbij is betrokken. Voorts komt de visie van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen voor het voetlicht. Zij heeft recentelijk een concrete aanbeveling gedaan om een aparte strafbepaling op te nemen die zich richt op de prostituant die weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat de prostituee die hij bezoekt, slachtoffer is van mensenhandel. Vervolgens wordt kort aandacht besteed aan betrekkelijk nieuwe strafbepalingen in Engeland en Finland, waarbij de prostituant die een uitgebuite prostituee bezoekt onder omstandigheden daarvoor strafrechtelijk aansprakelijk is. In het afsluitende deel van het eerste hoofdstuk wordt kort stilgestaan bij de omstandigheid dat de wetenschappelijke literatuur nog geen eenduidig beeld laat zien van de effectiviteit van strafbaarstellingen op het terrein van prostitutie, in het bijzonder op het terrein van het criminaliseren van de vraagzijde. Ten slotte wordt geïnventariseerd in hoeverre een nieuwe strafbaarstelling ter zake van het bewust gebruik maken van de diensten van uitgebuite personen, zou passen bij onze huidige strafwetgeving. Geconcludeerd wordt dat een dergelijke strafbaarstelling in beginsel zou aansluiten bij de grondslagen van onze huidige strafbaarstellingen van heling.

In het tweede hoofdstuk wordt onderzocht onder welke omstandigheden de prostituant die gebruik maakt van de diensten van een uitgebuite prostituee, op grond van het huidige strafrecht strafbaar is. De bepalingen die daarbij zijn gekozen, zijn in beeld gekomen door te variëren in het bewustzijn van de prostituant (bijvoorbeeld het bestaan van wetenschap van uitbuiting), in de normatieve sfeer (bijvoorbeeld het redelijkerwijs moeten vermoeden van uitbuiting) en in de gedraging van de prostituant (bijvoorbeeld het genieten van een prijsvoordeel door de uitbuiting). Aan de hand hiervan zijn drie soorten misdrijven als mogelijk relevant aangemerkt: (1) voordeel trekken uit uitbuiting in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, (2) verkrachting en aanranding; art. 242 Sr en art. 246 Sr, en (3) medeplichtigheid in de zin van art. 48 Sr. Deze misdrijven worden vervolgens nader geanalyseerd.

Opzettelijk voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander (art. 273f lid 1, sub 6° Sr). In dit onderdeel staat de vraag centraal in hoeverre de prostituant zich, als prostituant, schuldig kan maken aan overtreding van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Uit de wetsgeschiedenis is naar voren gekomen dat een bepaalde lezing van die geschiedenis het antwoord oplevert dat de prostituant geen dader kan zijn van art. 273f lid 1, sub 6° Sr en zich in die hoedanigheid dus niet schuldig kan maken aan dat delict, ook niet wanneer zijn ge-

drag aan de bestanddelen beantwoordt. Deze lezing houdt verband met verschillende factoren. Te wijzen valt op de oude zinsnede 'uit seksuele handelingen met een derde' die onderdeel was van art. 250a lid 1, sub 4° Sr, een voorganger van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Het valt vanuit deze optiek niet goed in te zien waarom een bepaling mede zou worden opgesteld om een pleger te kunnen aanpakken die in de bepaling als 'derde' wordt genoemd. Daar komt bij dat de discussie over de strafbaarheid van de prostituant ook al aan het begin van de twintigste eeuw een principiële was, en dat daarom gesteld zou kunnen worden dat strafbaarheid niet zomaar kan worden ingelezen zonder dat die strafbaarheid en de vorm waarin die wordt gegoten, onderwerp zijn geweest van parlementaire discussie. De prostituant is wel ter sprake gekomen, met name met betrekking tot minderjarige prostituees, maar werd op geen enkel moment direct in verband gebracht met de hier relevante bepaling. Ten slotte kan aan de wetsgeschiedenis een argument worden ontleend om de oude zinsnede 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen met een derde' in art. 250a Sr, te lezen als 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit *de opbrengst van seksuele handelingen met een derde*'. Dat snijdt nog meer het verband door tussen de handelingen van de prostituant en de bepaling waarin die zinsnede voorkwam (art. 250a Sr). Dat argument werkt door naar de sfeer van art. 273f Sr, omdat strekking van de strafbaarheid van de prostituant in de overgang naar dat delict niet uitdrukkelijk aan de orde is geweest.

Indien men de vooromschreven lezing niet volgt, dan wordt de strafbaarheid van de prostituant bepaald door de bestanddelen in art. 273f lid 1, sub 6° Sr zelf. Het probleem daarbij is, dat blijkt dat die bestanddelen op essentiële punten verschillend worden uitgelegd en de Hoge Raad zich over die punten nog niet heeft uitgelaten.

'Voordeel trekken' wordt enerzijds zo uitgelegd dat sprake moet zijn van een bestendige, ondersteunende rol in de uitbuiting. In dat kader is in art. 273f lid 1, sub 6° Sr alleen ruimte voor de prostituant die tevens als 'uitbater van de uitbuiting' kan worden beschouwd, een omschrijving die de wetgever gaf toen hij omschreef voor welke personen de bepaling werd ingevoerd. Anderzijds wordt aan 'voordeel trekken' vaak ook een ruimere betekenis toegekend die meer het normale spraakgebruik volgt. Een lage prijsstelling of een gunstige prijs/kwaliteit-verhouding in het algemeen, kunnen hier al het benodigde 'voordeel' opleveren, dus ook in geval van een eenmalig gebruik van de diensten van een prostituee. Het gaat in deze lezing om een concreet genoten voordeel.

Uit de bespreking van het schuldverband volgt dat ook hierover verschillende standpunten worden ingenomen die elk een andere uitwerking hebben op het voor art. 273f lid 1, sub 6° Sr benodigde opzet. In het ene standpunt wordt opzet op de uitbuiting vereist, in het andere standpunt is culpa ten aanzien van de uitbuiting (dus slechts het 'redelijkerwijs moeten vermoeden' van de uitbuiting) voldoende. Bij dit laatste standpunt worden bestanddelen uit het oude art. 250a Sr ingelezen. Doordat de lat lager wordt gelegd (culpa volstaat) is art. 273f lid 1, sub 6° Sr bij dat standpunt ook van toepassing op de 'culpa-prostituant'; de prostituant die niet weet, maar wel redelijkerwijs had moeten weten dat de prostituee werd uitgebuit. Niet zeker is echter of dit aangepast lezen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr de toets van de Hoge Raad zal doorstaan. Aan dat standpunt zijn de nodige bezwaren verbonden, bijvoorbeeld in de sfeer van legaliteit.

Wat ten slotte de bewijsbaarheid betreft, komt de verwachting naar voren dat de bewijsgaring die nodig is voor het hardmaken van opzet op de uitbuiting, in veel gevallen ook nodig zal zijn voor het hardmaken van culpa ten aanzien van de uitbuiting. 'Redelijkerwijs moeten vermoeden' duidt op omstandigheden die in het algemeen bij een eerste indruk al worden vermoed. In zoverre lijkt het inlezen van 'redelijkerwijs moeten vermoeden' dus geen voordeel op te leveren voor de opsporing; verondersteld wordt dat in beide gevallen alle opmerkelijkheden in het traject dat de ontkenkende prostituant heeft gevolgd en alle opmerkelijkheden in de situatie die hij aantrof, dienen te worden gedocumenteerd. Wel is aannemelijk dat aan de hand van die documentatie het 'redelijkerwijs moeten vermoeden' van uitbuiting, in de rechtszaal eerder zal worden aangenomen dan het opzet op de uitbuiting.

Verkrachting en aanranding (art. 242 Sr en art. 246 Sr). Voor art. 242 en art. 246 Sr is nodig dat sprake is van 'dwingen'. Typische gevallen van dwang zijn de fysieke dwang (door geweld) en de psychische dwang (door bedreiging). Door de ruime strekking van het dwangmiddel 'een andere feitelijkheid' dat in beide bepalingen is opgenomen, blijkt dat deze bepalingen ook meer dwangsoorten toelaten dan alleen de twee genoemde. Een van deze dwangsoorten is de zogenoemde middelloze dwang. Dat betreft een situatie waarin alle kernelementen van dwang zijn verenigd (zoals onvrijwilligheid en onvermijdbaarheid, het opzet van de dader op die onvrijwilligheid en onvermijdbaarheid, en het desondanks handelen door de dader). Het atypische van die dwangsoort is echter dat de onvermijdbaarheid – het door het slachtoffer niet of maar moeilijk kunnen vermijden van de situatie – niet door de dader zelf is veroorzaakt; die situatie is door hem aangetroffen. De rechtspraak laat ruimte voor deze middelloze dwang en om die reden komt onder omstandigheden ook de prostituant beeld. Vanzelfsprekend wordt hier bedoeld op extreme gevallen waarin de onvrijwilligheid voor de prostituant duidelijk kenbaar is door een samenstel van zichtbare factoren. Wanneer een prostituant de seksuele handelingen vervolgens uitvoert of ontvangt ondanks dat hij weet dat de prostituee de seksuele handelingen tegen haar wil ondergaat of uitvoert, en ondanks dat hij eveneens weet dat zij niet of moeilijk anders kan handelen doordat zij onder de macht staat van anderen, dan kan op basis van de rechtspraak tot de conclusie worden gekomen dat dit in beginsel valt binnen de werkingssfeer van art. 242 Sr en art. 246 Sr. Het gaat dan niet (alleen) om medeplegen, maar reeds om het zelfstandig plegen van de genoemde delicten.

Medeplichtigheid (art. 48 Sr). Bij de analyse van medeplichtigheid in relatie tot de prostituant komt naar voren dat het al met al moeilijk denkbaar is dat het betreffende delict op de prostituant van toepassing zou zijn. Voor strafrechtelijke aansprakelijkheid is nodig dat de medeplichtige het misdrijf daadwerkelijk bevordert of gemakkelijk maakt. De geboden hulp dient daadwerkelijk effectief te zijn geweest. Dit bevorderende effect is enkel gerelateerd aan het concrete grondfeit, niet aan het 'plaatsvinden van misdrijven' in algemene zin. Medeplichtigheid in strafrechtelijke zin kan dus niet reeds worden gegrond op de stelling dat seksuele uitbuiting niet of nauwelijks zou plaatsvinden wan-

neer voor de seksuele diensten geen enkele afnemer zou zijn en dat daarmee vaststaat dat de prostituant een effectieve bijdrage levert aan de uitbuiting.

Met betrekking tot de delicten in art. 273f Sr, waaraan de prostituant medeplichtig zou kunnen zijn, is opgevallen dat de meeste delicten feitelijk al zijn voltooid op het moment dat de prostituant gebruik maakt van de diensten van een prostituee. Hulp na afloop van het strafbare feit valt niet onder de medeplichtigheid. Het feit in art. 273f lid 1, sub 4° Sr (het uitbuiten zelf; kort gezegd door dwang of misleiding veroorzaken dat iemand zich beschikbaar stelt tot het verrichten van diensten) zou eventueel als voortdurend delict kunnen worden beschouwd. In zoverre zou het dus nog wel kunnen plaatsvinden op het moment dat de prostituant contact heeft met de prostituee. Maar om het bezoek en de betaling van de prostituant als effectief te kunnen beschouwen voor dat concrete feit, dient waarschijnlijk vast komen te staan dat het uitbuitingsdelict mede door zijn bezoek op dat concrete moment heeft voortgeduurd of gemakkelijker heeft plaatsgevonden. Dat is niet alleen lastig te beredeneren, maar vanzelfsprekend ook lastig te bewijzen.

In art. 273f lid 1, sub 9° Sr is strafbaar gesteld het dwingen of misleiden tot afgifte van de opbrengst van prostitutie. Dit betreft een feit dat kan plaatsvinden na het bezoek van de prostituant en de prostituant zou van dat aanstaande feit op de hoogte kunnen zijn. Het is echter moeilijk in te zien waarom het enkele prostitueebezoek hier bevorderend zou zijn voor dit concrete feit. De eventuele medeplichtigheid zal dan moeten worden gezocht in de betaling; in het overhandigen van het geld waarvan de prostituant, naar hier wordt aangenomen, al vermoedt dat het de prostituee afhandig zal worden gemaakt. Of dit, in de zin van art. 48 Sr, 'behulpzaam zijn bij', 'gelegenheid bieden tot' of 'middelen verschaffen tot' het plegen van het feit oplevert, kan het onderzoek niet stellig beantwoorden. Daarvoor is de rechtspraak over medeplichtigheid te casuïstisch en het onderhavige geval te atypisch. In ieder geval wordt duidelijk dat het een vrij grote stap is om hier medeplichtigheid aan te nemen. De hiervoor gevolgde gedachtegang gaat eveneens op voor medeplichtigheid aan de voordeeltrekkersdelicten in art. 273f Sr, waaronder die in lid 1, sub 6°.

Alles bij elkaar genomen, blijkt dat de constructie van de prostituant als medeplichtige een ingewikkelde is, met een vermoedelijk lage slagingskans in de rechtszaal.

In het derde hoofdstuk wordt gekeken naast strafbaarstellingen waarbij de leeftijd van de prostituee van belang is. Achtereenvolgend wordt de strekking onderzocht van art. 248b Sr (jeugdprostitutie; het gebruik maken van diensten van prostituees van zestien of zeventien jaar oud), de artt. 244, 245 en 247 Sr (seks met jeugdigen) en art. 273f lid 1, sub 8° Sr (voordeel trekken uit seks met een iemand jonger dan achttien jaar). Uit dit hoofdstuk blijkt dat de prostituant in de regel strafrechtelijk aansprakelijk is wanneer hij gebruik maakt van de diensten van een prostituee jonger dan achttien jaar. Algemene bescherming tegen het gebruik van de diensten van jeugdige prostituees, is gelegen in art. 248b Sr en in art. 244, 245 en 247 Sr. In art. 273f lid 1, sub 8° Sr wordt aanvullende bescherming geboden tegen het concreet profiteren van eerder genoemde gebruikmaking van diensten. Zoals naar voren komt, moet daarbij in de context van de prosti-

tuant waarschijnlijk worden gedacht aan gevallen als die waarbij de prostituant bewust financiële of seksuele voordelen bewerkstelligt door in te spelen op kwetsbaarheden van de jeugdige, zoals onwetendheid, angst of armoede.

In het vierde en laatste hoofdstuk wordt teruggeblikt op de eerdere hoofdstukken en worden de resultaten daarvan geïventariseerd en deels gevisualiseerd in tabellen. In dit afsluitende hoofdstuk is met name aandacht voor de verschillende interpretaties van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Uiteindelijk worden vijf verschillende interpretaties onderscheiden en afgezet tegen verschillende casussen die prostituanten betreffen. Daarmee kan een beeld worden gevormd van de graad waarin art. 273f lid 1, sub 6° Sr de casussen per interpretatie dekt. In verband met de ontwikkelingen binnen de Raad van Europa en de Europese Unie en met de aanbevolen strafbaarstelling van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel, wordt geconstateerd dat art. 273f lid 1, sub 6° Sr bij geen van de interpretaties beschermt tegen de prostituant die (enkel) bewust gebruik maakt van de diensten van de uitgebuite prostituee. Ten slotte worden in een tabel de verschillen met Engeland en Finland zichtbaar gemaakt. De strafbepaling in Engeland gaat duidelijk verder dan het voorstel van de Nationaal Rapporteur, omdat in Engeland een risicoaansprakelijkheid is gecreëerd. De strafbepaling in Finland gaat minder ver, omdat daarin wetenschap wordt geëist en de culpa ('redelijkerwijs moeten vermoeden') dus niet voldoende is.

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

De aanleiding tot het verrichten van dit onderzoek ligt in de sterk toenemende relevantie van de rechtsvraag onder welke omstandigheden de klant van prostituees – de prostituant – strafbaar is naar huidig Nederlands strafrecht. Die rechtsvraag is complex, omdat de strafrechtelijke verantwoordelijkheden van de prostituant hoofdzakelijk worden bepaald door de reikwijdte van algemene misdrijven zoals mensenhandel (art. 237f Sr), die op zichzelf complex zijn.¹ De toename van de relevantie van genoemde rechtsvraag heeft een nationale en een internationale oorzaak.

Nationaal is dit toe te schrijven aan de wijze waarop de behandeling van het voorstel *Wet regulering prostitutie en bestrijding misstanden seksbranche* is verlopen.² Dit wetsvoorstel is op het moment van schrijven aanhangig bij de Eerste Kamer en beoogt invoering van een verplicht en uniform vergunningstelsel voor de uitoefening van een seksbedrijf. Daarnaast voorziet het wetsvoorstel thans nog in een registratieplicht voor alle prostituees en in de introductie van een strafbaarstelling die zich specifiek richt op prostituanten. De prostituant wordt volgens het wetsvoorstel strafbaar wanneer hij gebruik maakt van de seksuele diensten van een prostituee en zich daarbij niet ervan vergewist of de prostituee ook een geregistreerde prostituee is.³ Zowel de registratieplicht voor prostituees als de vergewisplicht voor prostituanten is in de Eerste Kamer ter discussie gesteld. Dit heeft geleid tot een aangenomen motie waarin de regering wordt verzocht om door middel van een novelle de registratieplicht af te splitsen van het wetsvoorstel, zodat de vergunningplicht – waarover consensus bestaat – snel kan worden ingevoerd.⁴ Omdat ook tegen de vergewisplicht bezwaren bestaan en de vergewisplicht nauw verweven is met de registratieplicht, heeft de Minister een novelle toegezegd waarin deze beide plichten uit het voorstel zullen worden gehaald.⁵ Door het vervallen van de vergewisplicht rijst de vraag of een meer op zichzelf staande strafbaarstelling van de prostituant moet worden ontworpen. Voor beantwoording van die vraag is van belang in welke mate de prostituant nu al strafbaar is voor bepaalde gedragingen.

Vanuit de internationale context is de relevantie van de eerder genoemde rechtsvraag gestegen door het werk van internationale organen, in het bijzonder de Raad van

¹ Het gemeentelijk strafrecht wordt buiten beschouwing gelaten.

² Dossier 32 211.

³ Vgl. *Kamerstukken I* 2010/11, 32 211, nr. A, p. 8-9 (Gewijzigd voorstel van wet; art. 29).

⁴ *Kamerstukken I* 2012/13, 32 211, nr. L (Motie-Strik).

⁵ *Kamerstukken I* 2012/13, 32 211, nr. M (Brief van de Minister).

Europa en de Europese Unie. Van oudsher bestaat veel aandacht voor de aanbodzijde van illegale producten en diensten, maar al enige tijd groeit ook de aandacht voor de verantwoordelijkheden aan de vraagzijde bij deze illegaliteit, in het bijzonder met betrekking tot mensenhandel en daaraan gerelateerde prostitutie.⁶ Wat deze thema's betreft werd voor het eerst een concrete strafrechtelijke visie verwoord in het Verdrag van de Raad van Europa ter bestrijding van de mensenhandel, uit 2005. Daarin werd een artikel opgenomen dat kort gezegd elke verdragspartij opdraagt een strafbaarstelling in overweging te nemen die zich richt op degene die bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite personen.⁷ De Europese Unie volgde daarop met een soortgelijke bepaling in de mensenhandel-Richtlijn van 2011, waarin eveneens het overwegen van een dergelijke strafbaarstelling gebiedend is opgenomen.⁸ In dezelfde Richtlijn is aangekondigd dat in 2015 wordt geïnventariseerd tot welke maatregelen de oproep heeft geleid. Tevens zal in 2016 verslag worden gedaan van de mate waarin, in het algemeen, nationale strafbaarstellingen bestaan ter zake van personen die bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite personen, en zal worden bekeken wat voor impact die hebben gehad op de bestrijding van mensenhandel.⁹ Hoewel nog geen Europeesrechtelijke verplichting tot strafbaarstelling bestaat¹⁰, is vanuit deze context wel specifiek van belang geworden in hoeverre de prostituant in Nederland strafbaar is wanneer hij bewust gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees.

1.2 Onderzoekvragen

In deze studie wordt de vraag onderzocht onder welke omstandigheden de prostituant strafbaar is op grond van huidig Nederlands strafrecht. De focus van het onderzoek betreft gedragingen van de prostituant die nog steeds het karakter dragen van gedragingen van een prostituant. Daarmee wordt het volgende bedoeld. Indien een prostituant

⁶ Zie over de uitdagingen waarvoor de wetenschap zich gesteld ziet door deze groeiende aandacht voor de vraagzijde: Van Damme & Vermeulen 2012.

⁷ Zie art. 19 van het Verdrag van de Raad van Europa ter bestrijding van de mensenhandel, *Trb.* 2006, 99: 'Iedere partij overweegt de wetgevende en andere maatregelen te nemen die nodig zijn om het gebruik van diensten waarop de uitbuiting zoals omschreven in artikel 4, onder a, van dit verdrag betrekking heeft, in de wetenschap dat de betrokken persoon slachtoffer is van mensenhandel, in haar nationaal recht strafbaar te stellen.'

⁸ Zie art. 18 lid 4 van de Richtlijn 2011/36/EU van het Europees Parlement en de Raad inzake de voorkoming en bestrijding van mensenhandel, de bescherming van slachtoffers ervan, en ter vervanging van kaderbesluit 2002/629/JBZ van de Raad (PbEU L 101): 'Om het voorkomen en bestrijden van mensenhandel doeltreffender te maken door de vraag ernaar te ontmoedigen, overwegen de lidstaten maatregelen te nemen houdende strafbaarstelling van het gebruikmaken van diensten die het voorwerp zijn van uitbuiting in de zin van artikel 2, in de wetenschap dat de betrokkene het slachtoffer is van een in artikel 2 bedoeld strafbaar feit.'

⁹ Zie art. 23 lid 1 respectievelijk lid 2 van Richtlijn 2011/36/EU. Inmiddels lijkt de inventarisatie van nationale maatregelen al te zijn opgeschoven naar 2016; vgl. COM(2012) 286 final, p. 9. Zie over deze maatregelen voorts NRM 2013a, p. 139-143.

¹⁰ Ook uit de rechtspraak van het EHRM kan niet stellig een positieve verplichting worden afgeleid tot strafbaarstelling van de prostituant met wetenschap van uitbuiting.

de portemonnee van een prostituee zou stelen, dan is hij wat zijn bezoek aan de prostituee betreft misschien nog prostituant, maar zijn gedraging maakt hem tot een dief. Die gedraging en hoedanigheid zijn hier niet interessant. Het gaat om gedragingen die nog steeds passen bij de hoedanigheid van prostituant, maar waarbij zijn strafrechtelijke aansprakelijkheid kan variëren naar gelang de aard van zijn gedraging en bewustzijn (bijvoorbeeld: is hij zich bewust van de uitbuiting van de prostituee?) en naar gelang de situatie en leeftijd van de prostituee (is er sprake van uitbuiting of minderjarigheid?). Om deze reden valt de centrale onderzoeksvraag uiteen in twee deelvragen die zijn gerelateerd aan uitbuiting respectievelijk minderjarigheid:

1. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar op grond van het huidige strafrecht?*
 - a. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees?*
 - b. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar die gebruik maakt van de diensten van prostituees jonger dan achttien jaar?*

Onderzoeksvraag 1a wordt behandeld in hoofdstuk 2. Onderzoeksvraag 1b wordt behandeld in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 worden de antwoorden op de onderzoeksvragen geïnventariseerd.

Zoals blijkt, valt de normatieve waardering van de strafbaarheid in beginsel buiten het bestek van deze studie. Dit houdt in dat de rechtspolitieke vraag in hoeverre het huidige strafrecht volstaat en, indien dat niet het geval is, hoe een nieuwe strafbaarstelling zou moeten worden geredigeerd, niet specifiek wordt geanalyseerd en dat daarvan ook niet uitgebreid verslag wordt gedaan. Niettemin zullen soms constatering worden gedaan over bewijsrechtelijke, rechtstheoretische of wetssystematische aspecten van het huidige strafrecht en zal ook een vergelijking worden gemaakt met het voorstel van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en met het strafrecht in Engeland en Finland (zie de paragrafen 1.4 en 1.5, en hoofdstuk 4). Deze onderdelen raken deels aan voornoemde vraag. Zij kunnen in zoverre aanvullende ingrediënten zijn voor beantwoording, ongeacht hoe men de afweging uiteindelijk maakt.

1.3 Vervolgingsbeleid

In het gepubliceerde vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie ter zake van mensenhandel (uitbuiting) en ter zake van seksuele gedragingen met jeugdigen, komt de prostituant als zodanig niet voor.

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van de prostituant wordt soms in verband gebracht met art. 273f lid 1, sub 6° Sr: 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'. Deze bepaling wordt in hoofdstuk 2 uitgebreid besproken in relatie tot de prostituant. Het in verband brengen van de prostituant met art. 273f lid 1, sub 6°

Sr berust op de stelling dat ingeval de prostituant weet dat hij een lagere prijs betaalt voor de prostituee omdat zij slachtoffer is van uitbuiting, de prostituant zich schuldig maakt aan de zojuist genoemde strafbepaling. Tegen deze achtergrond is het interessant om te bezien wat over dit voordeeltrekkersdelict wordt gezegd in het OM-beleid. In een oudere Aanwijzing Mensenhandel werd als volgt ingegaan op het voordeel trekken in de zin van in art. 273f lid 1, sub 6° Sr:

‘Naar alle verschijningsvormen van daderschap dient strafrechtelijk onderzoek te worden verricht. Daarbij kan het gaan om de exploitant die uitbuit, maar ook om andere typen daders, zoals faciliteerders – personen die bemiddelen in de komst naar Nederland, opvang, huisvesting, identiteitspapieren, aanwerven en tewerkstellen van slachtoffers – en degenen die anderszins voordeel trekken uit mensenhandel (bijvoorbeeld chauffeurs of kamerverhuurders).’¹¹

In de huidige Aanwijzing Mensenhandel worden geen voorbeelden meer gegeven van voordeeltrekkers, maar wordt benadrukt dat ook het ‘voordeel trekken’ de aandacht heeft:

‘Indien het opsporingsonderzoek daarvoor voldoende basis biedt, dient het tot vervolging te leiden. Dat geldt voor alle daders, zowel degenen die iemand in een toestand van uitbuiting brengt als degenen die voordeel trekt van de uitbuiting.’¹²

In een voor deze studie gehouden interview met de landelijk coördinerend officier van justitie mensenhandel, heeft deze aangegeven dat het beleid van het openbaar ministerie zich weliswaar inderdaad uitdrukkelijk ook op het ‘voordeel trekken’ richt in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, maar dat dit delict moeilijk te bewijzen is in het geval van een prostituant. Dat is volgens hem ook de reden dat men daar nu niet of nauwelijks aan toekomt en waarom het lastig is daarop concreet beleid te voeren. Hem zijn geen zaken bekend waar de klant expliciet strafrechtelijk wordt aangesproken op het gebruik maken van een meerderjarig slachtoffer van mensenhandel.¹³

Wat betreft het gebruik van diensten in de jeugdprostitutie (art. 248b Sr) bestaat voor zover kon worden nagegaan ook geen gepubliceerd zelfstandig beleid. Bij de totstandkoming van art. 248b Sr werd van regeringszijde geconstateerd dat deze bepaling, die door middel van een Kamermotie werd gerealiseerd, vooral een signaalfunctie had en dat men geen hoge verwachtingen van de opsporing zou kunnen hebben.¹⁴ Recentelijk heeft de Nationaal Rapporteur Mensenhandel inderdaad nog aandacht gevraagd voor het feit dat betrekkelijk weinig opsporing en vervolging plaatsvinden met betrekking tot art. 248b Sr.¹⁵

¹¹ Aanwijzing Mensenhandel van 4 december 2012, *Stcrt.* 2012, 26876 (i.w.tr. op 1 januari 2013).

¹² Aanwijzing Mensenhandel van 21 mei 2013, *Stcrt.* 2013, 16816 (i.w.tr. op 1 juli 2013).

¹³ Zie bijlage 2 voor het interviewverslag.

¹⁴ Zie hierover nader paragraaf 3.2.

¹⁵ Zie NRM 2014.

1.4 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen¹⁶

Zoals zojuist besproken, heeft de Nationaal Rapporteur Mensenhandel onlangs nog haar zorgen uitgesproken over de beperkte schaal waarop opsporing en vervolging plaatsvinden ter zake van het gebruikmaken van diensten van jeugdprostituees.

Daarnaast pleit de Nationaal Rapporteur al enige jaren voor meer aandacht voor de vraagzijde bij seksuele diensten die het voorwerp zijn van uitbuiting.¹⁷ Volgens haar dient in het Wetboek van Strafrecht een apart misdrijf te worden opgenomen dat ziet op bepaalde prostituanten:

‘Verantwoordelijkheid van klanten

Prostitutie is een sector van prostituees en klanten. In de vergunde sector valt op dat klanten bij misstanden deze soms melden bij Meld Misdaad Anoniem. Dat is goed en een van de verworvenheden van het Nederlandse systeem. Er zijn evenwel ook situaties waarbij klanten weten of redelijkerwijs moeten vermoeden dat de prostituee die zij bezoeken slachtoffer is van mensenhandel. Het kan dan gaan om duistere manieren om bij een prostituee te komen, informatie die is gedeeld op websites of de situatie waarin de klant de vrouw aantreft. Voor die gevallen beveel ik een expliciete strafbaarstelling aan.’¹⁸

De aanbeveling is in de negende NRM-rapportage (2013) opgenomen:

‘Aanbeveling 3.2

De wetgever wordt aanbevolen om strafbaar te stellen degene die gebruik maakt van de seksuele diensten van een prostitué(e) terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat hij of zij daartoe is gedwongen of bewogen, en dus een slachtoffer is van mensenhandel.’¹⁹

¹⁶ In 2000 werd de eerste Rapporteur benoemd en sinds 15 november 2013 is de positie van de Rapporteur verankerd bij zelfstandige wet in formele zin; de Wet Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen. Deze werd ingevoerd als onderdeel van de implementatie van Richtlijn 2011/36/EU (Wet van 6 november 2013, *Stb.* 2013, 444). De Nationaal Rapporteur Mensenhandel heeft tot taak: (a) het onderzoeken van de ontwikkelingen in de omvang en kenmerken van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen alsmede de effecten van genomen beleidsmaatregelen in de aanpak van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen, (b) het adviseren van de regering over de voorkoming en bestrijding van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen, en (c) het periodiek rapporteren aan de regering door toezending van zijn rapporten ten aanzien van mensenhandel en ten aanzien van seksueel geweld tegen kinderen aan de Minister van Veiligheid en Justitie (art. 5). De periodieke rapportages bevatten onder meer aanbevelingen ter verbetering van de voorkoming en bestrijding van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen (art. 7).

¹⁷ Zie o.m. NRM 2007, paragraaf 1.4, NRM 2009, p. 690 en NRM 2013a, paragraaf 2.3.2 en 4.3.

¹⁸ Zie NRM 2013b, p. 4.

¹⁹ Zie NRM 2013a, p. 318. In NRM 2009, p. 690 wordt gesteld dat ook na inwerkingtreding van de voorgestelde Wet regulering prostitutie en bestrijding misstanden seksbranche (zie hiervoor paragraaf 1.1) niet strafbaar is de klant die gebruikt maakt van de diensten van een geregistreerde sekswerker ‘terwijl hij weet of redelijkerwijs hadden kunnen weten *dat deze slachtoffer is van mensenhandel*’. De door mij geursiveerde tekst betreft het object van het schuldverband (wat wist de klant of behoorde de klant te weten?) en wijkt iets af van de formulering van dat object hierboven (‘dat hij of zij daartoe is gedwongen of bewogen, en dus een slachtoffer is van mensenhandel’).

Voorgesteld wordt om een dergelijke bepaling op te nemen als zedendelict, bijvoorbeeld als aanvulling op art. 248b Sr, waarin thans de prostituant strafbaar is gesteld die gebruik maakt van de diensten van een zestien- of zeventienjarige prostituee.²⁰

De Nationaal Rapporteur Mensenhandel wijst op verschillende gronden voor deze aanbeveling. Van belang zijn onder meer de internationale ontwikkelingen, in het bijzonder de juridische ontwikkelingen binnen de Raad van Europa en de Europese Unie (zie daarover paragraaf 1.1). In dat verband signaleert zij ook gebreken in bestaande strafwetgeving. Zoals gezegd wordt door sommigen gewezen op art. 273f lid 1, sub 6° Sr als toereikend instrument tegen prostituanten met wetenschap van uitbuiting.²¹ In het interview met de Nationaal Rapporteur dat voor deze studie werd gehouden, heeft zij aangegeven dat deze bepaling in haar ogen bedoeld noch geschikt is voor de aanpak van prostituanten met wetenschap van uitbuiting.²² Dit houdt mede verband met haar opvatting over de bestaande en ook gewenste uitleg van het bestanddeel 'voordeel trekken' in art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Deze opvatting wordt in paragraaf 2.2.3.2 nader besproken.

1.5 Engeland en Finland

De onderzoeksvragen in deze studie richten zich niet op rechtsvergelijking. Er is niettemin oriënterend gekeken naar twee Europese landen die al een specifieke strafbaarstelling kennen voor de prostituant die gebruik maakt van de diensten van een uitgebuite prostituee. In deze landen is de prostituant niet algemeen strafbaar gesteld zoals in Zweden. Het gaat om Engeland (sinds 2010; inclusief Wales) en Finland (sinds 2006). Van de zojuist genoemde oriëntatie wordt hierna verslag gedaan, waarbij de bespreking van Finland beperkt is door de geringe beschikbaarheid van bronnen binnen de termijn van deze studie. In ieder geval bieden de situaties in beide landen interessante voorbeelden en kunnen daardoor meer context verlenen aan de onderzoeksresultaten.

Engeland

Ook in Engeland bestaat vanzelfsprekend sinds lange tijd aandacht voor de criminele elementen in de prostitutie en voor de zoektocht naar oplossingen om de prostitutie van die elementen te ontdoen. De manier waarop de overheid denkt over de rol van de vraagzijde, blijkt in het bijzonder uit twee rapporten van het *Home Office*: 'Paying the Price' uit 2004 en 'Tackling the demand for prostitution: a review' uit 2008. Zoals uit de titel blijkt, richt laatstgenoemd rapport zich specifiek op de prostituant.²³ In de samenvatting van dat rapport zijn onder meer de volgende conclusies opgenomen:

²⁰ NRM 2013a, p. 60, noot 192.

²¹ Vgl. *Kamerstukken II* 2012/13, 33 309, nr. 6, p. 8 en *Kamerstukken I* 2012/13, 33 309, C, p. 13.

²² Zie het interviewverslag dat in bijlage 1 is opgenomen en voorts o.a. NRM 2013a, p. 318.

²³ Zie *Home Office* 2004 respectievelijk *Home Office* 2008.

'The Review concluded that there was evidence to support the development of a new offence to criminalise those who are found to be paying for sex with a person who is being controlled against their wishes for someone else's gain. The new offence should be a strict liability offence meaning that it will be irrelevant whether the sex buyer knew that the prostitute was controlled or not. This will help to achieve the goal of reducing the size of the 'sex market' by sending a clear message that those who pay for sex should consider the potential implications of their actions. Penalties for the new offence should be in line with other offences which target demand for prostitution. This would mean a non-custodial penalty, with a fine of up to £1000 (fine level 3).

No single approach will be sufficient on its own to reduce demand, so the Review makes five further recommendations to tackle issues that contribute to the demand for all forms of prostitution.

These recommendations include action to raise awareness about the extent of trafficking, measures specifically targeted at street prostitution, and measures to allow the closure of premises associated with sexual exploitation.'²⁴

Wat betreft de keuze voor de aard van de strafbaarstelling staat in het rapport:

'Noting the apparent benefits of criminal justice measures, but taking into account the difficulties with enforcing the Swedish model in the UK at this time, it is therefore recommended that instead of criminalising all sex buyers, we criminalise those who are found to be paying for sex with a person who is being controlled for someone else's gain (i.e a pimp or trafficker). Given the practical difficulties in proving whether a defendant knew if a woman was controlled or not – the new offence should be a strict liability offence, to aid prosecution and remove any ambiguity from possible offenders' minds about the potential consequences of sex with a trafficked or exploited woman.'²⁵

Naar verluidt is de voorstelde strafbaarstelling zonder al te veel politieke discussie gerealiseerd. Dat is opmerkelijk te achten, omdat een risicoaansprakelijkheid wordt voorgesteld; een strafrechtelijke aansprakelijkheid die geldt ongeacht de vraag of de prostituant op de hoogte was of zelfs op de hoogte kon zijn van de uitbuiting. Voor dit type aansprakelijkheid wordt gekozen 'given the practical difficulties' bij het bewijzen van wetenschap van de prostituant. Uit het gemak waarmee deze (in deze context ook voor het Engelse strafrecht bijzondere) risicoaansprakelijkheid is geaccepteerd, leiden sommigen af dat met de keuze voor een dergelijke strafbaarstelling feitelijk wordt geopteerd voor een afgezwakt Zweeds abolitionistisch systeem, maar zonder dat dit expliciet wordt gemaakt.²⁶ Omdat niet vereist is dat de prostituant een verwijt kan worden ge-

²⁴ Home Office 2008, p. 3.

²⁵ Home Office 2008, p. 14.

²⁶ Aldus Laura Graham, specialist op het gebied van de Engelse prostitutiewetgeving (Durham Law School) in een interview voor deze studie. Zie voor kritiek op de nieuwe wetgeving voorts o.m. Carline 2010 en Criminal Law Review 2010.

maakt met betrekking tot de omstandigheden die hij aantreft (in de vorm van het weten of redelijkerwijs moeten vermoeden van uitbuiting), is afzien van het gebruik maken van prostitutiediensten de enige manier om strafrechtelijke aansprakelijkheid daadwerkelijk te vermijden.

De strafbaarstelling is neergelegd in *section 53A* van de *Sexual Offences Act 2003*²⁷ en luidt als volgt:

Section 53A Sexual Offences Act 2003 (Paying for sexual services of a prostitute subjected to force etc.)

- (1) A person (A) commits an offence if —
 - (a) A makes or promises payment for the sexual services of a prostitute (B),
 - (b) a third person (C) has engaged in exploitative conduct of a kind likely to induce or encourage B to provide the sexual services for which A has made or promised payment, and
 - (c) C engaged in that conduct for or in the expectation of gain for C or another person (apart from A or B).
- (2) The following are irrelevant—
 - (a) where in the world the sexual services are to be provided and whether those services are provided
 - (b) whether A is, or ought to be, aware that C has engaged in exploitative conduct.
- (3) C engages in exploitative conduct if—
 - (a) C uses force, threats (whether or not relating to violence) or any other form of coercion, or
 - (b) C practices any form of deception.
- (4) A person guilty of an offence under this section is liable on summary conviction to a fine not exceeding level 3 on the standard scale.

De bepaling is niet direct gekoppeld aan mensenhandel, maar is van toepassing op alle gevallen waarin de prostituee slachtoffer is van dwang of misleiding door een derde uit winstbejag (lid 1 jo. lid 3). Zoals gezegd is de bepaling in 2010 geïntroduceerd. Het aantal gevallen waarin in Engeland een dagvaarding werd uitgebracht die leidde tot een zaak bij de Magistrates' Courts, is als volgt uit te splitsen:

²⁷ Deze bepaling werd ingevoerd door middel van art. 14 van de *Policing and Crime Act 2009*. In de praktijk en literatuur wordt soms niet verwezen naar artikel 53A van de *Sexual Offences Act 2003*, maar enkel naar voornoemd art. 14.

<i>Offences charged and reaching a first hearing in Magistrates' Courts²⁸</i>			
	2010-2011	2011-2012	2012-2013
S.53A SOA 2003	40	7	8

Tabel 1. Aantal gevallen waarbij in Engeland een dagvaarding werd uitgebracht ter zake van section 53A SOA 2003, die leidde tot een zaak bij de Magistrates' Courts.

Zoals blijkt zijn er grote verschillen tussen het eerste jaar en de twee jaren daarna. Dat kan worden verklaard door de omstandigheid dat de bepaling in het eerste jaar verkeerd werd gebruikt; de politie trad op grond van S.53A ook op tegen het zogenoemde *curb-crawling*, kort gezegd het frequent op een openbare plaats vanuit een auto benaderen van prostituees.²⁹ Dat is strafbaar op grond van een andere bepaling.³⁰ Voorts kan de overheid moeilijk zicht krijgen op het feitelijk gebruik en effect van de S.53A. Omdat het een boetefeit betreft, heeft de politie discretionaire ruimte in de afdoening, zoals de keuze voor niets-doen, waarschuwen en het aanbieden van een transactie. In alle gevallen worden geen aparte registraties verricht. In ieder geval volgt uit de cijfers dat het aantal vervolgingen ter zake van S.53A nationaal niet groot is.

Ten slotte meldt de het Engelse openbaar ministerie dat de bewijslast nog betrekkelijk zwaar is, ondanks het feit dat schuld of wetenschap niet hoeft te worden bewezen. Het delict vereist nog wel bewijs van een transactie of aanstaande transactie, van seksuele diensten die aan die transactie gerelateerd zijn, en van de dwang of misleiding uit winstbejag door een derde jegens de prostituee. Dergelijk bewijs zal in de regel moeten worden geleverd door de prostituant, door degene die de prostituee dwingt of misleidt, of door de prostituee zelf. De twee eerstgenoemden hebben in de regel geen belang bij het doen van aangifte en naar verwachting zal ook een gedwongen of misleide prostituee niet snel aangifte doen.

Finland

Het gebruik maken van de diensten van een uitgebuite prostituee, is in Finland strafbaar sinds 2006. Een Engelse vertaling van de Finse delictomschrijving luidt als volgt:

Penal Code Chapter 20, Section 8 (amended on 25 August 2006/743)

Exploitation of a person victim of sex trade

- (1) A person who promises or gives a compensation, which represents a direct economic value, to a person victim of a crime referred to in Sections 9 and 9a or in Chapter 25, Sections 3 or 3a [kort gezegd wordt hier bedoeld op een slachtoffer van mensenhandel; kl] to have sexual intercourse or perform a sexual act com-

²⁸ De gegevens zijn verstrekt door mw. P. Bowen van het Strategy and Policy Directorate, Crown Prosecution Service, London. Voor de periode 2013-2014 waren er in december 2013 nog geen gevallen gemeld.

²⁹ Deze gegevens alsook de andere gegevens die hierna worden vermeld, zijn afkomstig van mw. P. Bowen van het Engelse openbaar ministerie; zie de vorige noot.

³⁰ Zie de *Street Offences Act 1959*, laatstelijk gewijzigd door art. 16 van de *Policing and Crime Act 2009*.

- parable with it, if the act does not constitute a crime according to Section 8a [8a heeft betrekking op minderjarigen; kl], shall be sentenced for exploitation of a person victim of sex trade to a fine or imprisonment for at most six months.
- (2) A person who benefits from a compensation, according to the first paragraph, that has been promised or given by a third party, by having sexual intercourse or performing a sexual act comparable with it with a person victim of a crime stated in the said paragraph shall also be sentenced for exploitation of a person victim of sex trade.
- (3) An attempt shall be punished.³¹

Volgens deze omschrijving draait de kern om het betalen (of om het beloven van betaling) aan een slachtoffer van uitbuiting voor het verrichten van seksuele diensten. Uit de literatuur blijkt dat de uitleg van deze kern mede inhoudt dat de dader zich bewust is van de uitbuiting. Wetenschap van uitbuiting is dus onderdeel van het misdrijf, waarmee de enkele culpa in de vorm van de uitbuiting 'redelijkerwijs moeten vermoeden' niet volstaat. Gemeld wordt dat deze wetenschap zich moeilijk laat bewijzen en dat de bepaling niet vaak is gebruikt. Tegelijkertijd komt naar voren dat in het algemeen de strafrechtelijke aandacht voor de klant nog niet groot zou zijn, hetgeen het geringe gebruik van de bepaling eveneens zou kunnen verklaren.³²

Tot slot is interessant om op te merken dat de weergegeven Finse bepaling in het eerste lid het verwijt baseert op de enkele wetenschap van uitbuiting en het ondanks die wetenschap aangaan van een transactie met een uitgebuite prostituee, terwijl in het tweede lid nog een afzonderlijk strafrechtelijk verwijt wordt gecreëerd voor degene die uit die transactie voordeel trekt. Dit onderscheid – enkele wetenschap versus wetenschap in combinatie met het genieten van een voordeel – zal in deze studie een belangrijke plaats innemen bij de bespreking van het Nederlandse strafrecht, in het bijzonder met betrekking tot art. 273f lid 1, sub 6° Sr. In Finland worden beide varianten aangeduid als 'exploitation of a person victim of sex trade' (zie het slot van elk lid en de titel van *section 8*). Het begrip 'exploitation' wordt daarmee zeer ruim gehanteerd. De kwalificatie 'exploitation' is reeds aanwezig bij het eenmalig genieten van een voordeel (tweede lid) en zelfs bij het ontbreken van enig voordeel (eerste lid).

1.6 Effectiviteit van strafbaarstelling

Zoals hiervoor bleek, kunnen in Engeland de effecten van S.53A van de Sexual Offences Act 2003 niet goed worden gemeten. Dit raakt aan de meer algemene vraag welke prostitutie-strafwetgeving effectief kan worden genoemd. Over deze vraag bestaat inmiddels veel literatuur – met zowel empirisch onderzoek als bijvoorbeeld rechtseconomisch onderzoek over de vraagzijde – maar algemeen aanvaarde resultaten zijn daarbij nog

³¹ Hancilova & Massey 2009, p. 52 en 178.

³² Hancilova & Massey 2009, p. 52 en 176-182. Benadrukt zij dat dit een inventarisatie uit 2009 betreft en dat de ontwikkelingen nadien onbekend zijn gebleven.

niet geboekt.³³ Onderzoeksresultaten worden onderling soms fel bestreden.³⁴ Ook kan het onderzoeksveld naar de vraagzijde van aan mensenhandel gerelateerde diensten nog vrij jong worden genoemd. Ter illustratie kan afgesloten worden met opmerkingen van Yvonne van Damme & Gert Vermeulen aan het eind van hun artikel uit 2012 over de vraagzijde bij mensenhandel:

‘Dit artikel probeerde een eerste ontdekking te vormen van de meest belangrijke vragen die worden opgeroepen door het onderzoek naar de wenselijkheid van de criminalisering van de vraagzijde-actoren op de markt van mensenhandel en andere vormen van arbeidsexploitatie. Omdat dit domein relatief nieuw is, moet nog veel onderzoek en werk worden gedaan vooraleer decisief kan worden geantwoord op de vraag van wenselijkheid. Dit artikel vormt een eerste stap in de richting van een dergelijk antwoord.

(...)

Dit artikel heeft getracht de weg vrij te maken voor verder diepgaand onderzoek naar de wenselijkheid en haalbaarheid van het criminaliseren van wetens en willens gebruik maken van diensten en producten die voortkomen uit een mensenhandel-, gedwongen arbeids- of arbeidsexploitatieproces.³⁵ De eerste ontdekking van enkele aspecten binnen dit domein heeft geleerd dat voor deze criminalisering juridische ruimte bestaat voor wat betreft mensenhandel³⁶, en dat vanuit moreel oogpunt gestreefd moet worden naar de uitbreiding ervan naar gedwongen arbeid en ernstige arbeidsexploitatie. Het potentieel van dergelijke aanpak resulteert in het geloof van de auteurs in het nut van verder onderzoek naar dit idee in alle aspecten, om tot een sluitend antwoord te komen m.b.t. de wenselijkheid en haalbaarheid ervan.’³⁷

1.7 Rechtstheoretische fundering van strafbaarstelling

Zojuist kwam aan de orde de wenselijkheid en effectiviteit van strafbaarstelling van de consument die bewust gebruik maakt van diensten die voortvloeien uit mensenhandel. Geheel los van de vraag of strafbaarstelling van een dergelijke consument in de prostitutiesector wenselijk of effectief is, kan men zich afvragen in hoeverre een dergelijke strafbaarstelling dogmatisch zou passen in het huidig strafrechtelijk systeem. Bij deze

³³ Vgl. de afsluitende opmerkingen van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel in het interviewverslag, opgenomen in bijlage 1 en voorts NRM 2013a, p. 86-92. Voor nationale en internationale literatuur zij verwezen naar de literatuurlijst, welke lijst voor deze functie is opgesteld als lijst van geraadpleegde literatuur.

³⁴ Dit betreft met name empirische onderzoeken naar effecten van de Zweedse prostitutiewetgeving, maar ook bijvoorbeeld rechtseconomische theorieën. Zie o.m. Backhaus, *European Journal of Law and Economics* (30) 2010, afl. 3; Di Nicola e.a. (red.) 2009; Dodillet & Östergren 2011; Fick 2007 *South African Crime Quarterly*, nr. 22; FIRST 2010; Munro & Della Giusta (red.) 2008; Sieberg 2005, hoofdstuk 3; Waltman, *Michigan Journal of International Law*, (33) 2011, afl. 1; Waltman, *Women's studies international forum* (34) 2011, afl. 5.

³⁵ Voor het onderscheid dat auteurs hier maken, zie nader: Van Damme & Vermeulen 2012, p. 195-201.

³⁶ Auteurs wijzen in het bijzonder op art. 19 van het mensenhandelsverdrag van de Raad van Europa (2005) en art. 18 van de mensenhandel-Richtlijn uit 2011. Deze bepalingen zijn eerder besproken in paragraaf 1.1.

³⁷ Van Damme & Vermeulen 2012, p. 206-207

kwestie kan vrij direct een verband kan worden gelegd met het delict heling.³⁸ Dat zal hieronder worden toegelicht.

Er bestaan twee kernbepalingen ter zake van heling: opzetheling (art. 416 Sr) en schuldheling (art. 417bis Sr), die hier ter bespreking integraal worden weergegeven:

Artikel 416 Sr

1. Als schuldig aan opzetheling wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie:
 - a. hij die een goed verwerft, voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of een zakelijk recht ten aanzien van een goed vestigt of overdraagt, terwijl hij ten tijde van de verwerving of het voorhanden krijgen van het goed dan wel het vestigen van het recht wist dat het een door misdrijf verkregen goed betrof;
 - b. hij die opzettelijk uit winstbejag een door misdrijf verkregen goed voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een door misdrijf verkregen goed overdraagt
2. Met dezelfde straf wordt gestraft hij die opzettelijk uit de opbrengst van enig door misdrijf verkregen goed voordeel trekt.

Artikel 417bis Sr

1. Als schuldig aan schuldheling wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de vijfde categorie:
 - a. hij die een goed verwerft, voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een goed vestigt of overdraagt, terwijl hij ten tijde van de verwerving of het voorhanden krijgen van het goed dan wel het vestigen van het recht redelijkerwijs had moeten vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betrof;
 - b. hij die uit winstbejag een goed voorhanden heeft of overdraagt dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een goed overdraagt, terwijl hij redelijkerwijs moet vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betreft.
2. Met dezelfde straf wordt gestraft hij die uit de opbrengst van enig goed voordeel trekt, terwijl hij redelijkerwijs moet vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betreft.

Helingsdelicten worden gezien als zogenoemde begunstigingsdelicten. Begunstiging is algemeen gezegd het opzettelijk bewerkstelligen dat degene die schuldig is aan het onderliggende misdrijf, van zijn voordelen wordt verzekerd.³⁹ In klassieke zin wordt als strafwaardig aan heling beschouwd: (i) het achteraf ondersteunen van het misdrijf dat eerder ten aanzien van het goed werd gepleegd, en (ii) het zichzelf (willen) bevoordelen uit een door een ander gepleegd misdrijf. Het eerste onderdeel houdt verband met de

³⁸ De associatie met heling wordt vaker gemaakt; vgl. Hof Arnhem-Leeuwarden 22 november 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:8827 en de opmerkingen van de landelijk coördinerend officier van justitie mensenhandel, in bijlage 2.

³⁹ Vgl. Smidt III, p. 160.

zogenoemde ‘perpetueringstheorie’ (het continueren van de gecreëerde onrechtmatige toestand) en de ‘restitutietheorie’ (er dient herstel van de rechtsorde te worden bewerkstelligd en dat herstel wordt doorkruist). Het tweede onderdeel houdt verband met de ‘profijttheorie’ (men heeft profijt van misdaad).⁴⁰

Tegenwoordig kan binnen art. 416 Sr als art. 417bis Sr onderscheid worden gemaakt tussen delicten waarbij slechts het eerste onderdeel nog aanwezig is, en delicten waarbij beide onderdelen nog aanwezig zijn. Men vergelijk hiervoor telkens lid 1, onder a° enerzijds, en lid 1, onder b° (‘uit winstbejag’) en lid 2 (‘voordeel trekken’) anderzijds.⁴¹ In lid 1, onder a° komt telkens het bestanddeel ‘uit winstbejag’ of ‘voordeel trekken’ niet voor. Bij die bepalingen is reeds voldoende dat men wist (art. 416 Sr) of redelijkerwijs had moeten vermoeden (art. 417bis Sr) dat het goed uit misdrijf was verkregen. Omdat winstbejag of voordeel trekken niet nodig is, worden deze strafbepalingen dus alleen gedragen door de ‘perpetueringstheorie’ en de ‘restitutietheorie’.

Wanneer nu de vergelijking wordt gemaakt met art. 273f Sr (mensenhandel) en met de discussie over strafbaarstelling van de prostituant met uitbuitingswetenschap, dan valt het volgende op.

In art. 273f Sr is een aantal misdrijven geformuleerd die kunnen worden gezien als varianten van art. 416 lid 2 Sr en art. 417bis lid 2 Sr (‘voordeel trekken’):

Art. 273f Sr

1. Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft:

(...)

6°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander;

7°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de verwijdering van organen van een ander, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat diens organen onder de onder 1° bedoelde omstandigheden zijn verwijderd;

(...)

Ook hier gaat het om het voordeel trekken uit een misdrijf, maar dan niet uit een misdrijf met betrekking tot een goed, maar een misdrijf met betrekking tot een dienst. De bepalingen in art. 273f Sr bevatten echter geen varianten van art. 416 lid 1, onder a° Sr of 417bis lid 1, onder a° Sr. Dat wil hier zeggen: art. 273f Sr bevat geen bepalingen die enkel strafbaar stellen het gebruik maken van diensten terwijl men de ‘ware aard’ van de dienst kende of behoorde te kennen (analoog aan de genoemde helingsbepalingen).

Waar het op deze plaats om gaat, is om het volgende aan te duiden. Op basis van het voorgaande lijkt de invoering van een delict dat strafbaar stelt het gebruik maken van een dienst terwijl men weet of redelijkerwijs moet weten dat deze dienst gerelateerd is aan mensenhandel, in ieder geval rechtstheoretisch en wetssystematisch niet bijzonder. Een dergelijke strafbaarstelling zou althans aansluiten bij de gronden en systematiek

⁴⁰ Zie hierover Schaap 1999, o.m. p. 332 e.v.

⁴¹ Strikt genomen wordt het delict dat telkens in het tweede lid is opgenomen niet als ‘heling’ aangemerkt, maar enkel als voordeel trekken.

die reeds bij heling zijn gevolgd. Het accent komt dan te liggen op de perpetueringstheorie; het kernverwijt is dat men bewust de schuldige aan het onderliggende misdrijf ondersteunt en verzekert van de voordelen van zijn misdrijf ('de heler maakt de steler').⁴²

Hierbij kan ten slotte worden genoemd dat ook het oplichtingsdelict (art. 326 Sr) in 2010 is uitgebreid tot de sfeer van de dienstverrichting. Niet alleen het door oplichting bewegen tot afgifte van een goed is thans strafbaar, maar ook het door oplichtingsmiddelen bewegen tot het verlenen van een dienst.⁴³

⁴² Vgl. *Kamerstukken II*, 1989/90, 21 565, nr. 3, p. 2.

⁴³ *Stb.* 2009, 245. Zie over de achtergronden: *Kamerstukken II* 2007/08, 31 386, nr. 3, p. 19-20.

Hoofdstuk 2

De klant van uitgebuite prostituees

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk richt zich op de vraag onder welke omstandigheden de prostituant die gebruik maakt van de diensten van een uitgebuite prostituee, op grond van het huidige *commune* strafrecht strafbaar is. In de inleiding van deze studie is reeds ingegaan op het feit dat in Nederland, buiten het geval van jeugdprostitutie, geen bepaling bestaat op grond waarvan deze prostituant *als zodanig* strafrechtelijk aansprakelijk is. Niettemin ontstaat relevantie van bepaalde strafbaarstellingen wanneer wordt gevarieerd in het bewustzijn van de prostituant (bijvoorbeeld het bestaan van wetenschap van uitbuiting), in de normatieve sfeer (bijvoorbeeld het redelijkerwijs moeten vermoeden van uitbuiting) en in de gedraging van de prostituant (bijvoorbeeld het genieten van een prijsvoordeel door de uitbuiting). Naar gelang de variatie komt een aantal bepalingen in beeld die nader kunnen worden onderzocht op hun reikwijdte ter beantwoording van de zojuist genoemde algemene vraag. Het gaat hier om de misdrijven ‘voordeel trekken uit uitbuiting’ (art. 273f lid 1, sub 6° Sr), verkrachting en aanranding (art. 242 Sr en art. 246 Sr), en ten slotte de deelnemingsvariant ‘medeplichtigheid’ (art. 48 Sr). De aard en omvang van deze misdrijven worden hieronder afzonderlijk besproken, waarbij de bevindingen telkens worden afgezet tegen de positie van de prostituant. Een samenvatting en evaluatie van de bevindingen kan worden gevonden in paragraaf 4.2.

2.2 Voordeel trekken uit uitbuiting (art. 273f lid 1, sub 6° Sr)

2.2.1 Inleiding

Het misdrijf in art. 273f lid 1, sub 6° Sr, een vorm van mensenhandel, is op bedrieglijk eenvoudige wijze geformuleerd. Strafbaar is gesteld: ‘degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander’. De reikwijdte van deze bepaling is niettemin onzeker te noemen. Zoals zal blijken, is de wetsgeschiedenis op belangrijke punten meerduidig en worden de bestanddelen van het misdrijf ook los daarvan uiteenlopend geïnterpreteerd. Daardoor bestaat bij de duiding van dit misdrijf het gevaar van *cherry-picking*; het selectief kiezen uit de bronnen van interpretatie, in het bijzonder de wetsgeschiedenis. Ook onbewust kan één interpretatielijnen worden gevolgd, terwijl meerdere ter beschikking staan. Gekozen is daarom om zowel de wetsgeschiedenis als de interpretaties van art. 273f lid 1, sub 6° Sr in de rechtspraktijk, zo volledig mogelijk weer te

geven. Dat brengt mee dat meerdere interpretatielijnen worden gevonden en dat daartussen in de verdere behandeling waar nodig onderscheid wordt gemaakt.

Hieronder volgt eerst een uitgebreide behandeling van de wetsgeschiedenis (2.2.2). Daarbij wordt in beginsel aangesloten bij de heldere structuur die Alink & Wiarda hebben aangebracht in de algemene wetsgeschiedenis van mensenhandel.¹ Maar door het specifieke onderhavige thema wordt daarvan ook dikwijls afgeweken en de nadruk anders gelegd. Bij de behandeling van de wetsgeschiedenis spelen vanzelfsprekend de volgende twee vragen voortdurend op de achtergrond: 1) In hoeverre heeft de wetgever gedacht aan de positie van de prostituant als dader van het feit?, en 2) Welke onderdelen van de wetsgeschiedenis bieden handvatten voor de uitleg van de bestanddelen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr?

Na bespreking van de wetsgeschiedenis worden de bestanddelen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr afzonderlijk onderzocht (2.2.3). Ten slotte wordt samenvattend teruggeblikt (2.2.4).

2.2.2 *Wetsgeschiedenis*

2.2.2.1 Wet tot Bestrijding van Zedeloosheid

De kiem van art. 273f lid 1, sub 6° Sr is gelegen in de Wet tot Bestrijding van Zedeloosheid uit 1911.² Bij deze wet wordt niet alleen het bordeelverbod en het misdrijf vrouwenhandel ingevoerd (in art. 250bis oud respectievelijk art. 250ter oud Sr), maar ook een strafbaarstelling van soutenance (in art. 432 sub 3° oud Sr):³

Hij die als souteneur uit de ontucht van eene vrouw voordeel trekt (...)

Het oorspronkelijk wetsvoorstel bevat deze bepaling nog niet. Straffbaarstelling van de souteneur komt pas ter sprake in het Voorlopig Verslag, waarin sommige leden aangeven het vreemd te vinden dat de souteneur in het ontwerp met rust wordt gelaten, terwijl 'in een ontwerp, dat zich bestrijding van zedeloosheid ten doel stelt, bepalingen, die zich tegen bedoelde personen en hun in omvang steeds toenemend bedrijf keeren, niet mogen worden gemist'.⁴

In zijn reactie wijst Minister Regout erop dat de handelingen van de souteneur zijn te brengen onder het voorgestelde bordeelverbod, waaronder is begrepen 'hij die van het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht door andere met derden een beroep of een gewoonte maakt'; de beroepskoppelaar. Toch ziet de Minister wel wat in aparte strafbaarstelling van de souteneur:

¹ Alink & Wiarda 2010, p. 178-206.

² Wet van den 20sten mei 1911, tot bestrijding van zedeloosheid, *Stb.* 1911, 130.

³ Zie over het souteneursverbod in detail: Hartsuiker 1964. Een meeromvattende bespreking van de wetsgeschiedenis van art. 273f Sr kan worden gevonden in Alink & Wiarda 2010, p. 178-206 en in Haveman 1998, p. 97-241.

⁴ *Bijlagen Handelingen II* 1909/10, nr. 56, nr. 1, p. 3; Hartsuiker 1964, p. 14.

‘Toegegeven moet echter worden dat het bewijs van zoodanig opzettelijk teweegbrengen of bevorderen door de souteneur zeer vaak moeilijk zal zijn te leveren, terwijl toch het bedrijf der souteneurs, wier aantal en driestheid in de groote steden toeneemt, overigens reeds om hun antisociaal en parasitair bestaan, wezenlijk doeltreffende bestrijding behoeft.’⁵

De Minister voelt er echter weinig voor om de strafbaarstelling van de souteneur te formuleren als koppelarij (het bevorderen van ontucht) en evenmin om hem te bedreigen met normale gevangenisstraf.

‘Niet alleen, dat die bewijslevering zeer moeilijk kan zijn, maar de straf is ongetwijfeld ook niet afdoende, omdat men met vrij groote zekerheid kan vermoeden, dat de souteneur, die zijn bestaan vindt in de verdiensten der prostituée en te lui of te onbekwaam is voor eenig beroep, na afloop van zijne straf, onmiddellijk als het ware weer wordt gedwongen naar zijn souteneurschap terug te keeren. Evenals bij de landlopers en de bedelaars bestaat er alle reden, om liever in eene werkinrichting te trachten tot zedelijke en maatschappelijke verbetering van den souteneur mede te werken en te pogen hem niet in de maatschappij terug te plaatsen vóór hem de noodige lust en bekwaamheid zijn verschaft, om op meer eervolle wijze zijn brood te verdienen.’⁶

Bedelarij en landloperij (zwerfen) zijn op dat moment strafbaar gesteld in art. 432 Sr, als overtreding tegen de openbare orde. Omdat een veroordeling op grond van art. 432 Sr plaatsing in een rijkswerkinrichting als bijkomende straf mogelijk maakt, stelt de Minister voor het souteneursverbod ook in art. 432 Sr op te nemen. Volgens de ontworpen bepaling zal strafbaar zijn:

‘de souteneur, die uit de opbrengst der ontucht van eene publieke vrouw voordeel trekt’.⁷

De Minister acht het begrip ‘souteneur’ voldoende duidelijk, maar geeft niettemin een nadere omschrijving die volgens hem het gewone spraakgebruik volgt:

‘een man, die geheel of ten deele weet te leven ten koste eener publieke vrouw, met wie hij gemeenlijk samenwoont of samenleeft en die hij hetzij dwingt of noopt tot ontucht, hetzij helpt en bijstaat om haar ontucht zoo winstgevend mogelijk te maken’.⁸

Het feit dat de soutenage niet als misdrijf tegen de zeden maar als overtreding tegen de openbare orde wordt bestempeld, leidt niet tot discussie.⁹ Wel dient Tweede Kamerlid De Geer een amendement in dat twee redactiewijzigingen beoogt.¹⁰ Hij wil ‘publieke

⁵ *Bijlagen Handelingen II 1909/10*, nr. 56, nr. 2, p. 17 (MvA); Hartsuiker 1964, p. 15.

⁶ *Bijlagen Handelingen II 1909/10*, nr. 56, nr. 2, p. 24 (MvA).

⁷ *Bijlagen Handelingen II 1909/10*, nr. 56, nr. 3, p. 30 (Gewijzigd Ontwerp).

⁸ *Bijlagen Handelingen II 1909/10*, nr. 56, nr. 2, p. 25 (MvA).

⁹ Vgl. Hartsuiker 1964, p. 16.

¹⁰ *Bijlagen Handelingen II 1909/10*, p. 1583.

vrouw' veranderen in 'vrouw', omdat het opnemen van de uitdrukking 'publieke vrouw' een bepaalde erkenning impliceert die zich moeilijk laat verenigen met de invoering van het bordeelverbod. Daarnaast heeft hij om dezelfde reden bezwaar tegen het begrip 'souteneur', in zoverre dat de voorgestelde redactie ruimte laat voor souteneurs die niet onder de bepaling vallen ('de souteneur, die'). Hij acht de souteneur juist 'in zich zelf' strafbaar en stelt voor de formulering te wijzigen in 'hij die als souteneur (...)'. De Minister gaat daarmee akkoord, maar geeft De Geer in overweging zijn amendement nog op een ander punt aan te passen. In de voorgestelde zinsnede 'uit de opbrengst der ontucht', welke zinsnede ook voorkomt in het voorstel van de Minister zelf, kunnen volgens de Minister bij nader inzien de woorden 'opbrengst der' worden gemist omdat zij overtollig zijn.¹¹ Deze overtolligheid zal later in deze paragraaf nog een factor van bijzondere betekenis zijn.

Het amendement wordt overeenkomstig gewijzigd en overgenomen. Aldus komt de bepaling te luiden zoals deze aan het begin van de paragraaf reeds werd weergegeven en op 15 juni 1911 in werking treedt: 'Hij die als souteneur uit de ontucht van eene vrouw voordeel trekt (...).'

2.2.2.2 Wetsvoorstellen 18 202 en 21 027

Het verhaal van de wetsgeschiedenis maakt hier een sprong van 1911 naar 1983. In 1983 wordt wetsvoorstel 18 202 ingediend dat de bijkomende straf van plaatsing in een rijkswerkinrichting moet opheffen. De straf is in onbruik geraakt en overbodig geworden doordat de heilzaam geachte gemeenschappelijke arbeid nu ook tijdens een reguliere gevangenisstraf kan worden verricht.¹² Met de afschaffing van de bijkomende straf wordt een herbezinning op de strafbaarstelling van de souteneur volgens de wetgever noodzakelijk. De strafbaarstelling is niet vaak toegepast en heeft daardoor aan betekenis ingeboet.¹³ Toch is de wetgever van mening dat bepaalde souteneurs nog steeds daadkrachtig bestreden moeten worden. Hij maakt daarbij onderscheid tussen passieve en actieve souteneurs, zoals eerder ook in de literatuur al is gedaan.¹⁴ De passieve souteneur is louter aanwezig, laat zich verzorgen en verleent af en toe wat bescherming, terwijl de actieve souteneur de prostituee onder druk zet. In overeenstemming met de bevindingen van twee eerder ingestelde commissies¹⁵ wil de wetgever de beperking van de beschikkingsvrijheid van de prostituee centraal stellen in de strafrechtelijke benadering van het souteneurschap:

¹¹ Idem.

¹² *Kamerstukken II* 1983/84, 18 202, nr. 3, p. 5-6.

¹³ Zie voor de cijfers van 1951-1961: Hartsuiker 1964, p. 117 e.v. en Commissie-Stoffels 1964, p. 29, en voor de cijfers van 1972-1982: *Kamerstukken II* 1983/84, 18 202, nr. 3, p. 7.

¹⁴ Zie o.m. Hartsuiker 1964, p. 33 e.v.; Commissie-Stoffels 1964, p. 27 e.v.; Volmuller 1966, p. 72 e.v.

¹⁵ Het gaat hier om de Commissie-Stoffels en de Commissie-Melai. Eerstgenoemde commissie werd ingesteld in 1962 en bracht in 1964 advies uit over bestrijding van het souteneurschap en van het 'opwekken van ontucht' (zie Commissie-Stoffels 1964). De Commissie-Melai, officieel de Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving, werd ingesteld in 1970. De wetgever verwijst zowel naar het in 1977 uitgebrachte interimrapport over prostitutie (Commissie-Melai 1977) als naar het eindrapport van de commissie uit 1980 (Commissie-Melai 1980).

‘Niet het functioneren als souteneur, waaraan immers het voordeel trekken uit de opbrengst van het prostitutiebedrijf van de partner inherent is, wordt in deze gedachtegang strafwaardig geacht, maar het aanwenden van enigerlei dwang welke de prostituee ertoe brengt de souteneur uit de opbrengst van haar seksuele activiteiten met derden geheel of ten dele te onderhouden.’¹⁶

De pijlen moeten dus worden gericht op de actieve souteneur. Daartoe wordt een bepaling ontworpen naar het voorbeeld van het algemene dwangdelict in art. 284 Sr, maar toegesneden op de souteneur en voorzien van een zwaarder strafmaximum. Parlementaire discussies zorgen er echter voor dat ook het bestaande bordeelverbod (ar. 250bis Sr; het bevorderen van ontucht) wordt betrokken bij de verdere behandeling van het wetsvoorstel. Door het centraal stellen van de wilsvrijheid van de prostituee ligt in de rede ook met betrekking tot de bordelen de inzet van het strafrecht te beperken tot de bestrijding van oneigenlijke beïnvloedingsmiddelen. Voorgesteld wordt het bestaande souteneursverbod in art. 432 Sr en het bordeelverbod in art. 250bis Sr om te zetten in één nieuwe bepaling waarin strafbaar wordt gesteld, kort gezegd, degene die een ander door onoorbare middelen beweegt hem of haar te bevoordelen uit de opbrengst van seksuele handelingen van die ander. De opgenomen middelen zijn de dwangmiddelen uit art. 284 Sr (‘geweld’, ‘bedreiging met geweld’, ‘een andere feitelijkheid’ en ‘bedreiging met een andere feitelijkheid’) aangevuld met ‘misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht’ en ‘misleiding’. Implementatie van dit voorstel zou tevens de opheffing van het bordeelverbod betekenen. Door roerige politieke ontwikkelingen die hier buiten beschouwing kunnen worden gelaten, komt het echter niet zover.¹⁷ Terwijl wetsvoorstel 18 202 nog aanhangig is bij de Eerste Kamer, wordt wetsvoorstel 21 027 ingediend, dat onder meer moet voorzien in aanscherping van het verbod van vrouwenhandel zoals neergelegd in art. 250ter Sr. De daaropvolgende gedachtewisselingen raken de thema’s van beide wetsvoorstellen, die vanuit de nieuwe gezichtspunten sterk met elkaar samenhangen: strafwaardige handel is het door onoorbare middelen tot prostitutie brengen en strafwaardige exploitatie is het zich door onoorbare middelen bevoordelen uit de prostitutie-opbrengsten van een ander.¹⁸ Uiteindelijk strandt wetsvoorstel 18 202 en leidt wetsvoorstel 21 027 alleen tot uitbreiding van art. 250ter Sr. Het gewijzigde artikel treedt op 1 februari 1994 in werking en draagt vanaf dat moment niet meer de kwalificatie vrouwenhandel, maar mensenhandel. De eerder genoemde reeks beïnvloedingsmiddelen die in de nieuwe bepaling tegen souteneurs en bordeelhouders zou worden opgenomen, wordt wel onderdeel van art. 250ter Sr, als concretisering van de strafbare manieren waarop iemand in de prostitutie kan worden gebracht.

¹⁶ *Kamerstukken II 1983/84, 18 202, nr. 3, p. 11.*

¹⁷ Voor een uitgebreide omschrijving van deze ontwikkelingen zie: Alink & Wiarda 2010, p. 185-194 en voorts *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 2-4.*

¹⁸ Vgl. Alink & Wiarda 2010, p. 191.

Door het falen van wetsvoorstel 18 202 blijven het souteneursverbod in art. 432 Sr, de eerder genoemde bijkomende straf en het bordeelverbod in art. 250bis Sr bestaan.

2.2.2.3 Wetvoorstel 25 437

Hoewel het souteneursverbod en het bordeelverbod intact zijn gebleven, wordt in die context alleen opgetreden tegen gevallen waarin sprake is van geweld, misbruik van overwicht of misleiding, dan wel tegen gevallen waarbij minderjarigen zijn betrokken of waarin verband bestaat met mensenhandel. De rest wordt gedoogd.¹⁹ De wetgever wil aan deze situatie een eind maken en dient daartoe in 1997 wetsvoorstel 25 437 in. Niet alleen vindt de wetgever een gedoogbeleid onbevredigend, hij meent ook dat uitdrukkelijke strafbaarstelling nodig is voor een heldere normstelling en een effectiever gemeentelijk prostitutiebeleid.²⁰ Het wetsvoorstel ziet onder ogen dat het souteneursverbod en het bordeelverbod sterke raakvlakken hebben met het nieuwe art. 250ter Sr (mensenhandel). Tegen die achtergrond wordt een nieuw art. 250a Sr voorgesteld, dat volgens de wetgever betrekking heeft op alle gedragingen die in de eerder genoemde bepalingen besloten liggen. Deze behelzen kort gezegd: 'het onvrijwillig in de prostitutie brengen en houden, en het daarvan profiteren', aldus de memorie van toelichting.²¹ Art. 250a Sr moet dus in de plaats komen van art. 432 sub 3° Sr (souteneursverbod), art. 250bis Sr (bordeelverbod) en 250ter Sr (mensenhandel).²² Met de volgende inhoud van het eerste lid zou het op 1 oktober 2000 in werking treden:

Art. 250a (oud) Sr

1. Met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie wordt gestraft:

1°. degene die een ander door geweld of een andere feitelijkheid of door bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid dwingt dan wel door misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht of door misleiding beweegt zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling, dan wel onder voornoemde omstandigheden enige handeling onderneemt waarvan hij of zij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich daardoor tot het verrichten van die handelingen beschikbaar stelt;

2°. degene die een persoon aanwerft, medeneemt of ontvoert met het oogmerk die persoon in een ander land ertoe te brengen zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling;

3°. degene die een ander ertoe brengt zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling, dan wel ten aanzien van een ander enige handeling onderneemt waarvan hij of zij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich daardoor tot het verrichten van die handelingen beschikbaar stelt, terwijl die ander minderjarig is;

¹⁹ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 5.*

²⁰ *Idem.*

²¹ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 9.*

²² In de afschaffing van de bijkomende straf van plaatsing in een rijkswerkinrichting wordt in een ander wetsvoorstel voorzien. Zie daarover *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 13.*

4°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen;

5°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling, indien die ander minderjarig is;

6°. degene die een ander door geweld of een andere feitelijkheid of door bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid dwingt dan wel door misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht of door misleiding beweegt hem of haar uit de opbrengst van zijn of haar seksuele handelingen met een derde te bevoordelen.

(...)

Bij deze fase van de wetsgeschiedenis – de totstandkoming van art. 250a Sr – is het goed de context van het onderhavige onderzoek er weer uitdrukkelijk bij te halen. In deze paragraaf staat de vraag centraal in hoeverre gedragingen van de prostituant kunnen vallen binnen de werkingssfeer van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. De voorloper van deze bepaling is het hierboven weergegeven onderdeel 4° in art. 250a Sr (met één tussenschakel, namelijk art. 273a lid 1, onderdeel 6° Sr; zie dadelijk). Zoals in de inleiding al werd aangekondigd, volgt het antwoord op die centrale vraag echter niet ondubbelzinnig uit de wetsgeschiedenis. Voor de duiding van art. 273f lid 1, sub 6° Sr in relatie tot de prostituant, moet daarom worden gekeken naar bijzondere fragmenten in de totstandkomingsgeschiedenis van art. 250a Sr. Een aantal van deze fragmenten krijgen extra betekenis door de al behandelde wetgevingstrajecten (die van de Wet tot Bestrijding Zedeloosheid en van wetsvoorstel 18 202). De bedoelde fragmenten zullen nu voor het voetlicht worden gebracht, waarna bij wijze van tussenconclusie wordt stilgestaan bij de mogelijke implicaties daarvan.

Over de ratio van de in te voeren onderdelen 4° en 5° van art. 250a lid 1 Sr wordt in de memorie van toelichting bij wetsvoorstel 25 437 het volgende gezegd:

‘De onderdelen 4° en 5° zijn nieuw. Daar het niet volstrekt zeker is of met behulp van deelnemingsconstructies in voldoende mate effectief kan worden opgetreden tegen achtergrondaders, wordt voorgesteld ook uitdrukkelijk strafbaar te stellen degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde, terwijl hij weet of behoort te weten dat die ander zich onvrijwillig prostitueert, dan wel indien die ander minderjarig is. Strafrechtelijk optreden tegen exploitatie van onvrijwillige prostitutie en van prostitutie door minderjarigen kan beter worden geëffectueerd, indien strafbaar wordt gesteld het opzettelijk voordeel trekken uit seksuele handelingen (vgl. artikel 432, onderdeel 3° Sr. inzake souterage).’²³

²³ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 9.*

Uit de Tweede Kamer komen vragen over de strafbaarheid van de prostituant die minderjarige prostituees bezoekt en over de strekking van de 'onvrijwillige prostitutie' die het wetsvoorstel beoogt te bestrijden.²⁴ Naar aanleiding daarvan stelt de Minister:

'Onvrijwillige prostitutie heeft in het kader van dit wetsvoorstel betrekking op de relatie tussen exploitant en prostituee. Die onvrijwilligheid is uitgewerkt in artikel 250a, eerste lid. Onvrijwilligheid heeft ook betrekking op de relatie prostituant en prostituee. Dat ziet op de gevallen, strafbaar gesteld in de artikelen 242 e.v. Sr.'²⁵

Onderdelen 3° en 5° van het voorgestelde art. 250a, eerste lid, richten zich specifiek op de bescherming van minderjarigen. De memorie van toelichting betreft nadrukkelijk de rol van de prostituant bij de uitleg van deze onderdelen:

'Artikel 250a, eerste lid, onderdelen 3° en 5° zien – ter vermijding van elk misverstand op dit punt – niet op de prostituant die seksuele handelingen pleegt met een minderjarige. Het plegen van seksuele handelingen met jeugdigen is voor zover in dezen van belang strafbaar gesteld in de artikelen 245 en 247 Sr.'²⁶

De laatstgenoemde artikelen hebben betrekking op jeugdigen jonger dan zestien jaar. Op dat moment is het gebruik maken van de diensten van een prostituee van zestien of zeventien jaar niet strafbaar, iets waarover in het latere wetgevingsproces veel discussie ontstaat. Uiteindelijk zou een aangenomen amendement ertoe leiden dat in die strafeloosheid verandering komt door invoering van art. 248b Sr (zie hierover paragraaf 3.2).²⁷ In de memorie van toelichting wordt niettemin de afwezigheid van strafbaarstelling nog verdedigd. Voor de onderhavige context is dat gegeven op zichzelf niet zo zeer van belang, maar interessant is wel de volgende overweging uit die verdediging, waarin de exploitatie en het voordeel trekken enerzijds en het gebruik van maken van diensten anderzijds tegenover elkaar worden gezet:

'Wat de strafwaardigheid betreft kan er een onderscheid worden gemaakt tussen de exploitatie van prostitutie door een persoon tussen zestien en achttien jaren en het daaruit voordeel trekken enerzijds en het plegen van seksuele handelingen met een prostitué(e) van die leeftijd, die overigens ook buiten de exploitatiesfeer werkzaam kan zijn, anderzijds.'²⁸

De memorie van toelichting gaat voorts in op de noodzaak voor het opnemen van het bestanddeel 'opzettelijk' in de onderdelen 4° en 5°. Dat bestanddeel ontbreekt in de onderdelen 1°, 2° en 3°, en eveneens in het dan nog bestaande art. 432 sub 3° Sr, het souteneursverbod.

²⁴ Zie *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 4, o.m. p. 3, 14 en 15.

²⁵ *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 5, p. 7.

²⁶ *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 3, p. 9.

²⁷ Zie *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 9 (amendement van het lid Barth).

²⁸ *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 3, p. 10.

‘Dat is nodig, omdat zonder deze toevoeging ook onachtzaam handelen onder de delictsomschrijving zou vallen, in tegenstelling tot de onderdelen 1° tot en met 3° onderscheidenlijk artikel 432, onderdeel 3°, waarin het opzet reeds is besloten in de delictsomschrijving (dwingt, beweegt, aanwerft, medeneemt, ontvoert, brengt; onderscheidenlijk als souteneur voordeel trekken). Het opzet dient gericht te zijn op het voordeel trekken, niet op de minderjarigheid. Voordeel van deze delictsomschrijving is dat niet het bewijs zal behoeven te worden geleverd dat de minderjarige is bewogen door degene die voordeel geniet. Het is voldoende om te bewijzen dat de dader opzettelijk voordeel trekt uit de seksuele handelingen van de minderjarige.’²⁹

Ten slotte kan aandacht worden geschonken aan de totstandkoming van onderdeel 6° in het voorgestelde art. 250a, eerste lid (kort gezegd: degene die een ander door onoorbare middelen beweegt hem of haar te bevoordelen uit de opbrengst van seksuele handelingen van die ander). De tekst van onderdeel 6° is nagenoeg gelijk aan de redactie die in wetsvoorstel 18 202 werd voorgesteld ter vervanging van zowel het souteneursverbod als het bordeelverbod, welk wetsvoorstel, zoals hiervoor is beschreven, het niet heeft gehaald. Onderdeel 6° komt niet voor in het oorspronkelijk voorgestelde art. 250a Sr. In dat verband valt het de Tweede Kamer al snel op dat het wetsvoorstel niet voorziet in de mogelijkheid ongewenste uitbuiting aan te pakken in geval van vrijwillige prostitutie.³⁰ De Minister wijst erop dat art. 317 Sr (afpersing) de gevallen dekt waarin sprake is van geweld of bedreiging met geweld, en dat bij andere middelen gebruik zou kunnen worden gemaakt van art. 284 Sr (dwang). Maar omdat duidelijk is dat art. 284 Sr een relatief laag strafmaximum kent, stemt de Minister in met toevoeging van een dergelijke bepaling aan het ontwerp. Die toevoeging is onderdeel 6° en moet bescherming bieden tegen ‘de onvrijwillige afdracht van uit prostitutie afkomstige gelden’.³¹

2.2.2.4 Tussenconclusie

In de voorgaande beschrijving van de wetsgeschiedenis valt het volgende op.

De uitdrukkelijk vermelde bedoeling van de wetgever. Allereerst geeft de memorie van toelichting een uitdrukkelijke bedoeling van de strafbaarstelling weer. Het omschreven ‘voordeel trekken’ in de onderdelen 4° en 5° wordt ingevoerd omdat allerm minst zeker is ‘of met behulp van deelnemingsconstructies in voldoende mate effectief kan worden opgetreden tegen achtergrondaders’. De term ‘achtergrondaders’ is evenwel niet specifiek. Gelet op de opmerking over deelnemingsconstructies, zal hier misschien gedacht moeten worden aan mensen die tegen de medeplichtigheid aanschuren of aan mensen die weliswaar in werkelijkheid onmiskenbaar medepleger of medeplichtige zijn, maar bij wie het bewijs daarvan maar moeilijk is rond te krijgen. Voorts overweegt de wetgever dat onderdeel 4° ertoe dient om strafrechtelijk op te treden tegen ‘exploitatie van

²⁹ Idem, p. 9.

³⁰ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 4, p. 14-15.*

³¹ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 5, p. 22-23.*

onvrijwillige prostitutie'. Onduidelijk is of daarmee de gedragingen van de achtergrondaders ook als 'exploitatie' worden gezien en of het achtergrondaderschap in bedoelde zin dan zou zijn beperkt tot hen waarvan kan worden gezegd dat zij 'exploiteren'. Haveman, die in zijn proefschrift uitgebreid ingaat op de hier behandelde wetsgeschiedenis, noemt als voorbeeld van deze achtergrondaders: de exploitanten van seksinrichtingen die portiers en dergelijken in dienst hebben die feitelijk voor hen de dwang uitoefenen. 'Achtergrondaders' definieert hij als 'personen die zelf geen dwang uitoefenen maar dat door anderen laten doen en er zelf de vruchten van plukken.'³² Hoe sterk hij het begrip 'laten doen' hier bedoelt, wordt niet duidelijk. Ook deze nadere duiding van de wetsgeschiedenis brengt de prostituut dus niet zonder meer in beeld, noch in het kader van het plegen van onderdeel 4° (en dus van onderdeel 6° in art. 273f lid 1 Sr), noch in het kader van deelneming. Wat de fragmenten over de bedoeling van de onderhavige strafbaarstelling betreft, lijkt met betrekking tot de prostituut dus geen stellige conclusie te trekken. Enerzijds blijkt op geen enkele wijze dat de wetgever de prostituut in gedachten heeft gehad bij de betreffende groep 'achtergrondaders'. Daarbij kan ook worden meegenomen dat de wetgever op verschillende manieren de prostituut nadrukkelijk afzet tegen het 'exploiteren' en het 'voordeel trekken'. Anderzijds kan dat geaccentueerde verschil hier evengoed vrij betekenisloos worden geacht wanneer met 'de prostituut' alleen wordt bedoeld op diegene die, *sec*, seksuele diensten afneemt van een prostituee. Aan die gedraging kleeft immers nog niet het gebrek dat de prostituut wetenschap heeft of vermoedens dient te hebben van seksuele uitbuiting.

'Opbrengst' en 'met een derde'. Wij hebben gezien dat bij de totstandkoming van art. 432 sub 3° Sr in de oorspronkelijk ontworpen uitdrukking 'voordeel trekken uit de opbrengst der ontucht' de woorden 'opbrengst der' als overbodig werden gezien en werden geschrapt. Naar aanleiding van dit gegeven dringt zich de volgende gedachtegang op.

De in de prostitutiewetgeving gehanteerde begrippen 'ontucht', 'prostitutie' en 'seksuele handelingen' worden bij wetsvoorstel 25 437 omwille van de eenduidigheid uiteindelijk vervangen door het begrip 'seksuele handelingen met een derde tegen betaling'.³³ In onderdeel 4° van art. 250a lid 1 Sr leidt dat tot de zinsnede 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling'. Onduidelijk is echter of ook hier iets soortgelijks is beoogd als bij art. 432 sub 3° Sr. Dat wil zeggen: onduidelijk is of hier eigenlijk wordt uitgedrukt 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit *de opbrengst van* seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling' en dat de tekst omwille van de eenvoud is ingekort of, gezien de totstandkoming van art. 432 sub 3° Sr, ingekort wordt gelaten. De wetsgeschiedenis zwijgt daarover. Dit vraagstuk is niettemin van gewicht. Indien men de geursiveerde woorden in de bepaling moet inlezen, dan wordt het moeilijker vol te houden dat de prostituut, met welke opzet- of schuldvorm dan ook, onder de werking van onderdeel 4° valt (hetzelfde gaat op voor onderdeel 5°: 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit

³² Haveman 1998, p. 361-362.

³³ Zie daarover *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 3, p. 9.

seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling, indien die ander minderjarig is'). Het is immers gewrongen om te zeggen dat de prostituant die weet dat hij een veel lagere prijs betaalt omdat de betreffende prostituee wordt uitgebuit, daarmee voordeel trekt uit de opbrengst van de seksuele handelingen. Tegen deze gedachtegang kan misschien worden ingebracht dat in onderdeel 6° van art. 250a lid 1 Sr juist wel wordt gesproken van 'de opbrengst': 'degene die een ander (...) beweegt hem of haar uit de opbrengst van zijn of haar seksuele handelingen met een derde te bevoorstellen'. Dat duidt mogelijk op een bewust weglaten van 'de opbrengst' uit de andere onderdelen om zodoende daarin een ruimere strekking te bewerkstelligen. Dat blijkt echter niet uit de parlementaire stukken. Bovendien kan dit redactieverval ook louter hiermee te maken hebben dat, ten eerste, de uitdrukking 'uit seksuele handelingen bevoorstellen' wat vreemd aandoet zonder de tussenvoeging van 'de opbrengst van' en dat, ten tweede, de uiteindelijke redactie op dit punt woordelijk is overgenomen uit wetsvoorstel 18 202. In ieder geval zorgt de zojuist beschreven gedachtegang voor extra twijfel over de toepasselijkheid van onderdeel 4° op de prostituant die met kwalijke wetenschap enig voordeel geniet.

Aanvullende twijfel kan worden gevonden in de toevoeging 'met een derde' in de uitdrukking 'seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling' in onderdeel 4° (en 5°). Indien de prostituant normadressaat zou zijn, is hij dader en tegelijk 'derde'. Het ligt niet in de rede dat de ontwerper van een bepaling als onderdeel 4° of 5° er rekening mee houdt dat de 'derde' vaak ook pleger of deelnemer kan zijn en de tekst niettemin zo opstelt. Dit lijkt in ieder geval de gedachte in Noyon-Langemeijer-Remmeling, bij het commentaar op art. 250 Sr (koppelarij). Daarbij wordt ingegaan op een soortgelijke kwestie, namelijk op de vraag of de in dat artikel genoemde 'derde' ook deelnemer kan zijn van het delict:

'Het kan niet de bedoeling van de wetgever zijn geweest om de derde (...) via de omweg van dit artikel, namelijk wegens noodzakelijke deelneming – men denke aan medeplichtigheid – strafbaar te stellen. Dat is pas het geval bij schending van een voor deze derde zelf geschreven norm.'³⁴

Indien men gevoelig is voor een dergelijke redenering, dan kan in het bestanddeel 'met een derde' in de onderdelen 4° en 5° van art. 250a, eerste lid (oud) Sr een sterk argument worden gezien dat pleit tegen normadressaatschap van de prostituant, ook tegen die van de prostituant die met uitbuitingswetenschap voordeel geniet.³⁵

³⁴ Noyon/Langemeijer/Remmeling, aant. 4 bij art. 250 Sr (bewerkt door A.J. Machielse; bijgewerkt tot 1 februari 2005).

³⁵ Hier kan nog worden gewezen op Hof Den Bosch 20 oktober 2006, ECLI:NL:GHSHE:2006:AZ1421, hoewel dit arrest in een andere context speelt. In deze zaak overweegt het hof mede op grond van de verdragsrechtelijke oorsprong van dat onderdeel dat onder het begrip 'derde' in art. 250a lid 1, onderdeel 2° (oud) Sr moet worden verstaan: een ander dan degene die de omschreven delictsgedragingen pleegt.

Is art. 432 sub 3° Sr opgegaan in art. 250a Sr? Het souteneursverbod in art. 432 Sr wordt met de inwerkingtreding van art. 250a Sr ingetrokken. In de context van het voorgestelde art. 250a lid 1, onderdeel 4° Sr wordt in de memorie van toelichting veelvuldig art. 432 sub 3° Sr aangehaald. Daaruit lijkt te volgen dat het souteneursverbod in gewijzigde vorm is opgegaan in art. 250a lid 1, onderdeel 4° Sr.³⁶ Tekstueel leunt onderdeel 4° ook dicht bij het souteneursverbod aan.

De strekking van onderdeel 4° is evenwel anders dan die van het souteneursverbod. Het souteneursverbod omvatte de gedragingen van de passieve souteneur (het passief parasiteren op de inkomsten van de zich vrijwillig aanbiedende prostituee, zonder gebruikmaking van dwang en eventueel met verlening van ondersteunende werkzaamheden) en die van de actieve souteneur (het actief parasiteren door dwang tot gehele of gedeeltelijke afgifte van de opbrengst). Onderdeel 4° ziet daarentegen op het voordeel trekken uit een reeds bestaande uitbuitingssituatie, waarbij het idee van ‘achtergrondaders’ meebrengt dat hier vooral gedacht moet worden aan voordeeltrekkers die niet zelf, in directe zin, de uitbuiting bewerkstelligen. Hoewel onderdeel 4° als *specialis* van art. 432 sub 3° Sr zou kunnen worden beschouwd, is de kern van het delict dus wezenlijk anders geworden door toevoeging van het vereiste van seksuele uitbuiting en het vereiste van opzet of culpa met betrekking tot die uitbuiting (‘terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen’). Met het later toegevoegde onderdeel 6° van art. 250a lid 1 Sr wordt inhoudelijk juist wel een zelfstandige vorm van art. 432 sub 3° Sr behouden, namelijk die van de actieve souteneur; het draait daar om degene die afdracht van de opbrengsten afdwingt, ongeacht of de prostitutie vrijwillig is of niet. Al met al staat onderdeel 4° dus tekstueel het dichtst bij het souteneursverbod, maar betreft het in feite een ‘voordeel trekken’ *sui generis*, en staat onderdeel 6° tekstueel ver af van het souteneursverbod, maar neemt dat onderdeel de belangrijkste bescherming over die door het souteneursverbod werd geboden.

Deze omstandigheden zijn interessant omdat zij van invloed zijn op de rechtsvinding. Als een bepaling met behoud van de strekking daarvan, wordt opgeslokt door een nieuwe bepaling, dan ligt het voor de hand de uitleg van de oude bepaling zonder meer ten grondslag te leggen aan het betreffende onderdeel van de nieuwe bepaling. Het tegenovergestelde is waar wanneer is gebleken dat een geheel nieuwe redactie en reikwijdte werd beoogd. Het proces waarmee art. 432 sub 3° Sr is afgeschaft houdt min of meer het midden tussen deze twee uitersten. Juist daardoor kan de vraag of de stilzwijgende bestanddelen ‘uit de opbrengst van’ in art. 432 sub 3° Sr moeten worden ingelezen in art. 250a lid 1, sub 4° Sr (en in zijn opvolgers) niet eenduidig worden beantwoord. Voorts kan bijvoorbeeld worden geconcludeerd dat jurisprudentie over het ‘voordeel trekken’ in 432 Sr een sterke indicatie moet zijn voor de betekenis van het ‘voordeel trekken’ in art. 250a (oud) Sr en art. 273f Sr, maar daarbij tegelijk niet doorslaggevend hoeft te zijn (zie over deze jurisprudentie paragraaf 2.2.3.3).

³⁶ In deze zin ook Alink & Wiarda 2010, p. 198.

Het schuldverband in de onderdelen 4° en 5° van art. 250a lid 1. Uit de hierboven opgenomen fragmenten uit de wetsgeschiedenis blijkt dat in de zinsnede ‘als souteneur voordeel trekken’ reeds het vereiste opzet van de dader ligt besloten. In de nieuwe redactie, waarin de souteneur is weggelaten, is dus toevoeging van het bestanddeel ‘opzettelijk’ nodig. Uit de fragmenten volgt ook dat het bestanddeel ‘opzettelijk’ in de onderdelen 4° en 5° betrekking heeft op alle bestanddelen tot aan de komma van het betreffende onderdeel. Beide onderdelen worden hier nogmaals weergegeven:

Art. 250a lid 1 (oud) Sr

(...)

4°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen;

5°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling, indien die ander minderjarig is;

(...)

Het schuldverband dat in de wetsgeschiedenis wordt beschreven is wat onderdeel 4° betreft niet opmerkelijk; het volgt de algemene regel dat het bestanddeel ‘opzettelijk’ betrekking heeft op alle bestanddelen die daarna volgen en die van het schuldverband onderdeel kunnen zijn (na de komma begint een nieuw schuldverband; die bestanddelen zijn daarom aan het eerstgenoemde opzet onttrokken). Niettemin is het schuldverband een belangrijke kwestie in deze context. Zoals hieronder aan de orde komt, wordt onderdeel 4° later veranderd in de veel kortere redactie: ‘degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander’ en ontstaan daardoor problemen in de duiding van het schuldverband. Deze problemen worden hierna nader toegelicht en uitgebreider behandeld in paragraaf 2.2.3.4.

Terugkijkend op het voorgaande kan hier, wat de concrete strafbaarheid van de prostituant betreft, samenvattend worden gezegd dat de wetsgeschiedenis aanknopingspunten biedt voor de stelling dat de prostituant van daderschap is uitgesloten in art. 250a lid 1, sub 4° Sr, ongeacht de vraag of hij als prostituant de bestanddelen zou kunnen vervullen of niet. In deze lezing wordt de prostituant, dus ook die met wetenschap van de uitbuiting, principieel uitgesloten van strafbaarheid. Tegelijkertijd is dit niet de enige mogelijke lezing van de wetsgeschiedenis. In dat opzicht zal moeten worden blijven gelet op de bijzonderheden in de wetsgeschiedenis met betrekking tot de betekenis van de bestanddelen in art. 250a lid 1, sub 4° Sr.

2.2.2.5 Van art. 250a Sr naar 273f Sr

Tussen de inwerkingtreding van art. 250a Sr in 2000 en de huidige redactie van art. 273f Sr zitten nog zes wetgevingstrajecten, waarvan hier alleen één van groot belang is

(wetsvoorstel 29 291). Voor de volledigheid worden ook de andere besproken, zij het zeer beknopt.

In 2001 wordt wetsvoorstel 27 745 ingediend, een voorstel tot partiële wijziging van de zedelijkheidswetgeving. Dit traject leidt tot wijziging van het in art. 250a Sr veelvuldig voorkomende bestanddeel 'met een derde' in 'met of voor een derde'. Daarmee is de reikwijdte van art. 250a Sr niet meer beperkt tot de prostitutie, maar vallen daaronder ook andere vormen van exploitatie van seksuele dienstverlening waarbij personen onvrijwillig of als minderjarige zijn betrokken.³⁷ De wet treedt op 1 oktober 2002 in werking.³⁸

Ruim een jaar later wordt het – ook in deze context: belangrijke – wetsvoorstel 'Uitvoering van internationale regelgeving ter bestrijding van mensensmokkel en mensenhandel' aanhangig gemaakt (wetsvoorstel 29 291). Zoals de titel weergeeft, vloeit het voorstel voort uit internationale afspraken en richt het zich voor een groot deel op aanscherping van het mensenhandelstrafrecht. Onderdeel van een aantal van die internationale instrumenten is de verruiming van het begrip 'mensenhandel'. Dat begrip, dat de grondslag vormt voor nadere afspraken over strafbaarstelling, omvat in die instrumenten niet slechts alle vormen van seksuele uitbuiting, maar ook alle andere vormen van moderne slavernij en voorts de uitbuiting gericht op de verwijdering van organen.³⁹ Om invulling te geven aan de nieuwe verplichtingen wordt ervoor gekozen art. 250a Sr om te zetten in een nieuwe, verruimde bepaling die ook beschermt tegen de andere vormen van uitbuiting. Omdat de bescherming is gericht op de persoonlijke vrijheid in algemene zin en zich dus niet meer beperkt tot de seksuele integriteit, wordt het nieuwe artikel niet geplaatst in de zedentitel (boek 2, titel XIV Sr) maar in de titel 'misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid' (boek 2, titel XVIII Sr), als art. 273a Sr.

Een van de redenen die de overgang naar art. 273a Sr interessant maken voor het onderhavige vraagstuk, is al kort ter sprake gekomen. Die is erin gelegen dat onderdeel 4° van art. 250a lid 1 Sr in sterk vereenvoudigde vorm is omgezet in onderdeel 6° van art. 273a lid 1 Sr (de directe voorloper van onderdeel 6° in art. 273f lid 1 Sr). Hieronder volgt een weergave van de oude tekst in art. 250a Sr en de nieuwe tekst in art. 273a Sr. Ook het tweede lid van art. 273a Sr is daarbij opgenomen. Dat is een nieuwe component waarin vormen van uitbuiting worden omschreven en waarmee dus inhoud wordt gegeven aan het geïntroduceerde bestanddeel 'uitbuiting' in onder meer onderdeel 6° van art. 273a lid 1 Sr.

Art. 250a (oud) Sr

1. Met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie wordt gestraft:

³⁷ *Kamerstukken II 2000/01, 27 745, nr. 3, p. 7, 12.*

³⁸ *Stb. 2002, 388.*

³⁹ Zie voor een inventarisatie van de betreffende internationale instrumenten en de daarin voorkomende definities: *Kamerstukken II 2003/04, 29 291, nr. 3, p. 1-2, 9-13.*

(...)

4°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen;

(...)

Art. 273a (oud) Sr

1. Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft:

(...)

6°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander;

(...)

2. Uitbuiting omvat ten minste uitbuiting van een ander in de prostitutie, andere vormen van seksuele uitbuiting, gedwongen of verplichte arbeid of diensten, slavernij en met slavernij of dienstbaarheid te vergelijken praktijken.

De motivering van de redactiewijziging in onderdeel 6° is summier. De memorie van toelichting stelt over die wijziging:

‘In het voorgestelde onderdeel 6° wordt het opzettelijk voordeel trekken uit uitbuiting, zoals omschreven in het tweede lid, strafbaar gesteld. Daarmee wordt het bepaalde in artikel 250a, eerste lid, onderdeel 4°, uitgebreid tot andere vormen van uitbuiting dan seksuele uitbuiting.’⁴⁰

In de rest van het wetgevingsproces wordt aan de redactiewijziging geen noemenswaardige aandacht besteed. Het zojuist opgenomen tekstfragment is daarom de enige specifieke bron die kan worden geraadpleegd voor beantwoording van de vraag die de kop blijft opsteken in lagere rechtspraak en literatuur, en nog niet definitief is beantwoord: is het opzet in de ingekorte redactie nu wel of niet ook op de uitbuiting gericht? Indien het opzet tevens op de uitbuiting is gericht, dan is het nieuwe schuldverband strenger dan het oude, waarmee de reikwijdte van de nieuwe bepaling beperkter is dan die van haar voorganger. Immers: in onderdeel 4° in art. 250a lid 1 Sr was culpa ten aanzien de seksuele uitbuiting voldoende (‘terwijl hij weet of *redelijkerwijs moet vermoeden* dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen’), terwijl in onderdeel 6° van art. 273a lid 1 Sr bij een ruimer schuldverband opzet op de uitbuiting is vereist. Uit het tekstfragment blijkt echter niet dat het de bedoeling van de wetgever was om de lat van strafbaarheid hoger te leggen. In paragraaf 2.2.3.4 wordt op deze kwestie nader ingegaan. Duidelijk is in ieder geval dat het hier niet zozeer gaat om de vraag of de prostituant normadressaat is, maar om de vraag wat hem strafbaar maakt, gegeven dat hij normadressaat zou zijn.

Een ander, laatste tekstfragment dat hier het vermelden waard is, betreft een overweging over alle nieuwe onderdelen in art. 273a lid 1 Sr die zien op vormen van

⁴⁰ Kamerstukken II 2003/04, 29 291, nr. 3, p. 19.

voordeel trekken, waaronder onderdeel 6°. De wetgever zegt over deze onderdelen het volgende:

‘In de onderdelen 6° tot en met 9° zijn allerlei vormen van het trekken van profijt uit mensenhandel en uitbuiting strafbaar gesteld. Voor een effectieve bestrijding van mensenhandel is het immers wenselijk dat niet alleen de mensenhandelaren zelf, maar ook de uitbaters van de uitbuiting waarop de mensenhandel is gericht, uitdrukkelijk strafbaar worden gesteld en daardoor effectief kunnen worden aangepakt. Voor deze uitbreiding heeft model gestaan artikel 250a, eerste lid, onderdelen 4° tot en met 6°.’⁴¹

Bij de totstandkoming van art. 250a Sr stelde de wetgever dat de voordeeltrekkersdelicten ertoe diende om de exploitatie van onvrijwillige prostitutie en die van prostitutie door minderjarigen effectiever te kunnen bestrijden. Bij de bespreking van deze opmerkingen in de tussenconclusie (paragraaf 2.2.2.4) werd opgemerkt dat daaruit nog niet een duidelijk kenmerk van de voordeeltrekker kon worden afgeleid. Bij bovenstaande overweging ligt dat anders. De wetgever omschrijft de aard van de voordeeltrekkers zelf; het gaat om ‘uitbaters van de uitbuiting’. Als daarmee niet alleen de kern van de het ‘voordeel trekken’ is gegeven maar ook een afbakening daarvan, dan geeft dat ruimte om het volgende perspectief in te nemen.

Prostituanten die zich bewust zijn van de uitbuiting van de prostituee en van het feit dat zij door de uitbuiting een lagere prijs betalen, zouden als ‘uitbater van de uitbuiting’ kunnen worden beschouwd. Dat de oude bepalingen uit art. 250a lid 1 Sr ‘model hebben gestaan’ voor de nieuwe bepalingen, zoals wordt overwogen, hoeft dit beeld niet anders te maken, omdat ‘model staan’ ook zuiver tekstueel kan worden opgevat. Het hier beschreven perspectief houdt dus in dat men in de overweging een zekere verheldering kan lezen die de prostituant meer in beeld brengt. Daarbij zij wel aangetekend dat het perspectief alleen bepaalde prostituanten toelaat. ‘Uitbaten van uitbuiting’ impliceert opzettelijk en bestendig handelen.⁴² Een prostituant die niet wist, maar alleen redelijkerwijs moest vermoeden dat de prostituee uitgebuit werd, kan bezwaarlijk een ‘uitbater’ worden genoemd. Deze culpa-prostituant lijkt nu niet meer relevant na de redactiewijziging (in onderdeel 6° van art. 273a lid 1 Sr is ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ tekstueel immers vervallen). Maar nieuwe rechtspraak laat zien dat sommige rechters de culpa-variant toch nog inlezen in de nieuwe redactie. Dit ingewikkelde vraagstuk wordt als gezegd later verder geanalyseerd (paragraaf 2.2.3.4). Thans is in ieder geval duidelijk geworden dat de wetsgeschiedenis van art. 273a Sr voor het aannemen van normadressaatschap van de prostituant een handvat biedt dat de wetsgeschiedenis van art. 250a Sr niet bood.

Ten slotte kan over art. 273a Sr nog worden vermeld dat daarin de kwalificatie ‘mensenhandel’ weer is teruggekeerd, waar zij in art. 250a Sr eerst weer was verdwe-

⁴¹ Idem.

⁴² Hier wordt bedoeld op de spreektaalige of lexicale betekenis, die overeenkomt met ‘drijven’ en ‘runnen om er winst mee te maken’. In paragraaf 1.5 is aan de orde gekomen dat Finland ervoor heeft gekozen om enkel het bewust gebruik maken van de diensten van een uitgebuite prostituee al als ‘exploitatie’ te kwalificeren.

nen (vergelijk de aanhef van beide eerste leden, hierboven weergegeven op p. 34-35). Art. 250ter Sr had die kwalificatie wel, maar de kwalificatie verdween toen deze bepaling samen met art. 250bis Sr (het bordeelverbod) en art. 432 sub 3° Sr (het soute-neursverbod) werd vervangen door art. 250a Sr. Daaruit leiden Alink & Wiarda af dat bij de totstandkoming van art. 250a Sr de onderdelen die het bordeel- en het soute-neurverbod vervangen kennelijk niet als mensenhandel werden gezien.⁴³ Onzeker blijft echter of betekenis moet worden verleend aan het feit dat diezelfde onderdelen, met enige wijzigingen, vanaf de inwerkingtreding van art. 273a Sr op 1 januari 2005 wel als mensenhandel worden gezien.

De wijzigingen die na 2005 zijn aanbracht, laten zich kort samenvatten. Op 1 september 2006 wordt art. 273a Sr vernummerd tot art. 273f Sr, om ruimte te maken voor nieuwe bepalingen die voortvloeien uit de Wet Computercriminaliteit II.⁴⁴ Op 1 juli 2009 worden de strafmaxima verhoogd⁴⁵ en dat gebeurt nogmaals op 1 april 2013.⁴⁶ Ten slotte treedt op 15 november 2013 de implementatie van de mensenhandel-Richtlijn uit 2011 (2011/36/EU) in werking.⁴⁷ Daarbij worden onder meer enkele aanvullingen aangebracht in onderdelen 1° en 2° van lid 1, en worden twee strafverzwaringsgronden toegevoegd aan lid 3. Voor het onderhavige onderzoek is slechts direct relevant dat bovendien de omschrijving van 'uitbuiting' in lid 2 wordt uitgebreid en dat die wijziging dus ook betrekking heeft op onderdeel 6° van lid 1, waarin het bestanddeel 'uitbuiting' voorkomt. Dat bestanddeel wordt apart besproken in paragraaf 2.2.3.2.

2.2.2.6 Conclusie

In de tussenconclusie (2.2.2.4) is al teruggeblikt op de wetsgeschiedenis tot aan de inwerkingtreding van art. 250a Sr en zijn de mogelijke implicaties van die geschiedenis besproken. Zojuist is aanvullend aan de orde gekomen wat de wetsgeschiedenis nadien laat zien over de positie van de prostituant in de sfeer van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Resumerend kan over de wetsgeschiedenis het volgende worden gezegd.

Het strafbaar stellen van voordeeltrekkers in de zin van art. 273f Sr is blijkens de wetsgeschiedenis gebeurd om 'achtergrondaders' aan te kunnen pakken, omdat onzekerheid bestond over de vraag of dat met behulp van deelnemingsconstructies voldoende effectief zou kunnen. Bij de totstandkoming van art. 273a Sr is de achtergrond van strafbaarstelling opnieuw geschetst, maar dan met een overweging waarin de voordeeltrekkers worden gekenschetst als 'uitbaters van de uitbuiting'. Uit de fragmenten waarin de bedoeling van de wetgever naar voren komt, kan geen concreet aanknopingspunt worden gevonden voor het toepasselijk achten van art. 273f lid 1, sub 6° Sr op de prostituant die voordeel trekt met uitbuitingswetenschap, maar kan die toepasselijkheid ook

⁴³ Alink & Wiarda 2010, p. 197.

⁴⁴ Wet van 1 juni 2006 (*Stb.* 2006, 300).

⁴⁵ Wet van 12 juni 2009 (*Stb.* 2009, 245).

⁴⁶ Wet van 28 februari 2013 (*Stb.* 2013, 84).

⁴⁷ Wet van 6 november 2013 (*Stb.* 2013, 444).

niet stellig worden uitgesloten. Wel kan worden beredeneerd dat een dergelijke prostituant, in ieder geval een die zijn gedrag frequent herhaald, 'uitbater van de uitbuiting' is en dus binnen de kennelijk bedoelde sfeer van het voordeel trekken valt.

Twijfel over de toepasselijkheid van voornoemd onderdeel 6° op de prostituant rijst wel wanneer wordt aangenomen dat in de uitdrukkingen 'voordeel trekken uit seksuele handelingen van een ander met een derde' (art. 250a Sr) en 'voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander' (art. 273a en art. 273f Sr) telkens 'de opbrengst van' moet worden ingelezen: 'voordeel trekken uit *de opbrengst van* seksuele handelingen van een ander met een derde' en 'voordeel trekken uit *de opbrengst van* de uitbuiting van een ander'. De wetsgeschiedenis biedt voor dit inlezen een argument, omdat de betreffende bepalingen tekstueel zijn afgekeken van de oude souteneursbepaling. De ontwerpbe­paling van het souteneursverbod bevatte de uitdrukking 'uit de opbrengst van' maar die werd in het latere wetgevingsproces geschrapt omdat deze als overtollig werd gezien. Ook bij dit vraagstuk kan men echter, zoals zo vaak, de puzzel anders leggen en het argument voor onbetekenend houden. In ieder geval zou het inlezen ertoe leiden dat men normadressaatschap van de prostituant eerder zal afwijzen, omdat ook de prostituant die minder betaalt omdat de prostituee wordt uitgebuit, in directe zin geen voordeel trekt uit de opbrengst van de seksuele handelingen of uit de opbrengst van de uitbuiting.

Wat art. 250a lid 1, sub 4° Sr betreft, ontstaat aanvullende twijfel over de prostituant als normadressaat, door de woorden 'met een derde' in de uitdrukking 'seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling'. Bij strafbaarheid van de prostituant is hij dader en tegelijk 'derde'. Indien de wetgever ook de prostituant beoogde te treffen bij het ontwerpen van de bepaling, dan zou de verwachting kunnen zijn dat een andere tekst zou zijn opgesteld. Voor art. 273f Sr lijkt dit geen kwestie meer, omdat de uitdrukking uit art. 250a Sr is vervangen door 'uitbuiting'. Niettemin speelt de oude redactie van art. 250a Sr nog steeds een rol in de huidige rechtspraak, omdat 'uitbuiting' daarin soms wordt opgesplitst in de oude tekstdelen uit art. 250a Sr, om aldus in het schuldverband te kunnen differentiëren.⁴⁸ De kwestie zou dus nog steeds relevant kunnen zijn, in ieder geval in principiële opzicht. Vanuit het gezichtspunt dat de strafbaarheid van de prostituant een principiële zaak is en de reikwijdte van die strafbaarheid uitdrukkelijke democratische legitimatie behoeft, zou het besproken wetgevingsproces en de daarbij komende twijfel over de bedoeling van de wetgever voldoende kunnen zijn om normadressaatschap van de prostituant geheel af te wijzen, ongeacht of de prostituant met zijn gedrag de bestanddelen kan vervullen. Dat zou in deze visie misschien alleen uitzondering lijden wanneer dat gedrag zodanig kwalijk en bestendig is, dat hij daardoor niet meer als 'prostituant' moet worden beschouwd, maar als 'exploitant'.

Ten slotte is gebleken dat door de redactiewijziging van art. 250a lid 1, sub 4° Sr naar art. 273a lid 1, sub 6° Sr, een probleem ontstaat in de duiding van het schuldverband. Volgens de algemene stelregel dat het opzet in beginsel alle bestanddelen omvat die na het opzetbestanddeel volgen, is het opzet in de nieuwe bepaling ook gericht op de

⁴⁸ Zie paragraaf 2.2.3.4.

uitbuiting: 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'. De wetgever is vrij deze stelregel opzij te zetten door bepaalde geobjectiveerde bestanddelen aan te wijzen. Zoals bleek heeft de wetgever dat gedaan met betrekking tot de minderjarigheid in art. 250a lid 1, sub 5° Sr (iets wat doorwerkt in de opvolger van die bepaling: art. 273a lid 1, sub 8° Sr). Met betrekking tot het opzet op de uitbuiting is echter niets overwogen, zodat de duiding van het schuldverband nog steeds een kwestie vormt (zie paragraaf 2.2.3.4).

2.2.3 Bestanddelen

2.2.3.1 Inleiding

In deze paragraaf worden de delictsbestanddelen besproken van art. 273f lid 1, sub 6° Sr ('degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'). Achtereenvolgens wordt ingegaan op 'uitbuiting' (2.2.3.2), 'voordeel trekken' (2.2.3.3) en het zogenoemde schuldverband; het verband tussen de subjectieve bestanddelen en de objectieve bestanddelen (2.2.3.4). Aan het 'voordeel trekken' en het schuldverband wordt uitgebreide aandacht besteed, omdat deze de dader zelf betreffen en omdat de zienswijzen over deze bestanddelen uiteenlopen. Dit laatste heeft een sterk effect op de reikwijdte van art. 273f lid 1, sub 6° Sr en dus ook op de vraag in hoeverre gedragingen van de prostituant beantwoorden aan de bestanddelen.

2.2.3.2 'Uitbuiting'

In de memorie van toelichting wordt bij de introductie van het begrip 'uitbuiting' in art. 273a Sr het volgende daarover beschreven:

'Uitbuiting bestaat ten minste uit een aantal met name genoemde vormen van uitbuiting: de uitbuiting van een ander in de prostitutie of andere vormen van seksuele uitbuiting, gedwongen of verplichte arbeid of diensten, slavernij of met slavernij of dienstbaarheid te vergelijken praktijken. Dat zijn alle vormen van moderne slavernij. Daarbij kan worden gedacht aan tewerkstelling onder dwang of het maken van misbruik van een afhankelijke positie van een persoon die onder de gegeven omstandigheden redelijkerwijs geen andere keuze heeft dan in een toestand van uitbuiting te geraken. Als voorbeeld kan worden genoemd een extreem lange werkweek tegen onevenredig lage betaling onder slechte werkomstandigheden.'⁴⁹

In deze overweging staat gedeeltelijk ook de beschrijving van bepaalde vormen van uitbuiting zoals die naar aanleiding van dit wetgevingsproces terecht is gekomen in art. 273a lid 2 Sr (en die nadien in art. 273f lid 2 Sr is uitgebreid). Voorts heeft de wetgever laten zien dat hij de delictsgedraging zoals die thans is omschreven in art. 273f lid 1, sub

⁴⁹ *Kamerstukken II 2003/04, 29 291, nr. 3, p. 18.*

4° Sr 'kenmerkend voor uitbuiting' acht.⁵⁰ Voor 'uitbuiting' is niet nodig dat sprake is van art. 273f lid 1, sub 4° Sr, maar andersom kan de overtreding van deze bepaling dus als vervulling van het bestanddeel 'uitbuiting' worden aangemerkt.⁵¹

De Hoge Raad heeft in 2009 aan het begrip uitbuiting meer handen en voeten gegeven door uitgebreider de betrokken factoren en de relevante context te benoemen:

'Het in art. 273a, eerste lid, (oud) Sr voorkomende bestanddeel (oogmerk van) uitbuiting is in de wet niet gedefinieerd, anders dan door de opsomming in het tweede lid van een aantal vormen van uitbuiting, waaronder gedwongen of verplichte arbeid of diensten. Blijkens de (...) memorie van toelichting doelt deze bepaling op een verscheidenheid aan moderne vormen van slavernij, waarbij als voorbeeld wordt genoemd een extreem lange werkweek tegen onevenredig lage betaling onder slechte werkomstandigheden. De vraag of – en zo ja, wanneer – sprake is van 'uitbuiting' in de zin van de onderhavige bepaling, is niet in algemene termen te beantwoorden, maar is sterk verweven met de omstandigheden van het geval. Bij de beantwoording van die vraag komt in een geval als het onderhavige onder meer betekenis toe aan de aard en duur van de tewerkstelling, de beperkingen die zij voor de betrokkene meebrengt, en het economisch voordeel dat daarmee door de tewerksteller wordt behaald. Bij de weging van deze en andere relevante factoren dienen de in de Nederlandse samenleving geldende maatstaven als referentiekader te worden gehanteerd. Daar komt bij dat voor de vervulling van de delictsomschrijving niet nodig is dat het slachtoffer daadwerkelijk wordt uitgebuit.'⁵²

De opmerking in de laatste zin van het citaat is hier opgenomen om te benadrukken dat die opmerking weliswaar van toepassing is op de vormen van art. 273f Sr die alleen 'oogmerk van uitbuiting' vereisen (zoals de vorm die in bovenstaande zaak aan de orde was), maar niet relevant kan worden geacht voor art. 273f lid 1, sub 6° Sr. In sub 6° wordt immers daadwerkelijke uitbuiting vereist: 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'. Niettemin zal wat hier door de Hoge Raad is gezegd over 'uitbuiting' in de sfeer van 'oogmerk van uitbuiting', ook gelden voor het bestanddeel 'uitbuiting' in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr.

Voor een uitgebreidere bespreking van het bestanddeel 'uitbuiting' verwijs ik naar de literatuur over dat bestanddeel.⁵³ Voor het onderhavige onderzoek kunnen hier in ieder geval twee conclusies worden getrokken. Ten eerste kan worden vastgesteld dat het voordeeltrekkersdelict in art. 273f lid 1, sub 6° Sr alleen al door de verplichte aanwezigheid van 'uitbuiting' een zware bewijslast met zich meebrengt. Ten tweede kan in ieder geval als theoretische relativering worden opgemerkt, dat voor 'uitbuiting' kennelijk geen bewijs van een misdrijf wordt geëist; 'uitbuiting' is als zodanig niet strafbaar. Dat laat mogelijk ruimte open om 'uitbuiting' reeds aanwezig te achten wanneer de objectieve factoren van de uitbuiting vaststaan, zonder dat subjectieve factoren (opzet en/of oogmerk) nog integraal zijn vastgesteld. De vraag is evenwel of dat in de praktijk

⁵⁰ *Kamerstukken II* 2003/04, 29 291, nr. 3, p. 8.

⁵¹ Vgl. Alink & Wiarda 2010, p. 219.

⁵² HR 27 oktober 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI7097.

⁵³ Zie o.m. Alink & Wiarda 2010, p. 217-224, 230-242; Beijer, *Delikt en Delinkwent* 2010/60; Korvinus e.a., *Trema* 2006; NRM 2012, p. 26-28.

ook een bewijslastverlichting betekent. Voorstelbaar blijft dat voordeeltrekkerszaken alleen succesvol kunnen zijn wanneer zij worden gecombineerd met zaken die de kern van de bijbehorende uitbuiting betreffen (art. 273f lid 1, sub 4° Sr) of wanneer zij volgen op veroordelingen ter zake van die uitbuiting. Dit geldt dan ook voor prostituantszaken in het bijzonder.⁵⁴

2.2.3.3 'Voordeel trekken'

Inleiding; twee standpunten

Het 'voordeel trekken' is de enige en dus centrale gedraging die de dader van art. 273f lid 1, sub 6° Sr wordt verweten. De overige bestanddelen betreffen slechts omstandigheden waaronder dat voordeel trekken plaatsvond.

Wat de wetgever concreet heeft proberen uit te drukken met 'voordeel trekken' wordt in de wetgeschiedenis niet duidelijk (zie paragraaf 2.2.2). Aan de hand daarvan kunnen kort gezegd twee standpunten worden ingenomen. Het eerste is dat betekenis wordt verleend aan de opmerking van de wetgever dat het bij deze voordeeltrekkersdelicten erom gaat ook de 'uitbaters van de uitbuiting' uitdrukkelijk strafbaar te stellen en daartegen effectief te kunnen optreden. Daarin zou dan ook een begrenzing van art. 273f lid 1, sub 6° Sr in het algemeen en van het 'voordeel trekken' in het bijzonder kunnen worden gelezen. 'Uitbaten' veronderstelt zowel opzettelijk handelen als handelen met enige bestendigheid. Vanuit dit perspectief zou voor het 'voordeel trekken' niet eens noodzakelijk zijn om per geval een concreet voordeel aan te wijzen. Het 'voordeel' zou in het uitbaten zelf gelegen kunnen liggen. Vertaald naar de sfeer van mensenhandel zou bijvoorbeeld voldoende kunnen zijn dat sprake is van broodwinning door het verrichten van werkzaamheden die direct dienstig zijn aan de uitbuiting, zoals de bodyguard die uitgebuite prostituees beschermt en bewaakt in opdracht van de uitbouter en daarvoor van de uitbouter betaald krijgt.

Het tweede standpunt dat kan worden ingenomen, is dat er – niettegenstaande de opmerking over 'uitbaters van de uitbuiting' – door de wetgever te weinig concrete aanwijzingen zijn gegeven om af te wijken van de betekenis van 'voordeel trekken' in het normale spraakgebruik en in de jurisprudentie over soortgelijke bestanddelen in andere bepalingen. Dit standpunt komt erop neer dat in alle gevallen een concreet aanwijsbaar voordeel moet zijn genoten.

Beide standpunten komen in het juridische veld terug. Dat zal hieronder worden geïllustreerd.

Standpunt 1: 'voordeel trekken' als het vervullen van een bestendige rol

De visie van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel zoals die naar voren komt in het interview dat ten behoeve van deze quickscan plaatsvond, lijkt te passen in het eerstege-

⁵⁴ Vgl. de opmerkingen van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel in bijlage 1.

noemde standpunt.⁵⁵ Het 'voordeel trekken' in art. 273f lid 1, sub 6° Sr betreft volgens haar de directe schil om de mensenhandelaar heen, zoals een meewerkende bodyguard, raamverhuurder, abortusarts en borstvergrotingskliniek; de zogenoemde *facilitators*. Essentieel acht zij de omstandigheid dat deze groep de uitbuiting en de positie van het slachtoffer in stand houdt. Dat is in haar visie een ander soort 'in stand houden' dan de klant doet: 'De klant komt voorbij en gaat weer weg. Daar zit het grote verschil.'⁵⁶ De Nationaal Rapporteur Mensenhandel plaatst de klant, inclusief de klant met uitbuitingswetenschap, buiten de sfeer van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Dat scharniert echter niet alleen op de uitleg van het 'voordeel trekken', maar op meer omstandigheden, zoals de zware kwalificatie 'mensenhandel' die aan dat artikel is verbonden.⁵⁷

Een recent arrest van het Hof Arnhem-Leeuwarden geeft eveneens blijk van het onderhavige standpunt over 'voordeel trekken'. Het betreft een arrest uit de zaken die bekendstaan onder de naam *Sneep-II*. Het hof motiveert de bewezenverklaring van het voordeel trekken uit twee afzonderlijke uitbuitingssituaties als volgt:⁵⁸

'Opzettelijk voordeel trekken

Het hof is voorts van oordeel dat verdachte voordeel heeft getrokken uit de uitbuiting van [slachtoffer 1]. Verdachte heeft in de tenlastegelegde periode tegen betaling en onder gezag van [medeverdachte 1] [slachtoffer 1] gebracht en gehaald van en naar haar werkplek en [slachtoffer 1] beschermd tegen lastige klanten. In het kader van deze werkzaamheden kreeg verdachte ook opdracht van [medeverdachte 1] om [slachtoffer 1] te controleren. Verdachte kreeg voor deze werkzaamheden uitbetaald door [slachtoffer 1] in opdracht van [medeverdachte 1].'

'Opzettelijk voordeel trekken

Het hof is voorts van oordeel dat verdachte voordeel heeft getrokken uit de uitbuiting van [slachtoffer 3]. Verdachte heeft in de tenlastegelegde periode tegen betaling en onder gezag van [medeverdachte 3] en [medeverdachte 1] bodyguardwerkzaamheden voor [slachtoffer 3] verricht, gekeken of [slachtoffer 3] bezet was, [slachtoffer 3] gehaald van haar werkplek en beschermingsgeld bij [slachtoffer 3] geïnd.'

Op basis van deze motiveringen moet worden aangenomen dat het voordeel trekken niet bewezen is verklaard op basis van een daadwerkelijk concreet genoten voordeel in de normale zin van het woord 'voordeel'. Er blijkt bijvoorbeeld niet van relatief hoge verdiensten in relatie tot de werkzaamheden, en evenmin van werk dat de verdachte zonder die opdrachten niet zou hebben. Dat is volgens de motivering kennelijk ook niet van belang.⁵⁹ Het lijkt te moeten gaan om het ontvangen van betalingen in combinatie met het vervullen van een bestendige rol in de uitbuitingssituatie.

⁵⁵ Het interviewverslag is opgenomen in bijlage 1.

⁵⁶ Zie bijlage 1.

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ Hof Arnhem-Leeuwarden 22 november 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:8827.

⁵⁹ Volledigheidshalve zij vermeld dat ten aanzien van het feit met betrekking tot [slachtoffer 1], in de bewezenverklaring ook de omstandigheid is opgenomen dat de verdachte het slachtoffer zijn huur liet

Standpunt 2: 'voordeel trekken' als het genieten van daadwerkelijk voordeel

Bij het andere, tweede standpunt met betrekking tot het bestanddeel 'voordeel trekken' wordt een meer taalkundige uitleg gehanteerd. Er moet dan daadwerkelijk voordeel zijn genoten; iets wat men 'winst' zou kunnen noemen. Een bestendige rol hoeft echter niet te worden vervuld. Volgens deze uitleg geniet bijvoorbeeld een bodyguard niet zonder meer een voordeel wanneer hij betaald krijgt in ruil voor werkzaamheden, net zoals de consument geen voordeel in die zin geniet wanneer hij een product ontvangt tegen betaling van de normale verkoopprijs.

In de mensenhandelrechtspraak zijn ook overwegingen te vinden die in deze categorie kunnen worden geplaatst. Zo spreekt de Rechtbank Maastricht in 2008 iemand met de volgende overweging vrij van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, onder meer omdat onvoldoende is gebleken dat verdachte en/of zijn medeverdachte enig voordeel hebben verkregen:

'[naam slachtoffer 2] heeft weliswaar geld aan [naam medeverdachte] en/of verdachte gegeven, maar dit betrof oftewel geld dat later is teruggegeven, oftewel geld dat als vergoeding voor het plaatsen van een advertentie of vervoer werd betaald. Niet is gebleken dat de hoogte van de vergoeding niet in verhouding zou hebben gestaan met de geleverde dienst.'⁶⁰

Het Hof Amsterdam acht in 2012 op basis van gelijksoortige argumenten het voordeel trekken juist bewezen:

'(...) Aldus heeft hij haar misleid en bewogen ook dat deel van het door haar verdiende geld dat zij zelf zou mogen houden, aan hem af te staan. Daardoor had de verdachte de beschikking over (vrijwel) al het door [T.A.] verdiende geld. Een groot deel van dit geld heeft hij voor eigen gewin gebruikt. Gebleken is niet dat de verdachte dit geld aan [T.A.] heeft teruggegeven. Aldus heeft hij geprofiteerd van haar werkzaamheden.'⁶¹

In een arrest van het Hof Arnhem-Leeuwarden uit 2013 kan eveneens het tweede onderhavige standpunt worden ontwaard. Het gaat hier om uitbuiting in de hennepcultuur:

'(...) Daardoor is [aangever, kl] ertoe gebracht om steeds meer klussen en werkzaamheden voor hen te verrichten alsmede hennep in zijn woning te laten kweken, zonder dat daarbij sprake was wederkerigheid in de zin van een afdoende beloning voor de verrichte werkzaamheden.

Dat wettigt de conclusie dat verdachte en zijn medeverdachten aangever (...) opzettelijk voordeel hebben getrokken uit deze uitbuiting.'⁶²

betalen. Uit beide bewijsmotiveringen moet echter worden afgeleid dat dit materieelrechtelijk niet doorslaggevend is geweest.

⁶⁰ Rb. Maastricht 6 februari 2008, ECLI:NL:RBMAA:2008:BC4379.

⁶¹ Hof Amsterdam 18 januari 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BV1281.

⁶² Hof Arnhem-Leeuwarden 18 november 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:8865.

Dit is een greep uit een kleine groep uitspraken waarin enige aandacht wordt besteed aan het voordeel trekken. Dat die groep klein is, heeft er ongetwijfeld mee te maken dat in de meeste gevallen art. 273f lid 1, sub 6° Sr ten laste wordt gelegd aan de uitbuiters zelf, die allicht ook voordeel hebben getrokken uit de uitbuiting. Uitbuiters wordt vaak overtreding van art. 273f lid 1, sub 4°, 6° en 9° Sr verweten (sub 9° betreft kort gezegd het dwingen tot het afdragen van opbrengsten). Omdat deze verwijten tekstueel in elkaar worden gevlochten, levert dat ingewikkelde tenlasteleggingen op waarbij alleen al de feitelijke uitwerking⁶³ van het voordeel trekken dikwijls verloren gaat of raakt ondergesneeuwd.⁶⁴ Dit effect kan dan doorwerken in de aandacht die in de daaropvolgende uitspraak aan het voordeel trekken wordt gegeven.⁶⁵

Het begrip 'voordeel' in andere contexten

De uitleg van 'voordeel' die vereist dat sprake moet zijn van daadwerkelijk voordeel, is ook te vinden in andere contexten. Drie daarvan worden hier besproken.

Souteneursverbod. Een context die zeer dicht tegen de onderhavige aanligt, is die van het oude art. 432, sub 3° Sr; het souteneursverbod. Zoals in paragraaf 2.2.2 aan de orde is geweest, is de tekst van deze bepaling de kiem van waaruit art. 273f lid 1, sub 6° Sr is gegroeid. Kort na de invoering van het souteneursverbod krijgt de Hoge Raad een zaak voorgelegd waarin de vraag wordt opgeworpen of ook de echtgenoot die met de prostituee in gemeenschap van goederen is getrouwd en die bovendien volgens de wet het vermogen beheert, wel voordeel kan trekken in de zin van art. 432, sub 3° Sr. De Hoge Raad overweegt daarover:

'(...) dat al zoude juist zijn dat requirant en zijne vrouw zijn getrouwd in algeheele gemeenschap van goederen, wat evenwel thans niet vaststaat, en al is, krachtens de wet de requirant de beheerder der goederen van de gemeenschap, dit toch niet belet, dat hij het

⁶³ Verdedigbaar is dat art. 261 Sv een dergelijke feitelijke uitwerking in de tenlastelegging vereist. In geval van art. 273f lid 1, sub 6° Sr is het 'voordeel trekken' de gedraging die de verdachte wordt verweten. Door het bestaan van verschillende standpunten ten aanzien van het voordeel trekken en door de complexe aard van elk standpunt, is voorstelbaar dat vooral de verdachte aan wie enkel art. 273f lid 1, sub 6° Sr ten laste wordt gelegd, extra handvatten nodig heeft om de kern van het gemaakte verwijt te begrijpen en om zich daartegen te verweren. Ten aanzien van het begrip 'uit winstbejag' in art. 416 Sr heeft de Hoge Raad bepaald dat dit voldoende feitelijk is (HR 11 februari 1986, *NJ* 1986/554). Schaap leidt hieruit af dat ook het 'voordeel trekken' in art. 416 Sr wel voldoende feitelijk zal zijn (Schaap 1999, p. 336). Later overweegt hij echter uitdrukkelijk dat elke wijze van voordeel trekken onder art. 416 Sr valt, dat daaronder dus tal van feitelijke gedragingen kunnen worden gebracht en dat op grond van art. 261 Sv in de tenlastelegging moet worden aangegeven waaruit het voordeel trekken heeft bestaan (idem, p. 338).

⁶⁴ Zie bijvoorbeeld Hof Arnhem-Leeuwarden 8 november 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:8522, waarin het hof moeite moet doen om de tenlastelegging gecorrigeerd te lezen.

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld Hof Arnhem-Leeuwarden 29 juni 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ9861, waarin het voordeel trekken naast andere vormen van art. 273f Sr ten laste is gelegd (feit 1), maar zonder duidelijke verklaring niet meer terugkomt in de bewezenverklaring waarin wel de andere vormen zijn opgenomen.

geld, dat zijne vrouw met ontucht plegen had verdiend, feitelijk uit hare handen heeft kunnen in ontvangst nemen voor eigen gebruik, en zich aldus verschaffen een voordeel, dat hij zou gemist hebben, als hij dat geld niet van haar ten eigen bate zoude hebben aangenomen, zoodat de Rechtbank terecht heeft beslist, dat de requirant aldus handelende voordeel heeft getrokken uit de ontucht zijner vrouw (...).⁶⁶

Enige tijd later geeft de Hoge Raad aan het bestanddeel 'souteneur' de uitleg: iemand die 'parasiteert' op inkomsten van een publieke vrouw.⁶⁷ Interessant is dat de uitleg van art. 432, sub 3° Sr daarmee ook enige raakvlakken heeft met het eerste standpunt ten aanzien van het 'voordeel trekken' in art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Immers: gezegd zou kunnen worden dat de zogenoemde *facilitators* parasiteren op de uitbuiting. Niettemin blijkt uit het geciteerde arrest van de Hoge Raad dat bij art. 432, sub 3° Sr ook altijd daadwerkelijk voordeel moest zijn genoten. Het parasiteren houdt hier in dat ofwel een oneigenlijke beloning moet plaatsvinden (de passieve souteneur) ofwel dwangmiddelen zijn gebruikt om het concrete voordeel te bemachtigen (de actieve souteneur).

Opzet- en schuldheling. Een andere relevante context van het voordeeltbegrip in art. 273f Sr, is die van opzet- en schuldheling (art. 416 Sr respectievelijk art. 417bis Sr). Deze bepalingen zijn in paragraaf 1.6 ter sprake gekomen. Het gaat op deze plaats telkens om het tweede lid ('voordeel trekken') en dus strikt genomen niet om opzet- en schuldheling, maar om onder die misdrijven geschaarde gedragingen die als soortgelijke begunstiging worden gezien. In de praktijk wordt voordeel trekken in deze zin vaak ten laste gelegd aan de partner van iemand die steunfraude pleegt. De Hoge Raad maakt duidelijk dat daadwerkelijk profiteren is vereist, zoals gebruik maken van de gekochte boodschappen of van gas, water en elektra die met het geld van de steunfraude zijn betaald.⁶⁸

Afpersing en oplichting. Bij afpersing (art. 317 Sr) en oplichting (art. 326 Sr) gaat het niet om voordeel trekken, maar om het 'oogmerk van wederrechtelijke bevoordeling'. In Noyon/Langemeijer/Rommelink wordt aan die bevoordeling een uitleg gegeven die aansluit bij 'daadwerkelijk voordeel':

'Of iets bevoordeling is, zal in het algemeen daarvan afhangen of de dader zich er mee in een betere conditie brengt, resp. zich voorstelt te brengen. (...) Zo is bij voorbeeld nog wel bevoordeeld hij die een voorwerp verkrijgt dat hij begeert, ook al zou het in de ogen van niemand anders waarde hebben. Ook is het oogmerk gericht op economische bevoordeling wanneer men tracht door misleiding van een keuringsarts aan militaire dienstplicht te ontkomen, omdat men in zo een geval ontkomt aan de economische nadelen die aan het vervullen van de dienstplicht zijn verbonden en men de voordelen van de vrije samenleving kan (blijven) incasseren. In de vorige druk werd afgewezen het motief: nieuwsgierigheid of wraakzucht. Ik vraag mij af, of men dit uitsluiten kan, nu beslis-

⁶⁶ HR 18 maart 1912, *W.* 9332. Zie ook Hartsuiker 1964, p. 30.

⁶⁷ HR 24 november 1930, *NJ* 1931, p. 203. Zie over de bespreking van de ontwikkeling in de rechtspraak: Hartsuiker 1964, p. 21-32.

⁶⁸ Vgl. o.m. HR 10 maart 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BH0165.

send is of het voordeel dat de verdachte beoogt voor hem van enige economische waarde is. Wat voor kwaliteit gevoelens hem daarbij hebben bezield lijkt mij secundair.’⁶⁹

Uit de voorgaande bespreking blijkt dat het voordeeltrekken in het commune strafrecht doorgaans wordt uitgelegd als een concreet aanwijsbaar voordeel.

Causaal verband: voordeel trekken uit de uitbuiting

Het begrip ‘voordeel trekken’ staat nooit op zichzelf, maar dient altijd uit een in de wet aangewezen bron te hebben plaatsgevonden.⁷⁰ In art. 273f lid 1, sub 6° Sr dient voordeel te zijn getrokken ‘uit de uitbuiting van een ander’. Dit causaal verband wordt eerst aan een algemene beschouwing onderworpen alvorens bij de prostituant uit te komen.

Door de complexiteit van het begrip ‘uitbuiting’ is duidelijk dat ook de beoordeling van het causaal verband tussen het veronderstelde voordeel en de uitbuiting complex kan zijn. In hoeverre dat de praktijk voor problemen kan stellen, is mede afhankelijk van de bewijseisen die door de Hoge Raad worden gesteld. Uit zijn rechtspraak met betrekking tot art. 416 lid 2 Sr blijkt dat die eisen betrekkelijk hoog kunnen zijn. In een zaak waarin de verdachte door het hof veroordeeld was ter zake van het, kort gezegd, opzettelijk voordeel trekken uit de opbrengst van de steunfraude van zijn partner met wie hij samenwoonde, acht de Hoge Raad de bewezenverklaring onvoldoende gemotiveerd omdat onvoldoende vast was komen te staan wat waarmee was betaald:

‘(...) Uit de inhoud van de door het Hof gebezigde bewijsmiddelen kan het bewezenverklarde niet volgen. In het bijzonder kan daaruit niet worden afgeleid dat de verdachte opzettelijk voordeel heeft getrokken uit de opbrengst van enig door misdrijf verkregen goed. Uit die bewijsmiddelen heeft het Hof weliswaar kunnen afleiden dat de verdachte en [medeverdachte] samenwoonden op het adres [a-straat 1] te Alkmaar en hij aldus gebruik maakte van de voorzieningen op dat adres, maar de bewijsmiddelen houden niets in waaruit kan volgen dat, zoals is bewezenverklaard, die voorzieningen geheel of gedeeltelijk werden betaald van de - door valsheid in geschrift verkregen - uitkering van [medeverdachte], dan wel dat de verdachte telkens wist dat die voorzieningen geheel of ten dele werden bekostigd met door dat misdrijf verkregen geld. De bewezenverklaring is dus niet naar de eis van de wet met redenen omkleed.’⁷¹

In dergelijke zaken, waaronder ook die met betrekking tot art. 273f Sr worden bedoeld, komt het naar verwachting veelal aan op de vraag in hoeverre gebruik kan worden gemaakt van algemene ervaringsregels. In de zojuist genoemde casus had het hof geen gebruik gemaakt van algemene ervaringsregels in relatie tot het in die situaties gebruikelijke delen in de kosten van de vaste lasten, boodschappen en dergelijke. Met een

⁶⁹ Noyon/Langemeijer/Rommelink, aant. 4 bij art. 317 Sr (bewerkt door A.J. Machielse; bijgewerkt tot 1 september 2004).

⁷⁰ Zie de voordeeltrekkersdelicten in de artt. 273f, 416 en 417bis Sr, en voorts art. 157 en 158 Wetboek van Militair Strafrecht. Ook in art. 4:59 BW gaat het om een aangewezen bron waaruit voordeel wordt getrokken.

⁷¹ HR 5 juli 2011, ECLI:NL:HR:2011:BQ6015. Zie voorts o.m. HR 9 mei 2006, NJ 2006/297.

overweging over een dergelijke algemene ervaringsregel zou de beslissing van het hof wellicht wel voldoende gemotiveerd zijn geacht.

In de context van art. 273f lid 1, sub 6° Sr kan met betrekking tot de causaliteit vooral worden gedacht aan bewijskwesities die rijzen door meerdere inkomstenbronnen van de uitbuiters en door de afstand tussen de uitbuitingsbron en de voordeeltrekker. Enkele voorbeelden kunnen dit toelichten, waaruit gelijk ook de mogelijke ruime strekking van art. 273f lid 1, sub 6° Sr volgt.

In HR 1 juni 1948, *NJ* 1949/98 stond een verdachte centraal die zich had laten trakteren op een drankje betaald uit de opbrengst van een misdrijf en die zich daarbij schuldig had gemaakt aan art. 416 lid 2 Sr (omdat hij de herkomst van het geld kende).⁷² Analooq aan deze zaak kan men zich voorstellen dat ene A zich op een drankje laat trakteren door B, terwijl A weet dat B prostituees uitbuit uit winstbejag. Indien dat de enige inkomstenbron is van B, is het bewijs van het door het aangenomen drankje 'voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander' snel aan te nemen. Indien B echter naast zijn criminele activiteiten een betaalde voltijdse kantoorbaan heeft, rijst de vraag of het ertoe doet of B het drankje van zijn inkomsten uit de uitbuiting betaalt of van zijn normale salaris. Op de keper beschouwd lijkt het moeilijk dat niet relevant te vinden.⁷³

Het volgende voorbeeld schetst de problematiek van de afstand tussen de uitbuitingsbron en de eventuele voordeeltrekker. Stel dat B alleen inkomsten heeft uit de uitbuiting van prostituees. B heeft een dochter C, aan wie B zakgeld geeft. Met dat zakgeld trakteeft C haar vriendin D op een drankje. Trekt D voordeel uit de uitbuiting?⁷⁴

In deze voorbeelden is het schuldverband buiten beschouwing gelaten, omdat het hier zuiver gaat om de vragen te maken hebben met het objectieve deel van 'voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander'. Ook zijn de voorbeelden wrang in hun geringe ernst – de realiteit laat vanzelfsprekend veel ernstiger vormen van voordeel trekken zien – maar voor de materieelrechtelijke vragen hoeft dat niet uit te maken. Duidelijk is dat de vragen nog niet concreet door de rechtspraak zijn beantwoord. Aan de hand van beide voorbeelden kan wel worden voorspeld welke rechtsvragen zich voordoen bij gevallen waarin personen figureren die zich buiten de directe schil van de mensenhandelaren bevinden, zoals de prostituant en de consument in algemene zin.

Indien een prostituant voor een uitgebuite prostituee een lagere prijs betaalt, kan in beginsel worden gezegd dat hij een voordeel geniet. Maar trekt hij daarmee ook voordeel uit de uitbuiting? Is daarvoor nodig dat komt vast te staan dat de lagere prijs verband hield met de uitbuiting zelf? En hoe los kan dat verband zijn? De concrete vraag

⁷² Een vergelijkbaar geval van uit de opbrengst gekochte consumpties vindt men in HR 6 december 1937, *NJ* 1938, p. 445.

⁷³ Dat hij het drankje betaalt van zijn salaris sluit strikt genomen niet uit dat toch voordeel wordt getrokken, omdat de inkomsten uit de uitbuiting ervoor kunnen zorgen dat hij de ruimte heeft om van zijn salaris een drankje te betalen. Dat die ruimte alleen daardoor is ontstaan dient dan wel vast komen te staan.

⁷⁴ Een vergelijking kan worden getrokken met deze kwestie in het kader van de voordeeltrekkersdelicten in art. 416 Sr en art. 417bis Sr. Door het genuskarakter van geld hoeft daar niet per se voordeel te zijn getrokken uit het geldbedrag dat in directe zin de opbrengst is. Zie over deze kwestie: Schaap 1999, p. 337-338.

is al met al of vrijspraak dient te volgen indien blijkt dat de prijsstelling niets met de uitbuiting te maken had. Ook hier lijkt het moeilijk anders dan bevestigend te antwoorden, althans vanuit het standpunt dat 'voordeel' ook daadwerkelijk voordeel betekent. Indien de prijsstelling niet op de uitbuiting is terug te voeren, dan is er geen daadwerkelijk voordeel uit de uitbuiting genoten.

Wat de consument in algemene zin betreft, gaat het vooral om de afstand tussen de uitbuiting en het voordeel. Men kan daarbij denken aan een bedrijf dat producten laat maken in het buitenland en daarbij mensen uitbuit, en vervolgens door die uitbuiting in staat is de producten in Nederland goedkoop op de markt te brengen. Trekken de consumenten hier voordeel uit de uitbuiting in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr? Deze zeer beladen vraag laat zich hier niet beantwoorden, maar geeft goed het probleem weer dat verbonden is aan art. 273f lid 1, sub 6° Sr: het is tekstueel zeer ruim opgesteld.

'Voordeel trekken' en de prostituant

Terugblikkend op het voorgaande, kan het volgende worden opgemaakt met betrekking tot de prostituant.

Standpunt 1: bestendige rol. Vanuit het standpunt dat men pas 'voordeel trekt' in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr wanneer men een bestendige rol in de uitbuiting speelt, komt alleen een kleine groep specifieke prostituanten in beeld. Tot deze groep zou in ieder geval kunnen horen de prostituant die stelselmatig uitgebuite prostituees bezoekt en daarvoor weliswaar niet betaald krijgt, maar niettemin daadwerkelijk voordeel geniet, zoals een lagere prijsstelling of, algemeen uitgedrukt, een betere prijs/kwaliteit-verhouding. Het concrete voordeel dat hier wordt genoten is dus van belang voor de invulling van de bestendigheid van zijn rol. Door het stelselmatig opzoeken van uitgebuite prostituees komt deze prostituant qua rol in de buurt van de eerdergenoemde *facilitators*. Hetzelfde zou kunnen gelden voor de zeer frequente bezoeker met uitbuitingswetenschap die geen concrete financiële voordelen geniet. Ook deze prostituant zou daarom vanuit deze optiek onder art. 273f lid 1, sub 6° Sr kunnen vallen.

Standpunt 2: concreet voordeel. Vanuit het standpunt dat hoe dan ook daadwerkelijk voordeel moet zijn genoten, is niet relevant of de prostituant al dan niet een bestendige rol speelt in de dienstverrichtingen van uitgebuite prostituees en is dus niet relevant hoe frequent zijn bezoek is. Voor het 'voordeel trekken' dient een concreet aanwezig voordeel te zijn dat men als 'winst' zou kunnen beschouwen en waardoor een gunstige transactie ontstaat. Ook hier kan gedacht worden aan een lagere prijsstelling of aan een betere prijs/kwaliteit-verhouding. Vanuit dit standpunt bezien kan een eenmalig bezoek aan een uitgebuite prostituee de bestanddelen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr al vervullen.

Bij het eerste standpunt is het causaal verband tussen voordeel en uitbuiting wat diffuus geworden, omdat is geabstraheerd van de normale betekenis van het woord 'voordeel'. Onzeker is dus welke beperkende rol het causaal verband daarbij speelt. Bij het tweede standpunt lijkt dat verband nog helder: vast moet komen te staan dat het voordeel ook daadwerkelijk 'uit de uitbuiting van een ander' voortvloeit. In dat geval zal

dus in beginsel duidelijk moeten worden dat het voordeel (de lagere prijsstelling; de betere prijs/kwaliteit-verhouding) met de uitbuiting in verband staat.

2.2.3.4 Schuldverband

Inleiding

Ten slotte dient in het kader van art. 273f lid 1, sub 6° Sr aandacht te worden besteed aan het schuldverband; het verband tussen de subjectieve bestanddelen in een bepaling – zoals ‘opzettelijk’ (opzet) en ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ (culpa) – en de overige, objectieve bestanddelen.

In art. 273f lid 1, sub 6° Sr is het schuldverband ogenschijnlijk simpel. Het algemene strafrechtelijke uitgangspunt is dat het opzet is gericht op alle bestanddelen die op het opzetbestanddeel volgen.⁷⁵ Wanneer dit uitgangspunt wordt gevolgd, houdt het hier relevante schuldverband in dat sprake moet zijn van opzet op de uitbuiting en van opzet op het voordeel trekken uit die uitbuiting. Dat het schuldverband hier echter geen uitgemaakte zaak is, komt doordat de Hoge Raad zich er nog niet over heeft uitgelaten en de wetsgeschiedenis op dit punt vragen oproept die verschillend worden beantwoord. In paragraaf 2.2.2 is aan de orde gekomen welke ontwikkelingen in de wetsgeschiedenis tot de huidige tekst van art. 273f lid 1, sub 6° Sr hebben geleid. In dit verband is vooral de overgang van art. 250a Sr naar art. 273a Sr van belang. De relevante bepalingen worden hier nogmaals weergegeven:

Art. 250a (oud) Sr

1. Met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie wordt gestraft:

(...)

4°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich onder de onder 1° genoemde omstandigheden beschikbaar stelt tot het plegen van die handelingen;

(...)

Art. 273a (oud) Sr

1. Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft:

(...)

6°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander;

(...)

In de oude situatie van art. 250a lid 1, sub 4° Sr zag het schuldverband er anders uit. Die bepaling vereiste, beknopt weergegeven: (i) opzet op betaalde seks, (ii) opzet op het voordeel trekken uit die betaalde seks, en ten slotte hetzij (iii-a) opzet op de achterlig-

⁷⁵ Zie daarover o.m. De Hullu 2012, p. 212-213.

gende uitbuiting, hetzij (iii-b) het redelijkerwijs moeten vermoeden van de achterliggende uitbuiting.

In de wetsgeschiedenis komt over de redactiewijziging louter naar voren dat het bepaalde in art. 250a lid 1, sub 4° wordt 'uitgebreid tot andere vormen van uitbuiting dan seksuele uitbuiting' (zie hierboven, p. 35). De vraag is dus welk schuldverband de wetgever in de nieuwe bepaling heeft proberen uit te drukken en wat daarvan het gevolg moet zijn. Al met al zijn als gevolg van deze omstandigheden verschillende standpunten denkbaar.

Standpunt 1: het opzet omvat ook de uitbuiting

Het standpunt dat het opzet in art. 273f lid 1, sub 6° Sr ook de uitbuiting omvat wordt onder meer ingenomen in Noyon/Langemeijer/Rommelink⁷⁶ en voorts door Beijer⁷⁷, Van der Meij⁷⁸ en door Alink & Wiarda⁷⁹. Ook in de rechtspraak is dit standpunt uitdrukkelijk terug te vinden.⁸⁰ Onduidelijk blijft echter op welke gronden deze afzonderlijke standpunten precies zijn ingenomen. Dat wil zeggen: niet blijkt of alleen is gelet op de wettekst of dat een afweging is gemaakt tussen wettekst en wetsgeschiedenis. In ieder geval dient bij deze lezing vast komen te staan dat sprake is van:

- (i) opzet op de *uitbuiting* van een ander;
- (ii) opzet op het *voordeel* trekken *uit* die uitbuiting.

⁷⁶ Noyon/Langemeijer/Rommelink, aant. 8 bij art. 237f Sr (bewerkt door A.J. Machielse; bijgewerkt tot 1 februari 2010).

⁷⁷ Beijer, *Delikt en Delinkwent* 2010/60. De redenering van Beijer begrijp ik niet helemaal. Zij stelt: 'Afgaande op de wetsgeschiedenis is opzet ['op de uitbuiting', zo stelt zij eerder; kl] m.i. wel vereist. Sublid 6 gaat terug op artikel 250a, eerste lid onderdeel 4. Hierover wordt in de Memorie van Toelichting opgemerkt dat het de bedoeling is de achtergrondaders strafbaar te stellen: degenen die 'opzettelijk voordeel trekken uit de seksuele handelingen van een derde, terwijl hij weet of behoort te weten dat die ander zich onvrijwillig prostitueert'. Dit betekent dus dat hier de algemene regel geldt dat opzet betrekking heeft op alle bestanddelen die na het opzetvereiste in de wet zijn opgenomen.' In art. 250a lid 1, sub 4° Sr was het opzet op de seksuele uitbuiting juist niet vereist, omdat niet alleen het 'weten' van de seksuele uitbuiting de delictomschrijving kon vervullen, maar ook het 'redelijkerwijs moeten vermoeden' ervan. In art. 250a lid 1, sub 4° Sr stopte het schuldverband van 'opzettelijk' bij de komma voorafgaande aan 'terwijl'. Bij 'terwijl' begon immers een nieuw schuldverband dat niet ook nog eens op zichzelf onderdeel kan zijn van het eerdere schuldverband van 'opzettelijk'.

⁷⁸ Zie *T&C Sr* 2012, aant. 9i bij art. 273f Sr.

⁷⁹ Alink & Wiarda 2010, p. 228. Zij overwegen: 'Uit het opzetvereiste volgt dat dader zich in ieder geval bewust moet zijn van de relevante omstandigheden waaruit uitbuiting voortvloeit. Voorwaardelijk opzet is toereikend.' Als ik het goed zie, wordt in NRM 2012, p. 31, voetnoot 66, uit deze overweging van Alink & Wiarda afgeleid dat zij ook de culpa toereikend vinden. Dat zou volgen uit de zinsnede 'bewust moet zijn (...)'. Ikzelf lees dit anders, namelijk dat hier niet wordt bedoeld op een normatief 'moeten' (in de zin van 'behoren'; culpa) maar op een feitelijk 'moeten' (in de zin van 'noodzakelijk geacht worden'). Bedoeld is dus mijns inziens dat in hun ogen noodzakelijk is dat de dader zich daadwerkelijk bewust was van (etc.). De context van de opmerking wijst in die richting, gelet op het begin van de eerstgeciteerde zin en op de tweede zin.

⁸⁰ Zie bijvoorbeeld Rb. Maastricht 6 februari 2008, ECLI:NL:RBMAA:2008:BC4379 en Rb. Utrecht 11 november 2011, ECLI:NL:RBUTR:2011:BU4709.

De gecursiveerde begrippen geven de kernen aan van de omstandigheden waarop het opzet betrekking heeft: (a) de uitbuiting, (b) het voordeel en (c) de causaliteit tussen het getrokken voordeel en de bron van dat voordeel: de uitbuiting. Ten aanzien van die omstandigheden zal in ieder geval opzet in voorwaardelijke zin aanwezig moeten zijn. Dat betekent dat de verdachte ten minste welbewust de aanmerkelijke kans moet hebben aanvaard dat een ander werd uitgebuit en dat hij voordeel trok uit die uitbuiting.

Inleiding tot standpunt 2

Zowel in de literatuur als de rechtspraak komt ook het tegenovergestelde standpunt naar voren, namelijk dat het opzet juist niet is betrokken op de uitbuiting.⁸¹ Zuiver vanuit de wettekst bekeken ('degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander') levert dat echter een gek resultaat op. Het schuldverband is dan beperkt tot het voordeel trekken:

- (i) opzet op het voordeel trekken.

Wat opvalt is dat de bron van het voordeel – hetgeen waaruit voordeel wordt getrokken – geen onderdeel meer uitmaakt van het schuldverband. Dat lijkt lastig, omdat het woord 'trekken' ook zelf een stuk van het causaal verband in zich lijkt te dragen en moeilijk los kan worden gezien van het woord 'uit'; 'voordeel trekken uit'. Men kan zich hierbij dus afvragen wat de strekking van het geëiste bewustzijn zou zijn in 'opzettelijk voordeel trekken' wanneer dat niet ook gerelateerd is aan een bron en aan een causaal verband. Ook zou art. 273f lid 1, sub 6° Sr bij deze interpretatie wezenlijk afwijken van de andere voordeeltrekkersdelicten, waarbij het opzet altijd ook betrokken is op de bron van het voordeel en op het verband tussen bron en voordeel.⁸² Natuurlijk zou men zich in zijn algemeenheid bewust kunnen zijn van een voordeel (dus enigszins losgevoekt van het *trekken uit*), zoals het zich realiseren dat een gunstige transactie wordt aangegaan, zonder te weten waaruit dat voortvloeit. Maar dan wordt zichtbaar dat hier een heel beperkt strafrechtelijk verwijt wordt gemaakt. Als men zich bewust is van een voordeel (bijvoorbeeld een gunstige prijs), dan zou voor strafbaarheid ter zake van mensenhandel voldoende zijn dat zou blijken dat de prostituee werd uitgebuit en dat de gunstige transactie daarmee te maken had. Niet zou nodig zijn dat de prostituant enig verwijt zou kunnen worden gemaakt ten aanzien van het niet weten of niet vermoeden van de uitbuiting. Dit is dan ook niet hoe het onderhavige standpunt wordt bedoeld.

Het standpunt dat het opzet niet op de uitbuiting betrokken hoeft te zijn, wordt gegrond op de wetsgeschiedenis.⁸³ Het betreffende deel van de wetsgeschiedenis is hiervoor al

⁸¹ Zie o.m. NRM 2009, p. 462, NRM 2012, p. 31, NRM 2013a, p. 60. Zie ook Ten Kate 2013, p. 32, onder verwijzing naar NRM 2012, p. 31. Zie voorts de aanstonds te bespreken arresten van het Hof Arnhem-Leeuwarden.

⁸² Zie de bepalingen genoemd in noot 70.

⁸³ Zie o.m. NRM 2012, p. 31, noot 66 en de nog te bespreken arresten van het Hof Arnhem-Leeuwarden.

enkele malen besproken: bij de totstandkoming van art. 273a lid 1, sub 6° Sr overwoog de wetgever enkel dat het bepaalde in art. 250a lid 1, sub 4° wordt 'uitgebreid tot andere vormen van uitbuiting dan seksuele uitbuiting'.⁸⁴ Deze opmerking van de wetgever en de context waarin die werd gemaakt, kunnen zo gelezen worden dat daarmee tevens wordt uitgedrukt dat voor het overige geen inhoudelijke wijzigingen worden beoogd. Bij deze lezing dient dus de oude structuur van art. 250a lid 1, sub 4° te worden ingelezen, omdat zuiver afgaand op de wettekst wel degelijk inhoudelijke wijzigingen zijn aangebracht. De oude structuur van art. 250a lid 1, sub 4° Sr was een structuur waarin aan de seksuele uitbuiting verbonden was dat men van deze uitbuiting 'weet' of deze 'redelijkerwijs moet vermoeden'. Met een vertaalslag zou men in dat geval het schuldverband (of nu: de schuldverbanden) in art. 273f lid 1, sub 6° Sr dus als volgt kunnen verstaan:

- (i) opzet op het voordeel trekken; en
ofwel
- (ii-a) weten dat een ander wordt uitgebuit;
ofwel
- (ii-b) redelijkerwijs moeten vermoeden dat een ander wordt uitgebuit.

Maar ook hiervan is de uitkomst niet onproblematisch, omdat de bron van het 'voordeel trekken' – dus weer: hetgeen waaruit voordeel wordt getrokken – nog steeds buiten het schuldverband staat. Dat valt hier des te meer op, omdat het nu gaat om toepassing van de structuur van het oude art. 250a lid 1, sub 4° Sr. En in art. 250a lid 1, sub 4° Sr had het opzet nog wel betrekking op de daarin genoemde bron van het voordeel trekken (dus met vereist besef van hetgeen waaruit voordeel werd getrokken). In art. 250a lid 1, sub 4° Sr werd deze bron van het voordeel trekken als volgt geformuleerd: 'degene die opzettelijk voordeel trekt *uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling, (...)*'. Al met al gaat het hier dus slechts om gedeeltelijke toepassing van de structuur van het oude 250a lid 1, sub 4° Sr, waardoor de eerder genoemde moeilijkheid nog meer zichtbaar wordt.

Om dit probleem te voorkomen dient ook de bron waaruit het voordeel wordt getrokken, te worden opgenomen in de reconstructie van de structuur van art. 250a lid 1, sub 4° Sr:

- (i) opzet op het voordeel trekken uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling; en
ofwel
- (ii-a) weten dat een ander wordt uitgebuit;
ofwel
- (ii-b) redelijkerwijs moeten vermoeden dat een ander wordt uitgebuit.

Dit laatste is globaal gezegd de samenstelling van standpunt 2, zoals nu aan de orde komt. Ook hier zal echter blijken dat de nodige problemen ontstaan.

⁸⁴ Zie hiervoor, p. 35.

Standpunt 2: het oude schuldverband uit art. 250a Sr dient aangepast te worden ingelezen

Het standpunt dat het bestanddeel ‘opzettelijk’ geen betrekking heeft op de uitbuiting, is te vinden in enkele van de *Sneep II*-zaken van het Hof Arnhem-Leeuwarden uit 2013, waarvan al een zaak aan de orde kwam.⁸⁵ In de betreffende strafzaken had het openbaar ministerie het hof uitdrukkelijk gevraagd om de rechtsvraag te beantwoorden of het voor een bewezenverklaring ter zake van art. 273f lid 1, sub 6° Sr nodig is te bewijzen dat het opzet van verdachte mede gericht was op de uitbuiting. Het hof geeft in zijn arresten aan dat het antwoord moet worden gevonden in de wetsgeschiedenis en komt langs dezelfde lijnen als die zojuist zijn besproken tot de conclusie dat het schuldverband in art. 273f lid 1, sub 6° Sr inderdaad aangepast dient te worden gelezen. Het hof overweegt als volgt (hierbij zijn de verschillende onderdelen door mij van letters voorzien omwille van een dadelijk te gebruiken verwijzing):

- A. ‘De slotsom, en daarmee het antwoord op de door het openbaar ministerie opgeworpen rechtsvraag, moet daarom ook zijn dat het opzet bij seksuele uitbuiting slechts gericht hoeft te zijn op het trekken van voordeel uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling en derhalve niet op de situatie van seksuele uitbuiting op zichzelf.
- B. Naar het oordeel van het hof blijft, gelet op het voorgaande, echter wel als voorwaarde voor strafbaarheid op grond van artikel 273 lid 1 aanhef sub 6 staan dat diegene die voordeel trekt weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat sprake is van seksuele uitbuiting.
- C. Om te komen tot een bewezenverklaring dient derhalve wettig en overtuigend bewezen te kunnen worden:
 - 1. Dat sprake was van een uitbuitingssituatie;
 - 2. Dat verdachte daaruit opzettelijk voordeel heeft getrokken;
 - 3. Dat verdachte wist of redelijkerwijs had moeten vermoeden dat sprake was van een uitbuitingsituatie.’

Ik maak uit een vergelijking tussen overweging A en overweging C2 op dat het opzet niet op de uitbuiting is betrokken en dat in C2 het woord ‘daaruit’ dus niet onder het daarbij genoemde schuldverband valt. Het opzet is echter wel betrokken op een bepaalde bron van het voordeel. Zie overweging A: het opzet dient bij seksuele uitbuiting gericht te zijn op het trekken van voordeel *uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling*. De formulering van de bron is afgeleid uit de wetsgeschiedenis.

Bijzonder is echter dat zowel in A als in C1+C2 een causaal verband wordt geformuleerd tussen voordeel en de bron waaruit dat voordeel is getrokken. Onder A is dat ‘uit seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling’ en onder C1+C2 is dat ‘uit een uitbuitingssituatie’ (zie het woord ‘daaruit’ in C2). Dat lijkt te impliceren dat – los van het schuldverband – ook daadwerkelijk beide causale verbanden bewezen

⁸⁵ Zie Hof Arnhem-Leeuwarden 22 november 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:8818 en voorts de nrs. -8827, -8920, -8922 en -8924

geacht moeten worden. Het is immers moeilijk voorstelbaar dat het causaal verband zoals geformuleerd in A (voordeel trekken *uit* seksuele handelingen van een ander met een derde tegen betaling) slechts onderdeel is van het schuldverband, maar niet ook objectief hoeft te worden vastgesteld. Strafrechtelijk komt het niet voor dat het bestanddeel 'opzettelijk' gericht moet zijn op bestanddelen die niet ook objectief zelfstandig deel uitmaken van het delict. Dat impliceert dus dat in deze lezing vast moet komen te staan dat het voordeel voortvloeide uit zowel de uitbuiting als de seksuele handelingen.

De door het hof gekozen oplossing lijkt aantrekkelijk, omdat op deze manier de bron van het voordeel trekken in ieder geval wordt geconcretiseerd en daardoor het 'voordeel trekken uit' even volledig is als bij andere voordeeltrekkersdelicten. De concretisering kan in deze zaak uit de wetsgeschiedenis worden gehaald, omdat de zaak zich beperkt tot seksuele uitbuiting. Het is evenwel voorspelbaar dat hier uiteindelijk vragen rijzen met betrekking tot de rol van de rechter, legaliteit en de positie van de verdediging. Immers: de bron van het voordeel trekken ('waaruit moet het voordeel opzettelijk zijn getrokken?') wordt bij deze werkwijze als stilzwijgend bestanddeel door de rechter zelf geformuleerd. Dat de formulering van die bron nauw luistert, kan alleen al blijken uit de wetswijziging met betrekking tot art. 250a Sr uit 2002, waarin 'met een derde tegen betaling' telkens is veranderd in 'met *of voor* een derde tegen betaling' (zie hierover paragraaf 2.2.2.5). Dat is door de rechter in overweging A echter niet meegenomen, terwijl de verweten feiten dateren van na de wetswijziging in 2002. De gekozen formulering kan echter wel essentieel zijn voor de uitkomst van de zaak, omdat het bewijs van het opzet en mogelijk ook het bewijs van de objectieve bestanddelen afhangt van de gekozen concretisering. Het betreffen immers ingelezen bestanddelen. Weliswaar kan voor het vinden van de juiste formulering in de context van seksuele uitbuiting worden geput uit de wetsgeschiedenis, maar die voorbeelden ontbreken bij de overige uitbuiting. Indien men ervan uitgaat dat het de bedoeling van de wetgever was om geen verandering te brengen in het schuldverband, dan zou de rechter zelf een nieuwe, uniforme formulering kunnen ontwikkelen (vergelijk de formulering die dadelijk zal worden besproken). Dat neemt echter niet weg dat een misdrijf waarvoor culpa feitelijk voldoende blijkt ('redelijkerwijs moeten vermoeden'), duidelijk is geredigeerd als opzettelijk. Daaraan blijven bezwaren verbonden.

Deze laatste constatering werpen mogelijk ook ander licht op de wetsgeschiedenis. Indien de wetgever het schuldverband uit art. 250a lid 1, sub 4° Sr had willen behouden, dan is voorstelbaar dat hij dat ook tekstueel terug had willen laten komen in de nieuwe redactie. In dat geval zou hij een formulering van de bron van het 'voordeel trekken' hebben kunnen ontwerpen die zou kunnen functioneren in alle contexten van uitbuiting. Dat zou het geval zijn geweest indien de tekst '*uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling*' (de bron van het voordeel) bijvoorbeeld was veranderd in '*uit diensten van een ander*'. Vervolgens zou het tweede deel van art. 250a lid 1, sub 4° Sr opgeschaald hebben kunnen worden naar het generieke begrip 'uitbuiting', met behoud van de structuur van het tweede schuldverband, dus met behoud van

zowel een opzetvariant ('terwijl hij weet') als een culpavariant ('of redelijkerwijs moet vermoeden'). Dat zou bijvoorbeeld de volgende redactie hebben kunnen opleveren:

'(...) degene die opzettelijk voordeel trekt uit diensten van een ander, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die diensten het voorwerp zijn van uitbuiting.'

Het feit dat niet voor een dergelijke redactie is gekozen, zou eveneens kunnen wijzen in de richting van standpunt 1. Niet te zeggen is echter dat deze lezing van de wetsgeschiedenis sterkere papieren heeft dan de lezing die zojuist in standpunt 2 is beschreven. Wel is duidelijk geworden dat aan standpunt 2 dogmatische haken en ogen zitten die mogelijk ook in de praktijk voor problemen kunnen zorgen. Begrijpelijk zou daarom zijn dat ofwel de Hoge Raad, gelet op de bezwaren, uiteindelijk kiest voor standpunt 1, ofwel de wetgever een nieuwe redactie opstelt indien hij de bredere strekking wenst te bekrachtigen. Niet uitgesloten blijft echter dat de Hoge Raad uit de wetsgeschiedenis afleidt wat onder standpunt 2 naar voren is gekomen, en als gevolg daarvan een nieuwe, algemene redactie inleest, vergelijkbaar met de fictieve delictsomschrijving die zojuist is weergegeven.

Het schuldverband in relatie tot het bewijs en de prostituant

In het voorgaande zijn verschillende standpunten over het schuldverband de revue gepasseerd. Daarbij kunnen ten aanzien van twee deelonderwerpen materieelrechtelijke conclusies worden getrokken: ten aanzien van de rol van de culpa ('redelijkerwijs moeten vermoeden') en ten aanzien van het opzet op het causaal verband tussen het genoten voordeel en de bron waaruit dat voordeel zou moeten zijn genoten volgens de strafbaarstelling ('opzettelijk voordeel trekken *uit ...*').

Duidelijk is geworden dat bij het standpunt dat aansluit bij de normale duiding van een strafrechtelijk schuldverband (standpunt 1), de culpa-prostituant niet strafbaar is op grond van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Met deze prostituant wordt bedoeld: de prostituant die weliswaar redelijkerwijs moet vermoeden dat hij een uitgebuite prostituee bezoekt, maar die uitbuiting niet daadwerkelijk weet of vermoedt. Bij standpunt 2 is deze culpa-prostituant in beginsel wel strafbaar.

Voorts is bij standpunt 1 niet strafbaar de prostituant die weliswaar weet dat hij voordeel geniet en vermoedt dat de prostituant wordt uitgebuit, maar zich geen enkele voorstelling heeft gemaakt van het feit dat het voordeel met de uitbuiting samenhangt. Bij het eerste standpunt is de causaliteit tussen voordeel en bron immers onderdeel van het schuldverband. Dit voorval lijkt niet erg realistisch, maar materieelrechtelijk lijkt het wel het uitgangspunt.

In het kader van standpunt 2 blijkt weliswaar nodig dat de prostituant zich enige voorstelling heeft gemaakt van de oorzaak van het voordeel dat hij geniet, maar hangen de precieze vereisten af van de formulering door de rechter.

Wat de bewijsbaarheid van het opzet op de uitbuiting betreft, kan het volgende worden opgemerkt.

Bij het bewijs van opzet kan gebruik worden gemaakt van feiten van algemene bekendheid en van algemene ervaringsregels. Bekend is de zaak waarin een verdachte betrekkelijk lange tijd de keel van het slachtoffer krachtig dichtkneep en waarin de Hoge Raad, kort gezegd, stelde dat de wetenschap van de aanmerkelijke kans op de dood kon worden afgeleid uit het feit dat het algemeen bekend is dat door een dergelijke handeling de kans op het intreden van de dood aanmerkelijk is.⁸⁶ Bovendien kan bij gedragingen waarvoor gelet op de uiterlijke verschijningsvorm typerend is dat deze in de regel opzettelijk plaatsvinden – zoals het van dichtbij opheffen van een mes en daarbij insteken op iemands lichaam – onder omstandigheden reeds uit de uiterlijke verschijningsvorm het opzet worden afgeleid.⁸⁷

Vertaald naar de context van de prostituant die ontkent te hebben geweten met uitgebuite prostituees contact te hebben gehad, lijken daarmee vooral de plaatsen en wijzen van prostitutiebezoek, en de omstandigheden bij dat bezoek handvatten te zijn voor het aannemen van opzet op de aanwezigheid van uitbuiting. Belangrijk zal zijn of het een feit van algemene bekendheid mag heten dat op locaties zoals die waar de prostituee is bezocht, dat bij de manier waarop de prostituee is bezocht en dat bij omstandigheden zoals die men op de locatie aantrof, in het algemeen de kans aanmerkelijk is te achten dat op de betreffende plaats uitbuiting plaatsvindt. Hierdoor wordt duidelijk dat het aannemen van opzet in de niet-vergunde sector die ‘buitenaf’ plaatsvindt, aanzienlijk eenvoudiger zal zijn dan in situaties die zich vermengen met de vergunde sector of qua locatie dan wel eerste indruk daarmee vergelijkbaar zijn.⁸⁸ Omdat naar verluidt ook in de vergunde sector veel uitbuiting plaatsvindt⁸⁹, zullen daar bijzondere omstandigheden moeten kunnen worden aangewezen om overtreding van art. 273f lid 1, sub 6° Sr bewijsbaar te maken. Hier komt natuurlijk nog bij dat ook het bewijs geleverd zal moeten worden van zowel het uit de uitbuiting getrokken voordeel als van het opzet dat een voordeel aanwezig was dat verband hield met de uitbuiting.

Dogmatisch brengt ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ (de culpa; onderdeel van standpunt 2) een minder zware bewijslast met zich mee dan die van het opzet. Toch kan niet zonder meer gezegd worden aan deze culpa ten aanzien van de uitbuiting ook praktisch een lichtere bewijslast is verbonden. ‘Redelijkerwijs moeten vermoeden’ wordt in het wetboek gebruikt ten aanzien van omstandigheden die in het algemeen bij een eerste indruk worden vermoed; het gaat om ‘in het oog vallende’ en ‘in de regel terstond blijvende’ omstandigheden.⁹⁰ Dat lijkt te impliceren dat de bewijsgaring die nodig is voor

⁸⁶ HR 3 januari 1978, *NJ* 1978/627 (Ronde Klip).

⁸⁷ Vgl. HR 2 februari 2004, *NJ* 2004/375, m.nt. P.A.M. Mevis (Slaan met pistool).

⁸⁸ Vgl. de opmerkingen van de landelijk coördinerend officier van justitie mensenhandel en mensen-smokkel, opgenomen in bijlage 2.

⁸⁹ Idem. Zie voorts KLPD 2008.

⁹⁰ Vgl. Noyon/Langemeijer/Rommelink, aant. 5 bij art. 240a Sr (bewerkt door A.J. Machielse; bijgewerkt tot 13 juli 2012), onder verwijzing naar de wetsgeschiedenis van bepalingen waarin deze uitdrukking voorkomt.

het hardmaken van opzet op de uitbuiting, in veel gevallen ook nodig zal zijn voor het hardmaken van culpa ten aanzien van de uitbuiting. Beide situaties vergen een nauwkeurig documenteren van opmerkelijkheden in het traject dat de ontkenkende prostituant heeft gevolgd en van opmerkelijkheden in de situatie die hij aantrof. Zijn die opmerkelijkheden eenmaal gedocumenteerd, dan lijkt de winst in ieder geval wel te zijn dat niet alleen dogmatisch maar ook daadwerkelijk het ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ eerder zal worden aangenomen dan het opzet.

2.2.4 Conclusie

In deze paragraaf stond de vraag centraal in hoeverre de prostituant zich, als prostituant, schuldig kan maken aan overtreding van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Door de complexiteit van de besprekingen – er is een veelvoud aan meningen geconstateerd – wordt hieronder nog betrekkelijk uitgebreid teruggeblikt op de bevindingen. Voor een kortere samenvatting zij verwezen naar paragraaf 4.2.

Uit de wetsgeschiedenis is naar voren gekomen dat een bepaalde lezing van die geschiedenis het antwoord oplevert dat de prostituant geen dader kan zijn van art. 273f lid 1, sub 6° Sr en zich in die hoedanigheid dus niet schuldig kan maken aan dat delict, ook niet wanneer zijn gedrag aan de bestanddelen beantwoordt. Deze lezing houdt verband met verschillende factoren (zie daarover de paragrafen 2.2.2.4-2.2.2.6). Te wijzen valt op de oude zinsnede ‘uit seksuele handelingen met een derde’ die onderdeel was van art. 250a lid 1, sub 4° Sr, een voorganger van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Het valt vanuit deze optiek niet goed in te zien waarom een bepaling mede zou worden opgesteld om een pleger te kunnen aanpakken die in de bepaling als ‘derde’ wordt genoemd. Daar komt bij dat de discussie over de strafbaarheid van de prostituant ook al aan het begin van de twintigste eeuw een principiële was, en dat daarom gesteld zou kunnen worden dat strafbaarheid niet zomaar kan worden ingelezen zonder dat die strafbaarheid en de vorm waarin die wordt gegoten, onderwerp zijn geweest van parlementaire discussie. De prostituant is wel ter sprake gekomen, met name met betrekking tot minderjarige prostituees, maar werd op geen enkel moment direct in verband gebracht met de hier relevante bepaling. Ten slotte kan aan de wetsgeschiedenis een argument worden ontleend om de oude zinsnede ‘degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen met een derde’ in art. 250a Sr te lezen als ‘degene die opzettelijk voordeel trekt uit *de opbrengst van seksuele handelingen met een derde*’. Dat snijdt nog meer het verband door tussen de handelingen van de prostituant en de bepaling waarin die zinsnede voorkwam (art. 250a Sr). Dat argument werkt door naar de sfeer van art. 273f Sr, omdat strekking van de strafbaarheid van de prostituant in de overgang naar dat delict niet uitdrukkelijk aan de orde is geweest.

Indien men deze lezing volgt, zal waarschijnlijk moeten worden erkend dat gedragingen van de prostituant zodanig kunnen zijn dat hij bij de beoordeling van die gedragingen de hoedanigheid van ‘prostituant’ verliest en hij een nieuwe krijgt toegeschreven, zoals die van ‘exploitant’ of ‘uitbater’ van de uitbuiting. Dan verliezen de hiervoor

omschreven argumenten hun betekenis en dienen nieuwe zich aan om strafbaarheid op grond van art. 273f lid 1, sub 6° Sr juist aan te nemen. Die bepaling is volgens de wetgever in het bijzonder geschreven voor de ‘achtergrondaders’, de ‘exploitanten’, de ‘uitbaters van de uitbuiting’. Dat betekent wellicht dat ook in de hiervoor omschreven lezing de prostituant strafbaar geacht zal moeten worden op grond van art. 273f lid 1, sub 6° Sr wanneer hij stelselmatig uitgebuite prostituees bezoekt en telkens daarbij op de hoogte is van die uitbuiting en weet dat hij door die uitbuiting concrete voordelen geniet. De kwalificatie ‘uitbater van de uitbuiting’ is dan niet ver weg.

Indien men de vooromschreven lezing niet volgt, dan wordt de strafbaarheid van de prostituant bepaald door de bestanddelen in art. 273f lid 1, sub 6° Sr zelf. Het probleem daarbij is dat is gebleken dat die bestanddelen op essentiële punten verschillend worden uitgelegd en de Hoge Raad zich over die specifieke punten nog niet heeft uitgelaten.

‘Voordeel trekken’ wordt enerzijds zo uitgelegd dat sprake moet zijn van een bestendige, ondersteunende rol in de uitbuiting. In dat kader is in art. 273f lid 1, sub 6° Sr dus alleen ruimte voor de prostituant die tevens als ‘uitbater van de uitbuiting’ kan worden beschouwd, zoals hiervoor omschreven. Anderzijds wordt aan ‘voordeel trekken’ vaak ook een ruimere betekenis toegekend die meer het normale spraakgebruik volgt. Een lage prijsstelling of een gunstige prijs/kwaliteit-verhouding in het algemeen, kunnen hier al het benodigde ‘voordeel’ opleveren, dus ook in geval van een eenmalig gebruik van de diensten van een prostituee.

Voorts is gebleken dat voor art. 273f lid 1, sub 6° Sr tevens het causaal verband tussen voordeel en de uitbuiting moet komen vast te staan. Dat betekent bijvoorbeeld dat niet alleen bewezen zal moeten worden dat een lagere prijs is betaald, maar ook dat die prijsstelling verband hield met de uitbuiting.

Uit de bespreking van het schuldverband volgt dat over dat schuldverband verschillende standpunten worden ingenomen die elk een andere uitwerking hebben op het voor art. 273f lid 1, sub 6° Sr benodigde opzet. In het ene standpunt wordt opzet op de uitbuiting vereist, in het andere standpunt is culpa ten aanzien van de uitbuiting (dus slechts het ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ van de uitbuiting) voldoende. Bij dit laatste standpunt worden bestanddelen uit het oude art. 250a Sr ingelezen. Doordat de lat lager wordt gelegd (culpa volstaat) is art. 273f lid 1, sub 6° Sr bij dat standpunt ook van toepassing op de ‘culpa-prostituant’; de prostituant die niet weet, maar wel redelijkerwijs had moeten weten dat de prostituee werd uitgebuit. Niet zeker is echter of dit aangepast lezen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr de toets van de Hoge Raad zal doorstaan. Aan dat standpunten zijn de nodige bezwaren verbonden, bijvoorbeeld in de sfeer van legaliteit.

Wat ten slotte de bewijsbaarheid betreft, is te verwachten dat de bewijsgaring die nodig is voor het hardmaken van opzet op de uitbuiting, in veel gevallen ook nodig zal zijn voor het hardmaken van culpa ten aanzien van de uitbuiting. ‘Redelijkerwijs moeten vermoeden’ duidt op omstandigheden die in het algemeen bij een eerste indruk al worden vermoed. In zoverre lijkt het inlezen van ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ dus geen voordeel op te leveren voor de opsporing; vermoed wordt dat in beide gevallen

alle opmerkelijkheden in het traject dat de ontkenkende prostituant heeft gevolgd en alle opmerkelijkheden in de situatie die hij aantrof, dienen te worden gedocumenteerd. Wel is aannemelijk dat aan de hand van die documentatie het ‘redelijkerwijs moeten vermoeden’ van uitbuiting, in de rechtszaal eerder zal worden aangenomen dan het opzet op de uitbuiting.

2.3 Verkrachting en aanranding (art. 242 Sr en art. 246 Sr)

2.3.1 Inleiding

Bij de totstandkoming van art. 250a (oud) Sr, de voorloper van art. 273a (oud) Sr en art. 273f Sr, komen uit de Tweede Kamer vragen over de strafbaarheid van de prostituant die minderjarige prostituees bezoekt en over de strekking van de ‘onvrijwillige prostitutie’ die het toenmalige wetsvoorstel beoogde te bestrijden.⁹¹ Zoals in paragraaf 2.2.2.3 aan de orde is geweest, zegt de Minister naar aanleiding van deze vragen het volgende:

‘Onvrijwillige prostitutie heeft in het kader van dit wetsvoorstel betrekking op de relatie tussen exploitant en prostituee. Die onvrijwilligheid is uitgewerkt in artikel 250a, eerste lid. Onvrijwilligheid heeft ook betrekking op de relatie prostituant en prostituee. Dat ziet op de gevallen, strafbaar gesteld in de artikelen 242 e.v. Sr.’⁹²

In deze opmerkingen wordt impliciet een geval geschetst waarbij de gedraging van de prostituant jegens de prostituee verkrachting oplevert (art. 242 Sr). Op dergelijke gevallen wordt tijdens het wetgevingstraject niet verder ingegaan. In beginsel is ook niet opzienbarend dat een gedraging van een prostituant verkrachting kan opleveren. Hij kan immers geweld en bedreiging gebruiken om de prostituee zijn wil op te leggen, en op zichzelf is dat niet bijzonder ten opzichte van een willekeurig ander geval van verkrachting. Wat wel interessant is, is dat de context van uitgebuite prostituees kan meebrengen dat de seksuele handelingen *onafhankelijk* van het gedrag van de prostituant onvrijwillig plaatsvinden, en dat ook in een dergelijk geval sprake kan zijn van het plegen van verkrachting of aanranding (dit laatste is strafbaar gesteld in art. 246 Sr). Hieronder zal dit nader worden toegelicht.

2.3.2 Middelloze dwang

Voor art. 242 en art. 246 Sr is nodig dat sprake is van ‘dwingen’. Typische gevallen van dwang zijn de fysieke dwang (door geweld) en de psychische dwang (door bedreiging). Door de ruime strekking van het dwangmiddel ‘een andere feitelijkheid’⁹³ dat in beide bepalingen is opgenomen, laten deze bepalingen echter ook meer dwangsoorten toe dan

⁹¹ Zie *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 4, o.m. p. 3, 14 en 15.

⁹² *Kamerstukken II 1996/97*, 25 437, nr. 5, p. 7.

⁹³ Zie Lindenberg 2007, p. 201-218.

alleen de twee genoemde. Uit de rechtspraak blijkt dat 'dwingen' in de regel aan de orde is wanneer aan de volgende eisen is voldaan: (1) er is sprake van een gevolg dat het slachtoffer op dat moment als onvrijwillig ervaart, (2) het gevolg kan niet of alleen zeer moeilijk door het slachtoffer worden vermeden, (3) het gedrag van de verdachte geldt als oorzaak van het gevolg, en (4) het opzet van de verdachte omvat zowel de genoemde onvrijwilligheid en onvermijdbaarheid alsook het causaal verband tussen zijn handelingen en het gevolg.⁹⁴ Deze omstandigheden laten toe dat ook een 'dwingen' aanwezig is wanneer de dader niet heeft veroorzaakt dat het slachtoffer het gevolg niet of alleen zeer moeilijk kan vermijden. Een voorbeeld kan dit verduidelijken.

In de casus die ten grondslag lag aan HR 20 april 1999, *NJ* 1999, 512 had een rij-instructeur de omstandigheid dat zijn leerlinge, een jonge vrouw, pas was begonnen met rijlessen te baat genomen om haar tijdens het rijden op de arm te zoenen, haar borsten te betasten en haar hand op zijn schaamstreek te leggen. In deze handelingen zag het hof een 'dwingen tot het plegen en dulden van ontuchtige handelingen' en veroordeelde de man ter zake van aanranding (art. 246 Sr). Het dwangmiddel waarmee het slachtoffer was gedwongen omschreef het hof, zakelijk weergegeven, als 'het uitvoeren van de handelingen tijdens een rijles en op het moment dat het slachtoffer een auto bestuurde' (hetgeen volgens het hof een 'feitelijkheid' opleverde). Volgens de Hoge Raad gaf het oordeel van het hof geen blijk van een onjuiste rechtsopvatting, omdat het hof blijkens de gebezigde bewijsmiddelen had vastgesteld dat het voor het slachtoffer zeer moeilijk was zich aan de handelingen te onttrekken.⁹⁵

Bijzonder is dat voor het uitvoeren van de seksuele handelingen geen weerstand hoeft te worden gebroken en evenmin een dwangmiddel hoeft te worden aangewend om weerstand te voorkomen. Deze dwang kan daarom als 'middellose dwang' worden aangeduid; er is geen concreet dwangmiddel nodig om de dwang te bewerkstelligen. Het niet of nauwelijks kunnen vermijden van het ongewenste gevolg (de seksuele handelingen) is weliswaar nog steeds vereist voor een dergelijk dwingen, maar deze onvermijdbaarheid hoeft niet door de verdachte te zijn veroorzaakt.⁹⁶

Het is voorstelbaar dat de middellose dwang een dwangtype is dat zich kan voordoen in de sfeer van de prostituant. Het zal dan vanzelfsprekend gaan om extreme gevallen waarin de onvrijwilligheid duidelijk kenbaar is door een samenstel van zichtbare factoren zoals de locatie, de aard van de mensen in de nabijheid van de prostituee, de verwondingen op de prostituee en vooral het gedrag van de prostituee. Wanneer een prostituant de seksuele handelingen vervolgens uitvoert of ontvangt ondanks dat hij weet⁹⁷ dat de prostituee de seksuele handelingen tegen haar wil ondergaat of uitvoert, en ondanks dat hij eveneens weet dat zij niet of moeilijk anders kan handelen doordat zij onder de macht staat van anderen, dan kan op basis van de rechtspraak tot de conclusie

⁹⁴ Idem, p. 179.

⁹⁵ Idem, p. 186-187.

⁹⁶ Zie over de verschillende dwangsoorten: Lindenberg 2007, p. 178-191.

⁹⁷ De term 'weten' is hier voor het leesgemak gekozen. 'Dwingen' bevat echter een normaal opzetbegrip; het bestanddeel 'opzettelijk' wordt in dat bestanddeel ingelezen.

worden gekomen dat dit in beginsel valt binnen de werkingssfeer van art. 242 Sr en art. 246 Sr. Het gaat dan niet (alleen) om medeplegen, maar reeds om het zelfstandig plegen van de genoemde delicten.

2.3.4 Conclusie

Door het dwangtype ‘middelloze dwang’ kan ook de prostituant zich schuldig maken aan verkrachting en aanranding zonder dat hijzelf de oorzaak ervan is dat de prostituee tegen haar wil de seksuele handelingen niet uit de weg kan gaan.

Wel kan bij dit thema worden aangetekend dat de kwesties rond ‘vrijwilligheid’ en ‘onvrijwilligheid’ in de prostitutiesfeer zonder twijfel complexer zijn dan in het normale seksuele verkeer. Zo lijkt gevoeglijk te kunnen worden aangenomen dat in de prostitutiesfeer (veel) vaker dan in het normale seksuele verkeer, handelingen worden verricht die in zekere zin onvrijwillig plaatsvinden, ook al worden geen pressiemiddelen uitgeoefend. Waar in een concreet geval het omslagpunt ligt naar de benodigde onvrijwilligheid in het kader van verkrachting en aanranding, is moeilijk in algemene termen te vatten. De waardering van de onvrijwilligheid in het kader van verkrachting en aanranding is in ieder geval ongenueanceerder (strenger) dan die in art. 273f Sr. Bij art. 273f Sr en de daarin voorkomende ‘uitbuiting’, gaat het om ‘dwang in ruime zin’.⁹⁸ Met dat laatste wordt bedoeld op de uitoefening van (in de wet opgenomen) oneigenlijke beïnvloedingsmiddelen. Zo tellen bij de mensenhandeldelicten steeds meer factoren van ‘moeilijk anders kunnen handelen’ mee, ongeacht de oorzaak, bij de beoordeling van de vraag of van uitbuiting sprake is. Ook worden uit de omstandigheden vaker (rechts)vermoedens geput. Dat kan worden toegeschreven aan bestanddelen als ‘misleiding’, ‘misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht’ en ‘misbruik van een kwetsbare positie’ in art. 273f Sr. Het bestanddeel ‘dwingen’ in art. 242 Sr en art. 246 Sr is daarentegen als gezegd beperkter. Zo levert ‘misbruik van overwicht’ op zichzelf nog geen ‘dwingen’ op.⁹⁹ Belangrijk is dus te benadrukken dat alleen van verkrachting en aanranding sprake kan zijn wanneer is voldaan aan de ‘onvrijwilligheid’ zoals die in de context van art. 242 en 246 Sr wordt uitgelegd. Indien dit anders was geweest, dan zou bij een strafzaak tegen een prostituant ter zake van art. 273f lid 1, sub 6° Sr een voorval van verkrachting reeds kunnen vaststaan doordat wordt aangenomen dat de prostituant wist van de ‘uitbuiting’ in de zin van die bepaling.¹⁰⁰

⁹⁸ Vgl. *Kamerstukken II* 2003/04, 29 291, nr. 3, p. 8.

⁹⁹ Vgl. HR 2 december 2003, *NJ* 2004, 78 (Afhankelijkheidsrelatie). De meer ‘holistische’ benadering bij de beoordeling van uitbuiting past bij de aard van uitbuiting; het gaat dikwijls om ingewikkelde sociale processen met meerdere betrokkenen en invloedssferen. Een dergelijke benadering lijkt minder goed te passen bij het delict ‘verkrachting’, hoewel die benadering door sommige auteurs wel wordt bepleit. Zie over die standpunten Lindenberg, *International Criminal Law Review* 2011.

¹⁰⁰ Ook hier valt overigens een belangrijk verschil op te merken tussen art. 242 Sr en art. 246 Sr enerzijds en art. 273f Sr anderzijds. In het kader van art. 273f Sr kan de ‘uitbuiting’ ook zuiver bestaan uit misleiding; zie lid 1, sub 1° jo. sub 4°. Seksuele misleiding valt daarentegen niet onder verkrachting of aanranding en is in beginsel geen strafbaar feit naar Nederlands recht. Zie daarover Lindenberg 2007, p. 76-79, 178-191, 239-243, Lindenberg 2013a en Lindenberg 2013b.

2.4 Medeplichtigheid (art. 48 Sr)

2.4.1 Inleiding

‘Medeplichtig’ is een bekend begrip in het algemeen spraakgebruik, met de strekking: ‘behulpzaam bij een strafbaar feit’ of ‘met anderen schuldig zijn’. Wettelijk worden ‘medeplichtigen’ aangeduid als: (1) zij die opzettelijk behulpzaam zijn bij het plegen van het misdrijf, of (2) zij die opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen tot het plegen van het misdrijf (art. 48 Sr). De maximumstraf voor de medeplichtige is een derde lager dan die van het grondfeit; het feit waarop de medeplichtigheid betrekking heeft (art. 49 Sr).

Het is maatschappelijk geen gewaagde stap om te zeggen dat het bezoeken van uitgebuite prostituees de achterliggende uitbuiting *in zekere zin* in stand houdt. Indien dat bezoek bewust plaatsvindt, past daar mogelijk ook spreektaalig gezegd de kwalificatie ‘medeplichtig’ bij. Dit alles werpt de vraag op in hoeverre prostituanten ook in strafrechtelijke zin medeplichtig kunnen zijn aan de grondfeiten van de uitbuiters. Duidelijk zal worden dat deze vraag zich hier maar beperkt laat beantwoorden.

2.4.2 Effectieve hulp aan welk feit?

Voor strafrechtelijke aansprakelijkheid is nodig dat de medeplichtige het misdrijf op een wijze zoals genoemd in art. 48 Sr daadwerkelijk bevordert of gemakkelijk maakt.¹⁰¹ De geboden hulp dient daadwerkelijk effectief te zijn geweest. Dit bevorderende effect is enkel gerelateerd aan het concrete grondfeit, niet aan het ‘plaatsvinden van misdrijven’ in algemene zin. Medeplichtigheid in strafrechtelijke zin kan dus niet reeds worden gegrond op de stelling dat seksuele uitbuiting niet of nauwelijks zou plaatsvinden wanneer voor de seksuele diensten geen enkele afnemer zou zijn en dat daarmee vaststaat dat de prostituant een effectieve bijdrage levert aan de uitbuiting.

Met het specifieke effectiviteitsvereiste in gedachten kan vervolgens worden gekeken naar de feiten die door de prostituant mogelijk worden bevorderd in strafrechtelijke zin.

In art. 273f lid 1 Sr komen daarvoor niet in aanmerking de subleden 1° (werven, vervoeren, overbrengen, huisvesten etc. met het oogmerk van uitbuiting) en 3° (transnationaal aanwerven voor prostitutie). De handelingen van de prostituant zijn hier *after the fact*; de feiten zijn reeds gepleegd. Hulp na afloop van het strafbare feit wordt ook wel begunstiging genoemd en valt niet onder de medeplichtigheid.¹⁰² Op de begunstiging is globaal ingegaan in paragraaf 1.6.

¹⁰¹ Vgl. o.m. HR 10 juni 1997, *NJ* 1997/585 en HR 7 april 1998, *NJ* 1998/558. Zie over dit effectiviteitsvereiste: De Hullu 2012, p. 475-476; Van der Leij (red.) 2007, p. 194-198.

¹⁰² Weliswaar kunnen handelingen ook na afloop van het feit meetellen, maar alleen wanneer deze zijn vervlochten met activiteiten voorafgaande of tijdens het strafbare feit; vgl. HR 15 december 1987, *NJ* 1988/835, m.nt. GEM, en Keulen e.a. 2010, p. 104. Ook kunnen handelingen achteraf bijdragen aan het

Art. 273f lid 1, sub 4° Sr (het uitbuiten zelf, door dwang of misleiding) is eventueel een relevant feit in deze context. Wat in de redactie daarvan echter opvalt, is dat het gevolg waartoe het slachtoffer wordt gedwongen of bewogen niet het verrichten van arbeid of diensten is. Het gevolg waartoe wordt gedwongen of bewogen is het '*zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van arbeid of diensten (etc.)*'. Ook bij deze bepaling lijkt de prostituant dus een reeds voldongen strafbaar feit aan te treffen, waaraan hij niet medeplichtig kan zijn. Men kan de onderhavige bepaling evenwel zo benaderen dat eigenlijk sprake is van een voortdurend delict; een delict dat ook tijdens het bezoek van de prostituant gepleegd blijft worden. Om zijn bezoek en betaling echter effectief te laten zijn voor dat concrete feit, dient waarschijnlijk vast komen te staan dat het uitbuitingsdelict mede door zijn bezoek op dat concrete moment heeft voortgeduurd of gemakkelijker heeft plaatsgevonden. Dat is lastig te beredeneren, laat staan te bewijzen.

Art. 273f lid 1, sub 9° Sr (dwingen of misleiden tot afgifte van de opbrengst van prostitutie) betreft een feit dat ten tijde van het prostitueebezoek wellicht al heeft plaatsgevonden, maar mogelijk ook nog plaats zal vinden. Met betrekking tot dat toekomstige, mogelijk voor de prostituant voorzienbare delict, rijst dus de vraag of de prostituant die opzettelijk gebruik maakt van een uitgebuite prostituee, medeplichtig is aan de daaropvolgende afgedwongen afgifte van de opbrengst. Niet valt in te zien waarom het enkele prostitueebezoek hier zelf bevorderend zou zijn voor dat concrete feit. De eventuele medeplichtigheid zal moeten worden gezocht in de betaling; in het overhandigen van het geld waarvan de prostituant, laten wij aannemen, al vermoedt dat het de prostituee afhandig zal worden gemaakt. Levert dit 'behulpzaam zijn bij', 'gelegenheid bieden tot' of 'middelen verschaffen tot' het plegen van het feit? Voor een stellig antwoord is de rechtspraak over medeplichtigheid te casuïstisch en het onderhavige geval te atypisch. In ieder geval is duidelijk dat het een vrij grote stap is om hier medeplichtigheid aan te nemen. Het overhandigen van geld is algemeen gezegd 'bevorderend' te achten voor de latere gedwongen afgifte (zonder geld geen afgifte). Maar indien een dergelijke bevordering voldoende zou zijn voor medeplichtigheid in strafrechtelijke zin, dan geldt dat in beginsel voor elk overhandigen van een goed waarvan men vermoedt dat het de ontvanger snel afhandig zal worden gemaakt en met welk afhandig maken zelf men niets van doen heeft. De hiervoor gevolgde gedachtegang gaat eveneens op voor medeplichtigheid aan de voordeeltrekkersdelicten in art. 273f Sr, waaronder die in lid 1, sub 6°.

2.4.3 Conclusie

Zoals eerder is besproken, werd bij de totstandkoming van art. 250a Sr in de memorie van toelichting het volgende gezegd over de in dat artikel op te nemen voordeeltrekkersdelicten:

bewijs van een voorafgaand medeplegen of van voorafgaande medeplichtigheid; vgl. De Hullu 2012, p. 417-418.

'De onderdelen 4° en 5° [thans art. 273f lid 1, sub 6° en sub 8° Sr, kl] zijn nieuw. Daar het niet volstrekt zeker is of met behulp van deelnemingsconstructies in voldoende mate effectief kan worden opgetreden tegen achtergrondaders, wordt voorgesteld ook uitdrukkelijk strafbaar te stellen degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met een derde, terwijl hij weet of behoort te weten dat die ander zich onvrijwillig prostitueert (...).'¹⁰³

De onzekerheid over de toepasselijkheid van deelnemingsconstructies is ook in deze paragraaf duidelijk geworden. Tegen de achtergrond van de opmerkingen van de wetgever kon dat ook worden verwacht. Met de term 'achtergrondaders' had de wetgever waarschijnlijk niet de gewetenloze prostituanten voor ogen, maar personen die nog veel concreter de uitbuiting bevorderden, terwijl hij de toepasselijkheid van de deelnemingsconstructies nog steeds als volstrekt onzeker typeerde.

Al met al is de constructie van de prostituant als medeplichtige een ingewikkelde, met een vermoedelijk lage slagingskans in de rechtszaal. Wanneer de prostituant op de hoogte is van de uitbuiting en van de stellige onvrijwilligheid bij de prostituee ten aanzien van de seksuele handelingen, dan komt de prostituant die desondanks handelt in beeld als pleger van art. 284 Sr, art. 242 Sr of art. 246 Sr.

¹⁰³ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 9.*

Hoofdstuk 3

De klant van minderjarige prostituees

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk werd gekeken naar verhouding tussen het commune strafrecht en de prostituant die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees. In beginsel maakt het voor de conclusies in dat hoofdstuk niet uit welke leeftijd de prostituee heeft. De leeftijd van de prostituee is vanzelfsprekend wel relevant voor strafbaarstellingen die zijn begrensd door een uitdrukkelijke omschrijving van leeftijd. Die strafbaarstellingen staan in dit hoofdstuk centraal. Achtereenvolgend wordt gekeken naar art. 248b Sr (jeugdprostitutie), de artt. 244, 245 en 247 Sr (seks met jeugdigen) en art. 273f lid 1, sub 8° Sr (voordeel trekken uit seks met een iemand jonger dan achttien jaar). Een samenvatting van de bevindingen uit dit hoofdstuk is opgenomen in paragraaf 4.3.

3.2 Art. 248b Sr

3.2.1 Inleiding

In art. 248b Sr wordt kort gezegd strafbaar gesteld het plegen van ontucht met een zestien- of zeventienjarige prostituee. Bij de bespreking van de wetsgeschiedenis van art. 250a Sr (paragraaf 2.2.2) kwam naar voren dat ook het thema jeugdprostitutie al snel onderdeel uitmaakte van de parlementaire discussies in het wetgevingstraject van de opheffing van het algemeen bordeelverbod (wetsvoorstel 25 437). Op dat moment was het gebruik maken van de diensten van zestien- of zeventienjarige prostituees niet strafbaar. De minister gaf in de memorie van toelichting aan dat hij aan de bestrijding van de kinderprostitutie nog onvoldoende argumenten kon ontlenen om de seksuele vrijheid, die algemeen vanaf de zestienjarige leeftijd werd aangenomen, te doorbreken.¹ Delen van de Tweede Kamer dachten daar anders over en uiteindelijk is art. 248b Sr bij amendement in het wetsvoorstel opgenomen.² De minister liet het oordeel aan de Kamer:

‘Van verschillende kanten is gewezen op de vraag of dit voorstel wel handhaafbaar is. Nu contacten tussen klanten en prostituees van die leeftijd ook buiten prostitutiebedrijven plaatsvinden, zal het niet gemakkelijk zijn om een bepaling, zoals voorgesteld, te hand-

¹ *Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 10.*

² *Zie Kamerstukken II 1996/97, 25 437, nr. 9 (amendement van het lid Barth).*

haven. Men moet van het opsporen van een dergelijk feit dus geen al te grote verwachtingen hebben. Het is echter wel zo dat er ongelooflijk veel belangstelling bestaat voor het beschermen van minderjarigen en het voorkomen dat zij aan verleiding worden blootgesteld. Daarom heb ik ook sympathie voor het voorstel. De wetgever geeft daarmee het signaal af dat het gebruik maken van de diensten van een minderjarige prostituee afkeurenswaardig is. Het voorstel levert een extra bijdrage aan de bestrijding van commerciële exploitatie van kinderen. Daarom laat ik het oordeel over dit amendement gaarne aan de Kamer over.’³

Het amendement werd aangenomen en art. 248b trad op 1 oktober 2000 in werking, tegelijk met de opheffing van het algemeen bordeelverbod.

Dat de minister de verwachtingen met betrekking tot de opsporing temperde, heeft zijn relevantie behouden. Recentelijk heeft de Nationaal Rapporteur Mensenhandel nog aandacht gevraagd voor het feit dat betrekkelijk weinig opsporing en vervolging plaatsvinden met betrekking tot art. 248b Sr.⁴ Voor het voorliggende onderzoek gaat het alleen om de beoordeling van de materieelrechtelijke reikwijdte van art. 248b Sr. Zoals te zien zal zijn, is die reikwijdte in de onderhavige context in het algemeen niet problematisch.

3.2.2 Reikwijdte

De tekst van art. 248b Sr luidt als volgt:

Hij die ontucht pleegt met iemand die zich beschikbaar stelt tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling en die de leeftijd van zestien jaren maar nog niet de leeftijd van achttien jaren heeft bereikt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.⁵

Een belangrijk gegeven is dat de leeftijd van de prostituee in deze bepaling is geobjectiveerd.⁶ Dat wil zeggen dat het opzet dat besloten ligt in ‘ontucht plegen’, zich niet uitstrekt tot de bestanddelen waarin de leeftijden zijn opgenomen. Of de verdachte (in dit geval altijd: de prostituant) de leeftijd kende of vermoedde, doet er niet toe. Zelfs is niet

³ Zie *Handelingen II* 1998/99, nr. 45, p. 3114.

⁴ Zie NRM 2014.

⁵ In de gevallen van art. 248 Sr zijn de strafmaxima hoger. De meeste van de genoemde gevallen (bijvoorbeeld het plegen tegen zijn eigen kind, het veroorzaken van zwaar lichamelijk letsel) raken echter niet het normale prostitutiecircuït. Wellicht is dit anders voor medeplegen, dat in art. 248 Sr ook wordt genoemd (daarbij ligt het strafmaximum een derde hoger).

⁶ Dit kan worden afgeleid uit de opmerkingen van de wetgever in hetzelfde wetgevingstraject, maar nog voorafgaande aan de indiening van het amendement. In de memorie van toelichting wordt uitdrukkelijk gesteld dat de leeftijd in art. 250a lid 1, sub 5° Sr als geobjectiveerd moet worden beschouwd (*Kamerstukken II* 1996/97, 25 437, nr. 3, p. 9). Algemeen wordt aangenomen dat deze opmerking doorwerkt in het later voorgestelde art. 248b Sr. Voorts kan de objectivering blijken uit de context van de wetsgeschiedenis en uit een vergelijking met andere zedendelicten waarin de leeftijd is geobjectiveerd.

nodig dat de prostituant de leeftijd ‘redelijkerwijs moest vermoeden’; culpa maakt ook geen deel uit van de delictsomschrijving. Het enige handvat dat de prostituant heeft om een veroordeling te keren wegens een in zijn ogen bestaand gebrek aan voorzienbaarheid van de leeftijd, is een beroep op de strafuitsluitingsgrond ‘afwezigheid van alle schuld’ (avas). Vanwege de ratio van dergelijke bepalingen – de bescherming van jeugdige slachtoffers – wordt een dergelijk verweer in het algemeen niet snel aanvaard. Die ratio telt volgens de Hoge Raad mee voor de mate waarin ruimte is voor avas.⁷ In de praktijk blijkt dat dergelijke avas-verweren bij art. 248b Sr-zaken (voor zover zij voorkomen) vaak worden gevoerd, maar inderdaad eigenlijk nooit genade vinden.⁸

Voor art. 248b Sr is nodig dat sprake is van ‘ontucht plegen’. Dat bestanddeel wordt uitgelegd als het plegen van seksuele handelingen die in strijd zijn met de sociaal-ethische norm. Eenzelfde uitleg geldt voor het in andere bepalingen voorkomende begrip ‘ontuchtige handelingen’. Door deze toevoeging kan men zich afvragen of situaties denkbaar zijn waarin een prostituant seksuele handelingen pleegt ‘met een derde tegen betaling’, terwijl die derde zestien of zeventien jaar oud is, en dat dit toch geen ‘ontucht’ oplevert. Het antwoord moet waarschijnlijk ontkennend luiden. Aangenomen wordt dat deze jeugdprostitutie namelijk op zichzelf in strijd is met de sociaal-ethische norm.⁹ Mogelijk is in zeer bijzondere situaties wel een uitzondering denkbaar, zoals bij de zogenoemde ‘breezerseks’, de instrumentele seks tussen jongeren van ongeveer dezelfde leeftijd.¹⁰ Zoals gezegd doorkruiste de invoering van art. 248b Sr de seksuele vrijheid, die algemeen vanaf de zestienjarige leeftijd werd aangenomen. Dergelijke gevallen (‘breezerseks’) staan misschien te ver af van de reden om die seksuele vrijheid te doorkruisen, om dergelijk gedrag strafbaar te achten, maar zeker is dat niet.¹¹

Wat overigens in de praktijk geen probleem lijkt te zijn, maar theoretisch wel vragen oproept, is de verhouding tussen ‘ontucht plegen’ – hetgeen betekent: ‘opzettelijk ontucht plegen’ – en de geobjectiveerde leeftijd. Indien de verdachte in het geheel niet vermoedde dat het ging om iemand jonger dan achttien jaar, kan men zich afvragen hoe hij opzettelijk ‘ontucht’ kan hebben gepleegd (dus: opzettelijk heeft gehandeld in strijd met de sociaal-ethische norm).¹² Maar zoals gezegd is dit in de rechtszaal geen drempel gebleken.

⁷ Zie HR 20 januari 1959, *NJ* 1959/102 en /103, m.nt. Pompe. Vgl. De Hullu 2012, p. 351.

⁸ Voor enkele treffende voorbeelden, zie: Rb. Den Bosch 29 juli 2004, *NJ* 2004, 503 (ex-PSV directeur) en Rb. Overijssel 19 november 2013, ECLI:NL:RBOVE:2013:3530.

⁹ Vgl. Kool in *T&C Sr* 2012, aant. 6a bij art. 248b Sr.

¹⁰ Zie daarover De Graaf e.a. 2007.

¹¹ Indien het initiatief uitgaat van de ‘prostituant’-leeftijdsgenoot, komt ook art. 248a Sr in beeld (zie daarover dadelijk in de conclusie). Denkbaar is dat de zojuist genoemde afweging in die context anders wordt gemaakt, omdat in dat geval een jeugdige is bewogen tot instrumentele seks.

¹² Dezelfde kwestie speelt in zekere zin in art. 247 Sr (ook daar is opzet nodig op de ontuchtigheid en is leeftijd geobjectiveerd), maar daar gaat het om jeugdigen jonger dan zestien jaar, waardoor het opzet op de ontuchtigheid veel sneller is aan te nemen.

3.2.3 Conclusie

Zoals hiervoor duidelijk is geworden, werkt de redactie van art. 248b in het algemeen absoluut: voor zestien- en zeventienjarige prostituees geldt een abolitionistisch regime. De prostituant is altijd strafbaar, hoogst uitzonderlijke avas-gevallen daargelaten.¹³

Ten slotte kan hier nog worden vermeld dat de prostituant die zelf de ontucht met de jeugdige uitlokt door de belofte van geld en dergelijke, strafbaar is op grond art. 248a Sr ('verleiding van minderjarigen toch ontucht'). Indien de uitgelokte zestien- of zeventienjarige reeds prostituee is, zijn art. 248a Sr en art. 248b beide van toepassing.

3.3 Art. 244, 245 en 247 Sr

In geval van het gebruik maken van de diensten van een prostituee die jonger is dan zestien jaar, kan de strafbaarheid van de prostituant naar gelang de omstandigheden worden gegrond op art. 244 Sr (seksueel binnendringen bij iemand jonger dan twaalf jaar), op art. 245 Sr (ontuchtig seksueel binnendringen bij iemand jonger dan zestien jaar) en op art. 247 Sr (ontuchtige handelingen plegen met iemand jonger dan zestien jaar). Zoals valt op te maken uit de korte feitsomschrijvingen, is een seksueel binnendringen bij iemand jonger dan twaalf jaar altijd strafbaar en dient in de andere gevallen sprake te zijn van 'ontuchtige' seks, dus van seks die in strijd is met de sociaal-ethische norm. In paragraaf 3.2.2 is hierover naar voren gekomen dat jeugdprostitutie in beginsel op zichzelf in strijd met de sociaal-ethische norm moet worden geacht. Het gebruik maken van de diensten van een prostituee ouder dan elf en jonger dan zestien jaar, zal dus in de regel strafbaar zijn op grond van art. 245 Sr (bij een seksueel binnendringen) en art. 247 Sr (ook bij andere seksuele handelingen).

In paragraaf 3.2.2 is nog ingegaan op mogelijke uitzonderingen op basis van bijzonderheden, zoals voorvallen van 'breezerseks'. In het kader van art. 248b Sr werd opgemerkt dat de daarbij betrokken omstandigheden wellicht de ontuchtigheid zouden kunnen wegnemen (onder meer door de leeftijd van de daarbij betrokken 'prostituees', het geringe leeftijdsverschil tussen 'prostituant' en 'prostituee' en het uitgangspunt van seksuele vrijheid vanaf het zestiende jaar, welke vrijheid in art. 248b Sr werd doorbroken ter bestrijding van de ernstig geachte jeugdprostitutie). Een en ander zal natuurlijk afhangen van de omstandigheden van het geval. Hoe dit ook zij, fenomenen als 'breezerseks' bij jeugdigen jonger dan zestien jaar zullen in de regel waarschijnlijk minder

¹³ Ik laat hier bepaalde bijzonderheden met betrekking tot art. 248b Sr buiten beschouwing, omdat zij niet direct verband houden met prostituantgevallen die hier ter zake doen. Een van deze bijzonderheden is dat de ontuchtige handelingen niet in het teken hoeven te staan van het prostitueren. Theoretisch is dus ook op grond van art. 248b Sr strafbaar degene die ontuchtige handelingen pleegt met een jeugdige prostituee, zonder dat sprake is van enige transactie. Vgl. Noyon/Langemeijer/Rommelink, aant. 2 bij art. 248b Sr (bewerkt door A.J. Machielse; bijgewerkt tot 1 februari 2005). In Noyon/Langemeijer/Rommelink wordt gesteld dat art. 248b Sr daarmee ook van toepassing is op de vaste partner van een jeugdige prostituee. In mijn ogen zou dat echter blokkeren dat sprake is van 'ontucht'; dergelijk handelen lijkt mij niet in strijd met de sociaal-ethische norm.

snel leiden tot het oordeel dat ‘ontuchtigheid’ ontbreekt. De ratio van de in deze paragraaf besproken bepalingen is de bescherming van de jeugdige, desnoods tegen zichzelf.¹⁴

3.4 Art. 273f lid 1, sub 8° Sr

In art. 273f lid 1 Sr is een apart voordeeltrekkersdelict opgenomen dat ziet op het voordeel trekken uit betaalde seks met een persoon jonger achttien jaar. Deze bepaling onder sub 8° luidt als volgt (voor de vergelijking met de in paragraaf 2.2 besproken bepaling in sub 6°, worden beide onderdelen weergegeven):

Artikel 273f Sr

1. Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft:

(...)

6°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander;

(...)

8°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling of de verwijdering van diens organen tegen betaling, terwijl die ander de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt;

In de vorige paragrafen is naar voren gekomen dat algemene bescherming wordt geboden aan kinderen jonger dan zestien jaar (art. 244, 245 en 247 Sr) en dat de prostituant uitdrukkelijk strafbaar is gesteld in art. 248b Sr in geval van jeugdprostituees van zestien of zeventien jaar. De toegevoegde waarde van art. 273f lid 1, sub 8° Sr moet dus vooral worden gezocht in de aanpak van de *facilitators* van jeugdprostitutie; de mensen om de jeugdprostituees heen die van die prostitutie profiteren.

In hoeverre deze bepaling ook van toepassing kan zijn op de prostituant, zal wederom – zoals bij art. 273f lid 1, sub 6° Sr – afhankelijk zijn van de interpretatie van het begrip ‘voordeel trekken’ (zie daarover paragraaf 2.2.3.3). Indien men voor het voordeel trekken een bestendige rol dient te spelen in de betreffende prostitutie, dan zal alleen de frequente afnemer van diensten uit jeugdprostitutie in beeld komen. Indien daarentegen elk concreet voordeel voldoende is, dan kan sub 8° iedere prostituant betreffen die een concreet voordeel geniet. Het is dan de vraag om welke voordelen voor de prostituant het hier zou moeten gaan. Bij sub 6° dient het voordeel voort te vloeien uit de uitbuiting (dus bijvoorbeeld een gunstige prijsstelling als gevolg van de uitbuiting). Bij sub 8° gaat het alleen om voordelen ‘uit seksuele handelingen’. De leeftijd zelf is niet direct bij de aard van het voordeel betrokken; deze is immers geobjectiveerd en houdt geen verband met het woordje ‘uit’ in sub 8°. Dat lijkt te betekenen dat ‘het voordeel van een jonge leeftijd’ niet kan meetellen. En ook al zou dat in beginsel kunnen meetellen, dan is de vervolgvraag hoe zich dat bij de prostituant verhoudt tot de eerder behandel-

¹⁴ Zie over dit uitgangspunt en de gevolgen daarvan in de praktijk: Gooren, *TvV* 2011/2.

de zedendelicten in art. 244, 245, 247 en 248b Sr. De voorkeur voor jeugdprostituees en het gebruik maken van hun diensten, lijkt immers al in die bepalingen te zijn geïncorporeerd. Al met al zal in het kader van art. 273f lid 1, sub 8° Sr waarschijnlijk vooral moeten worden gedacht aan gevallen waarin de prostituant bewust financiële of seksuele voordelen bewerkstelligt door in te spelen op kwetsbaarheden van de jeugdige, zoals onwetendheid, angst of armoede. Daarnaast zal ook het profiteren via derden aan de orde kunnen zijn. Zo kan de prostituant iemand tegen betaling laten meekijken terwijl dit de prostituee niet bekend is, of kan de prostituant foto's maken en daarvan later geldelijk profiteren.¹⁵ Maar in die gevallen gaat het om een prostituant die duidelijk extra handelingen verricht en daarom buiten de normale feitenconstellatie van dit onderzoek valt.¹⁶

¹⁵ Dit voorbeeld is gebaseerd op, maar anders dan een voorbeeld genoemd in NRM 2012, p. 31. Het betreft daar een ongepubliceerde strafzaak waarin de verdachte seksueel getinte foto's had genomen van een negen- of tienjarig meisje en deze op een betaalde internetsite had geplaatst.

¹⁶ Vgl. de opmerkingen in paragraaf 1.2.

Hoofdstuk 4

Conclusies

4.1 Inleiding

Deze studie richtte zich op de strafrechtelijke verantwoordelijkheden van de prostituant. De volgende onderzoeksvragen stonden daarbij centraal:

1. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar op grond van het huidige strafrecht?*
 - a. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees?*
 - b. *Onder welke omstandigheden is de prostituant strafbaar die gebruik maakt van de diensten van prostituees jonger dan achttien jaar?*

Hieronder wordt teruggeblikt op de vorige hoofdstukken en worden de resultaten geïnventarieerd.

4.2 De klant van uitgebuite prostituees

In hoofdstuk 2 werd onderzocht onder welke omstandigheden de prostituant die gebruik maakt van de diensten van een uitgebuite prostituee, op grond van het huidige strafrecht strafbaar is. De bepalingen die daarbij zijn onderzocht, zijn in beeld gekomen door te variëren in het bewustzijn van de prostituant (bijvoorbeeld het bestaan van wetenschap van uitbuiting), in de normatieve sfeer (bijvoorbeeld het redelijkerwijs moeten vermoeden van uitbuiting) en in de gedraging van de prostituant (bijvoorbeeld het genieten van een prijsvoordeel door de uitbuiting). Aan de hand hiervan zijn drie soorten misdrijven als mogelijk relevant aangemerkt: (1) voordeel trekken uit uitbuiting in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, (2) verkrachting en aanranding; art. 242 Sr en art. 246 Sr, en (3) medeplichtigheid in de zin van art. 48 Sr. Deze misdrijven zijn vervolgens nader geanalyseerd.

Voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander (art. 273f lid 1, sub 6° Sr)

Veel aandacht is uitgegaan naar het delict zoals verwoord in art. 273f lid 1, sub 6° Sr: 'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'. Die aandacht was nodig, omdat de wetsgeschiedenis op belangrijke punten meerduidelijk is en de bestand-

delen van het misdrijf ook los daarvan uiteenlopend worden geïnterpreteerd. De kernresultaten zijn hieronder in tabel 2 schematisch opgenomen. Hieronder zal worden beschreven wat de tabel beoogt uit te drukken. De tabel is een vereenvoudigde uitdrukking van de op zichzelf ingewikkelde bevindingen. Daarbij wordt vertrokken vanuit de in paragraaf 2.2.4 samengevatte conclusies.

Er zijn verschillende interpretaties gevonden van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Ten eerste betreft dit een bijzondere wetshistorische interpretatie. Die interpretatie gaat ervan uit dat de prostituant in beginsel geen dader kan zijn van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, onder meer omdat de wetgever stellig uitdrukte dat dit delict was bedoeld om 'achtergrond-daders', 'exploitanten' en 'uitbaters van de uitbuiting' aan te pakken. Er houden meer redenen verband met deze interpretatie, die hier achterwege zullen worden gelaten (zie paragraaf 2.2.2).

Ten tweede is gebleken dat verschillend wordt gedacht over de uitleg van het bestanddeel 'voordeel trekken' en over de uitleg van het schuldverband (dat verband is algemeen gesproken het verband tussen de subjectieve bestanddelen zoals 'opzettelijk' en 'redelijkerwijs moeten vermoeden' en datgene waarop die bestanddelen zijn gericht).

Ten aanzien van het 'voordeel trekken' zijn kort gezegd twee interpretaties gevonden: (1) er moet sprake zijn van een bestendige rol in de uitbuitingssituatie, of (2) er moet sprake zijn van een concreet voordeel.

Ten aanzien van het schuldverband zijn eveneens twee interpretaties gevonden: (1) er is ten minste opzet nodig op de uitbuiting (dit houdt mede in: wetenschap van de uitbuiting; vanaf dit punt zal dit opzet korthedshalve 'wetenschap' worden genoemd), of (2) culpa ten aanzien van de uitbuiting volstaat (dus bij deze interpretatie is voldoende voor dit schuldverband: redelijkerwijs de uitbuiting moeten vermoeden).

Er worden dus tweemaal twee verschillende interpretaties gevonden in de vernoemde bestanddelen. Daaruit volgen vier combinaties of 'interpretatiepakketten' van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Gecombineerd met de eerdergenoemde wetshistorische interpretatie van art. 273f lid 1, sub 6° Sr levert dit vijf interpretatiepakketten op, of kort gezegd: vijf interpretaties. Deze zijn weergegeven in kolom A tot en met E.

De vijf interpretaties (A tot en met E) hebben allemaal hun eigen uitwerking op de reikwijdte van art. 273f lid 1, sub 6° Sr. De verschillende casussen in de linkerkolom ('Casus prostituant') hebben tot doel om de dekkingsgraad van elke interpretatie weer te geven (de mate waarin casussen bij die interpretatie door art. 273f lid 1, sub 6° Sr zijn gedekt). Een vinkje geeft aan dat dekking wordt verleend; een kruisje geeft aan dat geen dekking wordt verleend. Als twijfel bestaat, is dat uitgedrukt door de combinatie van een vinkje en een kruisje.

Interpretatie en bijbehorende dekking van art. 273f lid 1, sub 6° Sr <i>'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'</i>					
	interpr. A	interpr. B	interpr. C	interpr. D	interpr. E
Casus prostituant¹	Wetsgeschiedenis duidt alleen op daders die 'exploitanten' of 'uitbaters van de uitbuiting' kunnen worden genoemd	'Voordeel trekken': bestendige rol vereist Schuldverband: alleen wetenschap van uitbuiting volstaat	'Voordeel trekken': bestendige rol vereist Schuldverband: Culpa uitbuiting volstaat	'Voordeel trekken': concreet voordeel vereist Schuldverband: Alleen wetenschap van uitbuiting volstaat	'Voordeel trekken': concreet voordeel vereist Schuldverband: Culpa uitbuiting volstaat
Casus 1 Zeer frequent bezoek Wetenschap uitbuiting Concreet voordeel	✓ x	✓ x	✓ x	✓	✓
Casus 2 Zeer frequent bezoek Wetenschap uitbuiting Geen concreet voordeel	✓ x	✓ x	✓ x	x	x
Casus 3 Eenmalig bezoek Wetenschap uitbuiting Concreet voordeel	x	x	x	✓	✓
Casus 4 Eenmalig bezoek Wetenschap uitbuiting Geen concreet voordeel	x	x	x	x	x
Casus 5 Eenmalig bezoek Alleen culpa uitbuiting Concreet voordeel	x	x	x	x	✓
Casus 6 Eenmalig bezoek Alleen culpa uitbuiting Geen concreet voordeel	x	x	x	x	x

Tabel 2. Interpretaties van art. 273f lid 1, sub 6° Sr en de bijbehorende dekking van bepaalde casussen.

¹ De casussen kunnen als volgt beknopt worden toegelicht. *Casus 1.* Hier gaat het om een prostituant die zeer frequent een uitgebuite prostituee bezoekt en die tevens van die uitbuiting op de hoogte is. Hij geniet telkens bovendien een concreet voordeel als gevolg van de uitbuiting, zoals een lagere prijs. *Casus 2.* Dit is dezelfde prostituant als in casus 1, maar met dit verschil dat hij geen aanwijsbaar concreet voordeel geniet. Het is dus wel een zeer frequente, bewuste bezoeker van een uitgebuite prostituee. *Casus 3.* In deze casus gaat het om een enkel prostitueebezoek. De prostituant bezoekt een uitgebuite prostituee, terwijl hij weet dat zij wordt uitgebuit en terwijl hij ook weet dat hij een concreet voordeel geniet als gevolg van die uitbuiting, zoals een lagere prijs. *Casus 4.* In deze casus gaat het om een enkel prostitueebezoek. De prostituant bezoekt een uitgebuite prostituee, terwijl hij weet dat zij wordt uitgebuit. Hij geniet echter geen concreet voordeel bij het bezoek. Dit laatste onderscheidt deze casus van casus 3. *Casus 5.* In deze casus gaat het om een enkel prostitueebezoek. De prostituant bezoekt een uitgebuite prostituee, terwijl hij weliswaar niet weet dat zij wordt uitgebuit, maar dat wel redelijkerwijs zou moeten vermoeden. Hij geniet bovendien een concreet voordeel geniet als gevolg van die uitbuiting, zoals een lagere prijs. *Casus 6.* In deze casus gaat het om een enkel prostitueebezoek. De prostituant bezoekt een uitgebuite prostituee, terwijl hij weliswaar niet weet dat zij wordt uitgebuit, maar dat wel redelijkerwijs zou moeten vermoeden. Deze prostituant geniet geen concreet voordeel bij het bezoek. Dit laatste onderscheidt deze casus van casus 5.

Welke interpretatie is nu leidend?

Zojuist – en in het bijzonder in paragraaf 2.2.3.4 – is naar voren gekomen dat bij de kwestie van het schuldverband in art. 273f lid 1, sub 6° Sr, ook de interpretatie bestaat dat culpa ten aanzien van de uitbuiting voldoende is voor aansprakelijkheid (dus dat voldoende is dat de prostituant de uitbuiting ‘redelijkerwijs moest vermoeden’). Het bijzondere aan dit standpunt is dat aan de tekst van art. 273f lid 1, sub 6° Sr niet valt af te lezen dat een dergelijk lage drempel geldt. De bepaling maakt immers alleen gewag van ‘opzettelijk’; ‘degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander’. De interpretatie houdt dan ook in dat bepaalde bestanddelen in art. 273f lid 1, sub 6° Sr worden ingelezen. Omdat echter niet goed voorzienbaar is op welke wijze dat gebeurt en dit tegelijk bepalend kan zijn voor aansprakelijkheid, is geconstateerd dat aan deze interpretatie de nodige haken en ogen zitten, onder meer wat betreft legaliteit. Om de bezwaren die aan deze interpretatie kleven uit te drukken, zijn de interpretatiepakketten waarin deze lezing voorkomt, grijs gemarkeerd. Het gaat om kolom C en E.

De resterende interpretaties zijn A, B en D. Interpretatie A betreft een bijzondere wetshistorische interpretatie en staat in dat opzicht meer op zichzelf. Interpretaties B en D zijn beter met elkaar te vergelijken. Het fundamentele verschil tussen deze interpretaties zit in de uitleg van het begrip ‘voordeel trekken’. Bij interpretatie D is van ‘voordeel trekken’ reeds sprake bij een concreet genoten voordeel, ook al is dat slechts eenmalig gebeurd. Bij interpretatie B gaat het niet zozeer om het genoten voordeel, als wel om de bestendige positie die men met betrekking tot de uitbuiting inneemt. Hoe de Hoge Raad uiteindelijk zal beslissen over dit bestanddeel, is niet op voorhand te zeggen. Voor beide interpretaties zijn argumenten aan te dragen.

Zo volgt interpretatie D de betekenis van ‘voordeel’ zoals die wordt gehanteerd in het normale spraakgebruik en in andere strafrechtelijke contexten waarin dat begrip voorkomt. Dat brengt uniformiteit en betere voorspelbaarheid. Daarentegen is het nadeel van interpretatie D – zo kan althans vanuit een bepaald perspectief worden gezegd – dat het de drempel van de kwalificatie ‘mensenhandel’ (ook art. 273f lid 1, sub 6° Sr is ‘mensenhandel’) betrekkelijk laag houdt. Dat is ook naar voren gekomen bij de bespreking van de causaliteit bij ‘voordeel trekken’ (paragraaf 2.2.3.3); het welbewust aannemen van een drankje van een mensenhandelaar komt dan in beeld als een zelfstandige vorm van ‘mensenhandel’. Er wordt immers opzettelijk voordeel getrokken uit de (opbrengst van) de uitbuiting van een ander. Daarbij moet echter tegelijk worden onderkend dat het bewust aannemen van een drankje van iemand die steunfraude pleegt, in beginsel strafbaar is op grond van art. 416 lid 2 Sr (eveneens een voordeeltrekkersdelict). Dat wordt aangeduid als ‘heling’.

Bij interpretatie B is de relatieve zwaarte van de kwalificatie in ieder geval minder een kwestie², omdat bij die interpretatie de drempel hoger ligt; enkel het vervullen van een bestendige rol is afdoende voor ‘voordeel trekken’. Dat zou eventueel meer recht doen aan het beginsel van *fair labelling*; het beginsel dat gedrag en kwalificatie met elkaar in overeenstemming moeten zijn, althans dat bij het inrichten en hanteren van

² Ook de Nationaal Rapporteur Mensenhandel benoemt de relatieve zwaarte van het etiket ‘mensenhandel’; zie daarvoor het interviewverslag in bijlage 1.

kwalificaties een zekere proportionaliteit in acht moet worden genomen. Bij het delict ‘verkrachting’ heeft de Hoge Raad zich recentelijk voor dit beginsel gevoelig getoond, toen hij een afgedwongen tongzoen niet meer onder ‘verkrachting’ schaarde en daarmee terugkwam op zijn eerdere jurisprudentie.³

Zoals blijkt, bestaan voor beide interpretaties argumenten en zal de toekomst moeten uitwijzen hoe door de Hoge Raad invulling wordt gegeven aan het bestanddeel ‘voordeel trekken’ in art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Al met al kan dus niet een bepaalde interpretatie als leidend worden aangenomen.

Ook zonder leidende interpretatie kunnen vergelijkingen worden gemaakt met de gegevens die in hoofdstuk 1 aan de orde zijn gekomen.

In verband met de ontwikkelingen binnen de Raad van Europa en de Europese Unie (zie paragraaf 1.1) kan in het bijzonder worden gelet op casus 4. Deze casus betreft het weten van de uitbuiting en het toch gebruik maken van de diensten van de uitgebuite prostituee. Enkel die omstandigheden worden door geen enkele interpretatie van art. 273f lid 1, sub 6° Sr gedekt.

Vervolgens kan worden gekeken welke casussen worden geraakt door de aanbevolen strafbaarstelling van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en door de in paragraaf 1.5 behandelde strafbaarstellingen in Engeland en Finland.⁴ Zie daarvoor tabel 3 hierna, waarin de inhoud van tabel 2 is weergegeven, onder toevoeging van de strafbaarstelling zoals voorgesteld door de Nationaal Rapporteur en van de strafbaarstellingen in Engeland en Finland.

Uit deze tabel is af te leiden dat de aanbevolen strafbaarstelling van de Nationaal Rapporteur alle geschetste casussen zou omvatten. Tevens is in deze tabel een extra casus toegevoegd, casus 7, waarin sprake is van een incidenteel bezoek aan een uitgebuite prostituee, maar waarbij de prostituant noch wist dat die prostituee uitgebuit was, noch die uitbuiting redelijkerwijs moest vermoeden. De casus is toegevoegd om de dekking van de Engelse risicoaansprakelijkheid te visualiseren. Door de aard van deze aansprakelijkheid is niet verrassend dat deze op zichzelf staat; casus 7 wordt door geen andere bepalingen of interpretaties gedekt. Ten slotte komt in de tabel ook het verschil naar voren tussen het voorstel van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en de bepaling in Finland. In Finland is alleen wetenschap van de uitbuiting voldoende, waardoor casussen 5 en 6 niet worden gedekt.

³ HR 12 maart 2013, *NJ* 2013/437 m.nt. Keijzer. Zie over dit arrest in relatie tot het beginsel van *fair labelling*: Duker, *AA* 2013/11.

⁴ Hierbij wordt geabstraheerd van bijzondere vereisten in die buitenlandse strafbaarstellingen, zoals het vereiste van ‘(belofte van) betaling’; zie daarover paragraaf 1.5.

Casus prostituant	Interpretatie en bijbehorende dekking van art. 273f lid 1, 6° Sr <i>'degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander'</i>					Dekking van andere bepalingen		
	interpr. A	interpr. B	interpr. C	interpr. D	interpr. E	Voorstel NRM	Engeland 53a SOA 2003	Finland Penal Code C20, S8
Casus 1 Zeer frequent bezoek Wetenschap uitbuiting Concreet voordeel	✓ x	✓ x	✓ x	✓	✓	✓	✓	✓
Casus 2 Zeer frequent bezoek Wetenschap uitbuiting Geen concreet voordeel	✓ x	✓ x	✓ x	x	x	✓	✓	✓
Casus 3 Eenmalig bezoek Wetenschap uitbuiting Concreet voordeel	x	x	x	✓	✓	✓	✓	✓
Casus 4 Eenmalig bezoek Wetenschap uitbuiting Geen concreet voordeel	x	x	x	x	x	✓	✓	✓
Casus 5 Eenmalig bezoek Alleen culpa uitbuiting Concreet voordeel	x	x	x	x	✓	✓	✓	x
Casus 6 Eenmalig bezoek Alleen culpa uitbuiting Geen concreet voordeel	x	x	x	x	x	✓	✓	x
Casus 7 Eenmalig bezoek Opzet noch culpa uitbuiting	x	x	x	x	x	x	✓	x

Tabel 3. De dekking van interpretaties van art. 273f lid 1, sub 6° Sr vergeleken met die van andere bepalingen (zie voor het voorstel NRM paragraaf 1.4 en voor de bepalingen van Engeland en Finland paragraaf 1.5).

Wat ten slotte de bewijslast betreft, kan de balans als volgt worden opgemaakt.

In paragraaf 2.2.3.4 is geconstateerd dat, naar verwachting, de bewijsgaring die nodig is voor het hardmaken van opzet op de uitbuiting, in veel gevallen ook nodig zal zijn voor het hardmaken van culpa ten aanzien van de uitbuiting. 'Redelijkerwijs moeten vermoeden' duidt op omstandigheden die in het algemeen bij een eerste indruk al worden vermoed. In zoverre lijkt een strafbaarstelling met daarin de culpavariant 'redelijkerwijs moeten vermoeden' dus geen voordeel op te leveren voor de opsporing; vermoed wordt dat in beide gevallen (opzetsdelict en culpadelict) alle opmerkelijkheden in het traject dat de ontkenkende verdachte heeft gevolgd en alle opmerkelijkheden in de situatie die hij aantroef, dienen te worden gedocumenteerd. Wel is aannemelijk dat aan de hand van die documentatie het 'redelijkerwijs moeten vermoeden' van uitbuiting, in

de rechtszaal eerder zal worden aangenomen dan het opzet op de uitbuiting. Dogmatisch ligt de lat van de culpa immers daadwerkelijk lager dan die van het opzet.

In het verlengde van het voorgaande ligt de constatering dat strafbepalingen die zich richten op de prostituant en de aanwezigheid van 'uitbuiting' op enigerlei wijze als bestanddeel bevatten, ook op dat punt een betrekkelijk zware bewijslast met zich meebrengen. Zo lijkt het voorstel van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel de vaststelling van uitbuiting eveneens te vereisen:

'Aanbeveling 3.2

De wetgever wordt aanbevolen om strafbaar te stellen degene die gebruik maakt van de seksuele diensten van een prostitué(e) terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat hij of zij daartoe is gedwongen of bewogen, en dus een slachtoffer is van mensenhandel.⁵

De formulering lijkt toegespitst te zijn op een voorafgaand of nog plaatsvindend voorval van art. 273f lid 1, sub 4° Sr. Door de slotzinsnede 'en dus slachtoffer is van mensenhandel' lijkt de term 'bewogen' te zijn beperkt tot deze gevallen. Die beperking ligt in de rede, omdat 'bewogen tot prostitutie' strikt genomen geen zelfstandig strafbaar feit oplevert. In dit kader is bijvoorbeeld strafbaar het aanwerven in het ene land met het oogmerk om de ander in het andere land tot prostitutie te brengen (sub 3°) en voorts het 'bewogen tot prostitutie' onder de omstandigheden genoemd in sub 1° (dit levert een geval van sub 4° op).

Tegen deze achtergrond is denkbaar dat de bewijslast zou kunnen worden verlaagd door de strafbaarstelling van de prostituant juist niet direct te koppelen aan gevallen van art. 273f Sr, maar aan de kernonderdelen van die bepaling in dit kader, te weten het bestaan van dwang en misleiding, of het bestaan van oneigenlijke invloeden op de vrijheid al dan niet voor prostitutie te (blijven) kiezen. Materieel gezien lijkt tussen al deze varianten niet veel verschil te zitten, maar wat betreft de bewijslast zou dat anders kunnen liggen.

In het voorgaande zijn de belangrijkste conclusies neergelegd met betrekking tot art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Veel details zijn daarbij weggelaten. Daarvoor zij verwezen naar paragraaf 2.2.

Verkrachting en aanranding (art. 242 Sr en art. 246 Sr)

Voor art. 242 en art. 246 Sr is nodig dat sprake is van 'dwingen'. Typische gevallen van dwang zijn de fysieke dwang (door geweld) en de psychische dwang (door bedreiging). Door de ruime strekking van het dwangmiddel 'een andere feitelijkheid' dat in beide bepalingen is opgenomen, laten deze bepalingen echter ook meer dwangsoorten toe dan alleen de twee genoemde. Een van deze dwangsoorten is de zogenoemde middelloze dwang. Dat betreft een situatie waarin alle kernelementen van dwang zijn verenigd (zo-

⁵ Zie NRM 2013a, p. 318 en voorts eerder in deze studie, paragraaf 1.4.

als onvrijwilligheid en onvermijdbaarheid, het opzet van de dader op die onvrijwilligheid en onvermijdbaarheid, en het desondanks handelen door de dader). Het atypische van die dwangsoort is echter dat de onvermijdbaarheid – het door het slachtoffer niet of maar moeilijk kunnen vermijden van de situatie – niet door de dader zelf is veroorzaakt; die situatie is door hem aangetroffen. De rechtspraak laat ruimte voor deze middellose dwang en om die reden komt onder omstandigheden ook de prostituant beeld. Het zal dan vanzelfsprekend gaan om extreme gevallen waarin de onvrijwilligheid duidelijk kenbaar is door een samenstel van zichtbare factoren, zoals de locatie, de aard van de mensen in de nabijheid van de prostituee, verwondingen van de prostituee en vooral het gedrag van de prostituee. Wanneer een prostituant de seksuele handelingen vervolgens uitvoert of ontvangt ondanks dat hij weet dat de prostituee de seksuele handelingen tegen haar wil ondergaat of uitvoert, en ondanks dat hij eveneens weet dat zij niet of moeilijk anders kan handelen doordat zij onder de macht staat van anderen, dan kan op basis van de rechtspraak tot de conclusie worden gekomen dat dit in beginsel valt binnen de werkingssfeer van art. 242 Sr en art. 246 Sr. Het gaat dan niet (alleen) om medeplegen, maar reeds om het zelfstandig plegen van de genoemde delicten.

Medeplichtigheid (art. 48 Sr)

Wat de medeplichtigheid betreft, is het al met al moeilijk denkbaar dat deze modaliteit op de prostituant van toepassing zou zijn. Voor strafrechtelijke aansprakelijkheid is nodig dat de medeplichtige het misdrijf daadwerkelijk bevordert of gemakkelijk maakt; de geboden hulp dient daadwerkelijk effectief te zijn geweest. Met betrekking tot de delicten in art. 273f Sr, waaraan de prostituant mogelijk medeplichtig zou kunnen zijn, is opgevallen dat de meeste delicten feitelijk al zijn voltooid op het moment dat de prostituant gebruik maakt van de diensten van een prostituee. Hulp na afloop van het strafbare feit valt niet onder de medeplichtigheid. Voor zover delicten in art. 273f Sr nog gaan plaatsvinden en de prostituant tijdens zijn bezoek van die toekomstige misdrijven op de hoogte is, valt nog steeds niet goed in te zien op welke wijze zijn enkele aanwezigheid of het enkele betalen bevorderend zou zijn voor die toekomstige misdrijven, anders dan de omstandigheid dat deze handelingen wellicht als *conditio sine qua non* zijn aan te merken voor die misdrijven (zo kan de prostituee wellicht geen geld afhandig worden gemaakt wanneer de prostituant haar niet betaalt).

Bij nader inzien is de constructie van de prostituant als medeplichtige een ingewikkelde kwestie met een vermoedelijk lage slagingskans in de rechtszaal.

4.3 De klant van minderjarige prostituees

Uit hoofdstuk 3 is gebleken dat de prostituant in de regel strafrechtelijk aansprakelijk is wanneer hij gebruik maakt van de diensten van een prostituee jonger dan achttien jaar. Algemene bescherming voor jeugdige prostituees is gelegen in art. 248b Sr (gebruik maken van diensten van prostituees van zestien of zeventien jaar oud) en door de artt.

244, 245 en 247 Sr (seks met jeugdigen jonger dan zestien jaar). In art. 273f lid 1, sub 8° Sr (voordeel trekken uit seks met een iemand jonger dan achttien jaar) wordt aanvullende bescherming geboden tegen het concreet profiteren van eerder genoemde gebruikmaking van diensten. Daarbij moet waarschijnlijk onder meer worden gedacht aan gevallen waarbij de prostituant bewust financiële of seksuele voordelen bewerkstelligt door in te spelen op kwetsbaarheden van de jeugdige, zoals onwetendheid, angst of armoede.

Literatuur

Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving (Commissie-Melai) 1977

Derde interimrapport van de Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving: prostitutie (Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving), Den Haag: Staatsuitgeverij 1977.

Alink & Wiarda 2010

M. Alink & J. Wiarda, 'Materieelrechtelijke aspecten van mensenhandel in het Nederlands strafrecht', in: D. de Prins e.a., *Preadviezen 2010. De staatsrechtelijke positie van de politieke partijen; Materieelrechtelijke aspecten van mensenhandel; Schade van derden in het aansprakelijkheidsrecht* (Preadviezen Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland), Den Haag: BJu 2010, p. 175-262

Backhaus, *European Journal of Law and Economics* (30) 2010, afl. 3

J.G. Backhaus, 'Vanessa E. Munro, Marina della Giusta (eds.): Demanding sex; Critical reflections on the regulation of prostitution. Ashgate, UK, 2008, 216 pp', *European Journal of Law and Economics* (30) 2010, afl. 3, p. 303-305 (online via Springer Link).

Beijer, *Delikt en Delinkwent* 2010, 60

A. Beijer, 'Mensenhandel met het oog op seksuele uitbuiting; de interpretatieve van artikel 273f Sr', *Delikt en Delinkwent* 2010, 60 (online, laatst bijgewerkt op 10 oktober 2010).

Berger 2012

S.M. Berger, 'No end in sight: why the "end demand" movement is the wrong focus for efforts to eliminate human trafficking' (Student Note), *Harvard Journal of Law & Gender* 2012, p. 523-570 (online via Westlaw)

Biesma e.a. 2006

S. Biesma e.a., *Verboden bordelen: evaluatie opheffing bordeelverbod: niet-illegale prostitutie* (WODC; Ministerie van Justitie), Groningen/Rotterdam: IntraVal 2006.

Bouclin, *Public Law* 2012

S. Bouclin, 'Regulating sex work in Canada', *Public Law* 2012, p. 387-396 (online via Westlaw).

Brooks-Gordon *Criminal Law Review* 2005

B. Brooks-Gordon, 'Clients and commercial sex: reflections on Paying the Price: a Consultation Paper on Prostitution', *Criminal Law Review* 2005, p. 425-443 (online via Westlaw).

Care 2008

Care, *Tackling the demand for prostitution and sex trafficking*, 2008 (online publiek).

Carline 2010

A. Carline, 'Critical perspectives on the Policing and Crime Act 2009: an unethical approach to the regulation of prostitution?', *Contemporary Issues in Law* 2010, 10(2), p. 127-150 (online via Westlaw)

Carrigg, *The Monitor: Journal of International Studies* (14) 2008, afl. 1

H. Carrigg, 'Prostitution Regimes in the Netherlands and Sweden', *The Monitor: Journal of International Studies* (14) 2008, afl. 1, p. 6-15 (online publiek).

Commissie "Overheid en Seksuele Integriteit" (Commissie-Swildens-Rozendaal) 1995

Seksualiteit en rechtsbescherming: eindverslag van de Commissie "Overheid en seksuele integriteit" van de Partij van de Arbeid (Partij van de Arbeid), Delft: Eburon 1995.

Commissie-Stoffels 1964

Prostitutie en strafrecht: rapport van de commissie ingesteld bij het besluit van de Minister van Justitie van 21 maart 1962, Stafafdeling Wetgeving nr. 88/662 (Commissie-Stoffels), Den Haag: Staatsuitgeverij 1964.

Criminal Law Review 2010

(Editorial remarks), 'The Policing and Crime Act 2009', *Criminal Law Review* 2010, 2, p. 91-92 (online via Westlaw)

Crowhurst *Sexuality Research and Social Policy*, (9) 2012, afl. 3

I. Crowhurst, 'Approaches to the Regulation and Governance of Prostitution in Contemporary Italy', *Sexuality Research and Social Policy* (9) 2012, afl. 3, p. 223-232 (online via Springer Link).

Cruz *Feminist Legal Studies* (17) 2009, afl. 1

K. Cruz, 'Vanessa E. Munro, Marina Della Giusta (eds): Demanding Sex: Critical Reflections on the Regulation of Prostitution', *Feminist Legal Studies* (17) 2009, afl. 1, p. 109-114 (online via Springer Link).

Daalder 2002

A.L. Daalder, *Het bordeelverbod opgeheven: prostitutie in 2000-2001* (Onderzoek en beleid; 200; WODC), Den Haag: WODC 2002.

Van Damme & Vermeulen 2012

Y. van Damme & G. Vermeulen, 'De criminalisering van de vraagzijde-actoren', in: L. Pauwels & G. Vermeulen (red.), *Actuele ontwikkelingen inzake Europees strafrecht, veiligheid & preventie, politie, strafprocedure, prostitutie en mensenhandel, drugsbeleid en penologie* (Update in de Criminologie, 6), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2012, p. 194-209

Danna, *Sexuality Research and Social Policy* (9) 2012, afl. 1

D. Danna, 'Client-Only Criminalization in the City of Stockholm: A Local Research on the Application of the "Swedish Model" of Prostitution Policy', *Sexuality Research and Social Policy* (9) 2012, afl. 1, p. 80-93 (online via Springer Link).

Day, *Creighton International and Comparative Law Journal* (2) 2012

K. Day, 'Addressing the Sex Trafficking Crisis: How Prostitution Laws Can Help', *Creighton International and Comparative Law Journal* (2) 2012, p. 149-172.

Deady, *Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice* (17) 2011, afl. 2

G.M. Deady, 'The Girl Next Door: A Comparative Approach to Prostitution Laws and Sex Trafficking Victim Identification Within the Prostitution Industry', *Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice* (17) 2011, afl. 2, p. 515-555 (online via Washington and Lee University School of Law Scholarly Commons).

De Hullu 2012

J. de Hullu, *Materieel strafrecht. Over algemene leerstukken van aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, vijfde druk, Deventer: Kluwer 2012

Della Giusta, Di Tommaso & Strøm 2008

M. Della Giusta, M.L. Di Tommaso & S. Strøm, *Sex markets: a denied industry* (Routledge IAFPE advances in feminist economics; 6), London/New York: Routledge 2008.

Della Giusta, Di Tommaso & Strøm, *Journal of Population Economics* (22) 2009, afl. 2

M. Della Giusta, M.L. Di Tommaso & S. Strøm, 'Who is watching? The market for prostitution services', *Journal of Population Economics* (22) 2009, afl. 2, p. 501-516 (online via Springer Link).

Ten Den e.a. 1999

C. ten Den e.a. 1999, *Evaluatie tippelzone Groningen* (INTRAVAL), Groningen: Stichting INTRAVAL 1999.

Van Dijk e.a. 2002

E.M.H. van Dijk e.a., *Mensenhandel in Nederland* (KLPD Recherche Themaboek), Zoetermeer: Korps Landelijke Politie Diensten 2002.

Dodillet & Östergren 2011

S. Dodillet & P. Östergren, 'The Swedish Sex Purchase Act: Claimed Success and Documented Effects' (Conference paper), *International Workshop: Decriminalizing Prostitution and Beyond: Practical Experiences and Challenges* (The Hague, March 3-4, 2011) (online publiek).

Drewes & Nieuwlaat 1990

L. Drewes & T. Nieuwlaat, *Seksuele exploitatie van jeugdigen en de rol van het strafrecht*, Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, Wetenschapswinkel Rechten 1990.

Duijst, *Delikt en Delinkwent* 2009, 48

W.L.J.M. Duijst, 'Loveboys', *Delikt en Delinkwent* 2009, 48 (online, laats bijgewerkt op 1 juli 2009).

Duker, *AA* 2013/11

M. Duker, 'Het Tongzoen-arrest en het labelen van strafbaar gedrag', *AA* 2013/11, p. 827-832

Eriksson 2008

M.K. Eriksson, *FRA Thematic Study on Child Trafficking – Sweden* (European Union Agency for Fundamental Rights), 2008 (online publiek).

Eshete 2012

S.L. Eshete, *The Relationship between Prostitution and Sex Trafficking. The Case of Sweden and Denmark* (Master thesis, Lund University), 2012 (online via Lund University Publications).

Fick 2007 *South African Crime Quarterly*, nr. 22

N. Fick, 'Well Intentioned But Misguided? Criminalising sex workers' clients', *South African Crime Quarterly* 2007, nr. 22, p. 33-36 (online via Institute for Security Studies).

FIRST 2010

FIRST, *Swedish model a failure - Yet another law targeting street-based sex workers*, 2010 (<http://www.bayswan.org/swed/Swedish-model-a-failure.pdf>).

Frenken & Doomen (red.) 1984

J.O.C.M. Frenken & J. Doomen (red.), *Strafbare seksualiteit: opvattingen en aanpak van politie, justitie en hulpverlening* (Recht en welzijn, 18), Deventer: Van Loghum Slaterus 1984.

Gangoli & Westmarland 2006

G. Gangoli & N. Westmarland (red.), *International approaches to prostitution: law and policy in Europe and Asia*, Bristol: Policy 2006.

Global Network of Sex Work Projects 2011a

Global Network of Sex Work Projects, *The criminalisation of clients*, 2011 (online publiek).

Global Network of Sex Work Projects 2011b

Global Network of Sex Work Projects, *The criminalisation of clients: a summary*, 2011 (online publiek).

Gooren, TvV 2011/2

J. Gooren, 'De strafrechtelijke bescherming van jongeren tegen seksuele contactlegging', *Tijdschrift voor Veiligheid* 2011/2

De Graaf e.a. 2007

H. de Graaf, M. Höing, M. Zaagsma & I. Vanwesenbeeck, *Tienerseks - Vormen van instrumentele seks onder tieners*, WODC 2007

Griffioen 2007

M. Griffioen, *Klanten van prostituees: een onderzoek naar de percepties van de klant* (masterthesis Erasmus Universiteit Rotterdam), 2007.

Hancilova & Massey 2009

B. Hancilova & C. Massey, *Legislation and the Situation Concerning Trafficking in Human Beings for the Purpose of Sexual Exploitation in EU Member States* (International Centre for Migration Policy Development), 2009 (online publiek).

Hartsuiker 1964

J.F. Hartsuiker, *De souteneur in het Nederlandse recht* (dissertatie, Leiden; Fakulteitenreeks, 1), IJsselstein: De Kroon 1964.

Haveman 1998

R.H. Haveman, *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel* (dissertatie, Universiteit Utrecht; Pompe Reeks, 25), Deventer: Gouda Quint 1998.

Haveman e.a. (red.) 2000

R.H. Haveman e.a. (red.), *Seks, zeden en strafrecht: Nederlandse strafrechtdagen 1999* (Vierde Landelijke strafrechtsdag, 23 april 1999; Meijers-reeks, 21), Deventer: Gouda Quint 2000.

Hindle, Barnett & Casavant 2011

K. Hindle, L. Barnett & L. Casavant, *Prostitution: A review of Legislation in Selected Countries* (Legal and Legislative Affairs Division, Parliamentary Information and Research Service), Ottawa, Canada: Library of Parliament 2011 (online publiek).

Home Office 2004

Paying the Price: a consultation paper on prostitution, juli 2004, Home Office, Verenigd Koninkrijk (online publiek)

Home Office 2008

Tackling the demand for prostitution: a review, Home Office, Verenigd Koninkrijk (online publiek)

Jakobsson & Kotsadam, *European Journal of Law and Economics* (35) 2013, afl. 1

N. Jakobsson & A. Kotsadam, 'The law and economics of international sex slavery: prostitution laws and trafficking for sexual exploitation', *European Journal of Law and Economics* (35) 2013, afl. 1, p. 87-107 (online via Springer Link).

Joosten (red.) 2010

F. Joosten (red.), *Prostitutie bedrijven: (nieuw wettelijk kader)*, Amsterdam: Berghauser Pont 2010.

Ten Kate 2013

W.J.B. ten Kate, *Mensenhandel: moderne slavernij* (Praktijkwijzer Strafrecht), Deventer: Kluwer 2013.

Keulen e.a. 2010

B.F. Keulen, F. Vellinga-Schootstra, A.A. van Dijk, K. Lindenberg & H.D. Wolswijk, *Daderschap en deelneming doorgelicht*, Paris: Zutphen 2010

Khruakham & Lawton, *Asian Journal of Criminology* (7) 2010, afl. 1

S. Khruakham & B.A. Lawton, 'Assessing the Impact of the 1996 Thai Prostitution Law: A Study of Police Arrest Data', *Asian Journal of Criminology* (7) 2010, afl. 1, p. 23-36 (online via Springer Link).

Kiedrowski & Van Dijk 1984

J. Kiedrowski & J.M. van Dijk, *Working papers on pornography and prostitution report # 1: pornography and prostitution in France, the Netherlands, West Germany, Denmark and Sweden* (Department of Justice, Ottawa, Canada), Ottawa, Canada: Department of Justice 1984.

Kleemans e.a. 1998

E.R. Kleemans e.a., *Georganiseerde criminaliteit in Nederland: rapportage op basis van de WODC-monitor* (Onderzoek en beleid, 173; WODC), Den Haag: WODC 1998.

KLPD 2008

KLPD - Dienst Nationale Recherche, *Schone schijn – de signalering van mensenhandel in de vergunde prostitutiesector*, KLPD 2008

Kool 1999

R.S.B. Kool, *De strafwaardigheid van seksueel misbruik* (dissertatie, Erasmus Universiteit Rotterdam; SI-EUR proefschriftenreeks), Arnhem: Gouda Quint 1999

Korvinus e.a. 2006

D. Korvinus, D. Koster & H. de Jonge van Ellemeet, 'Mensenhandel: het begrip uitbuiting in art. 273a Sr', *Trema* 2006 (7), p. 286-290

Kulick, *Anthropological Theory* (3) 2003, nr. 2

D. Kulick, 'Sex in the New Europe: The Criminalization of Clients and Swedish Fear of Penetration', *Anthropological Theory* (3) 2003, nr. 2, p. 199-218 (online via SAGE journals)

Lee & Persson 2013

S. Lee & P. Persson, *Human Trafficking and Regulating Prostitution* (Law & Economics Research Paper Series Working Paper, nr. 12-08), 2013 (online via NELLCO Legal Scholarship Repository)

Leening, *ThePostOnline* 28 november 2013

M. Leening, 'Omvang gedwongen prostitutie zwaar overschat', *ThePostOnline* 28 november 2013 (online publiek)

Lehti & Aromaa 2002

M. Lehti & K. Aromaa, *Trafficking in human beings, illegal immigration and Finland* (Publication Series, nr. 38), Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control 2002

Van der Leij (red.) 2007

J.B. van der Leij (red.), *Plegen en deelnemen* (Facetten van strafrechtspleging, 17), Deventer: Kluwer 2007

Leong 2012

K. Leong, 'Trafficking in human beings for sexual purposes: Sweden's anti-trafficking regime and the lessons for Australia', in: L.T. Holmes (red.), *Trafficking and human rights: European and Asia-Pacific perspectives*, Cheltenham: Edward Elgar 2010, p. 116-132

Van der Leun & Vervoorn 2004

J.P. van der Leun & L. Vervoorn, *Slavernij-achtige uitbuiting in Nederland: een inventariserende literatuurstudie in het kader van de uitbreiding van de strafbaarstelling van mensenhandel* (Meijersreeks, 82), Den Haag: BJu 2004.

Levy 2011

J. Levy, J, 'Impacts of Swedish Criminalisation of the Purchase of Sex on Sex Workers', *British Society of Criminology Annual Conference* (Northumbria University, 3-6 July, 2011) (online publiek).

Lindenberg 2007

K. Lindenberg, *Strafbare dwang – Over het bestanddeel 'dwingen' en strafbaarstellingen van dwang, in het bijzonder art. 284 Sr*, (diss. RUG) Maklu: Antwerpen/Apeldoorn, 2007

Lindenberg, *International Criminal Law Review* 2011

K. Lindenberg, 'Rethinking Rape Law: International and Comparative Perspectives (Book Review)', *International Criminal Law Review* (11) 2011, p. 891-899

Lindenberg 2013a

K. Lindenberg, 'Much to be appreciated... Over positieve verplichtingen en laakbaar gedrag dat in de gaten loopt', in: A. Dijkstra, B.F. Keulen & G. Knigge (red.), *Het Roer Recht – liber amicorum aangeboden aan Wim Vellinga en Feikje Vellinga-Schootstra*, Zutphen: Paris, 2013, p. 243-256

Lindenberg 2013b

K. Lindenberg, 'Zedendelicten en positieve verplichtingen', in: J.H. Gerards en C.H. Sieburgh (red.), *De invloed van fundamentele rechten op het materiële recht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 501-530

Madden Dempsey, *Criminal Law Review* 2005

M. Madden Dempsey, 'Rethinking Wolfenden: prostitute-use, criminal law, and remote harm', *Criminal Law Review* 2005, p. 444-455 (online via Westlaw).

Madden Dempsey, *University of Pennsylvania Law Review* (158) 2010, nr. 6

M. Madden Dempsey, 'Sex Trafficking and Criminalization: In Defense of Feminist Abolitionism', *University of Pennsylvania Law Review* (158) 2010, nr. 6, p. 1729-1778 (online via Westlaw).

Moerings, Pelser & Brants (red.) 1999

M. Moerings, C.M. Pelser & C.H. Brants (red.), *Morele kwesties in het strafrecht* (Pompe reeks, 28), Deventer: Gouda Quint 1999.

Monasky, *William Mitchell Law Review* (37) 2011, afl. 4

H. Monasky, 'Note: On Comprehensive Prostitution Reform: Criminalizing the Trafficker and the Trick, But Not the Victim – Sweden's Sexköpslagen in America', *William Mitchell Law Review* (37) 2011, afl. 4, p. 1989-2045.

Mossman 2007

E. Mossman, *International Approaches to Decriminalising or Legalising Prostitution* (Ministry of Justice New Zealand), 2007 (online publiek).

Munro & Della Giusta (red.) 2008

V.E. Munro & M. Della Giusta (red.), *Demanding sex: critical reflections on the regulation of prostitution*, Aldershot, Hampshire: Ashgate 2008.

Nationaal Actieplan Mensenrechten 2013

Nationaal Actieplan Mensenrechten. Bescherming en bevordering van mensenrechten op nationaal niveau, bijlage bij *Kamerstukken II* 2013/2014, 33 826, nr. 1 (online publiek).

NRM 2003

Mensenhandel: aanvullende kwantitatieve gegevens: tweede rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2005.

NRM 2004

Mensenhandel: derde rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2004.

NRM 2005

Mensenhandel: aanvullende kwantitatieve gegevens: vierde rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2005.

NRM 2007

Mensenhandel: vijfde rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2007.

NRM 2009

Mensenhandel: zevende rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2009.

NRM 2010

Mensenhandel – 10 jaar Nationaal Rapporteur Mensenhandel in Nederland – Achtste rapportage van de Nationaal Rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2010.

NRM 2012

Mensenhandel: jurisprudentie mensenhandelzaken 2009-2012: een analyse (Nationaal Rapporteur Mensenhandel), Den Haag: Bureau NRM 2012.

NRM 2013a

Mensenhandel: negende rapportage van de Nationaal rapporteur (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen), Den Haag: Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2013.

NRM 2013b

Toespraak van de Nationaal rapporteur mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen ter gelegenheid van de aanbieder van het rapport 'Mensenhandel. Negende rapportage van de Nationaal rapporteur' aan minister Opstelten van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 10 september 2013, beschikbaar op <www.nationaalrapporteur.nl> (laatst geraadpleegd op 25 januari 2013)

NRM 2014

C.E. Dettmeijer-Vermeulen & M. Boot-Matthijssen, *Ze wilde het zelf. Toch? Minderjarige slachtoffers in strafzaken*, Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2014, <www.nationaalrapporteur.nl/actueel/nieuws/2014/ze-wilde-het-zelf-toch.aspx> (laatst geraadpleegd op 25 januari 2013)

Neuman 2012

S. Neuman, *Female Prostitution in Thailand – looked upon a victim-agent framework* (bachelor thesis, Linnæus University), 2012 (online via DiVa Portal).

Di Nicola e.a. (red.) 2009

A. Di Nicola e.a. (red.), *Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients*, New York: Springer 2009.

Niesner & Jones-Pauly 2001

E. Niesner & C. Jones-Pauly, *Frauenhandel in Europa Strafverfolgung und Opferschutz im europäischen Vergleich* (Wissenschaftliche Reihe, Band 129; Frankfurter Instituts für Frauenforschung), Bielefeld: Kleine Verlag 2001.

Otten 2004

L. Otten, *Mensenhandel, de strafrechtelijke grens van exploitatie en prostitutie*, Utrecht: Universiteit Utrecht, Wetenschapswinkel Rechten 2004.

Pauwels & Vermeulen (red.) 2012

L. Pauwels & G. Vermeulen (red.), *Actuele ontwikkelingen inzake Europees strafrecht, veiligheid & preventie, politie, strafprocedure, prostitutie en mensenhandel, drugsbeleid en penologie* (Update in de Criminologie, 6), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2012.

Pearson 2002

E. Pearson, *Human traffic, human rights: redefining victim protection*, London: Anti-Slavery International 2002.

Peppet Iowa Law Review (98) 2013

S.R. Peppet, 'Prostitution 3.0?', *Iowa Law Review* (98) 2013, p. 1989-2060.

Politie IJsselland & Kernteam Noord- en Oost Nederland 2001

Algemene criminaliteitsbeeldanalyse Oost-Europa 2000-2001 (Politie IJsselland; Kernteam Noord- en Oost-Nederland: Afdeling Informatie / Unit Oost-Europa), Zwolle: Kernteam Noord- en Oost Nederland.

Pompe 1947

W.P.J. Pompe, *Strafrecht en zedelijkheid: rede* (Verreniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland), Den Haag: Ten Hagen 1947.

Pompe/Simons 1941

D. Simons, *Leerboek van het Nederlandsche strafrecht: II Bijzondere strafbare feiten*, Groningen/Batavia: Noordhoff 1941.

Rose Oklahoma Law Review (65) 2013

K.B. Rose 'Looking for Love in All the Wrong Places: A Call to Reform State Law on Sex Trafficking', *Oklahoma Law Review* (65) 2013, p. 303-350.

Salvation Army 2011

Salvation Army, *Criminalisation of the Purchase and Sale of Sex (Scotland) Bill. A Public Consultation By Trish Godman MSP. Response from The Salvation Army*, 2011 (online via Scottish Churches Parliamentary Office).

Schaap 1999

C.D. Schaap, *Heling getoetst: studie naar het witwassen van geld en de strafbaarstelling door middel van de helingsbepalingen* (SI-EUR proefschriftenreeks), Den Haag: Gouda Quint 1999.

Scholtes e.a. 1980

J.T.I. Scholtes e.a., *Prostitutie: gegevens en ideeën* (Mr. A. de Graaf Stichting), Amsterdam: A. de Graaf Stichting 1980.

Segers & Pot, *Nederlands Juristenblad* 2013/1777

G.J. Segers & J. Pot, 'Het normaliseren van prostitutiewerk', *Nederlands Juristenblad* 2013/1777 (online, laatst bijgewerkt op 12 augustus 2013).

Shimokawa 2012

A. Shimokawa, *Combating Sex Trafficking in Europe* (master thesis, International Institute of Social Studies, Erasmus University Rotterdam), 2012 (online via Erasmus University Repository).

Sieberg 2005

K.K. Sieberg, *Criminal Dilemmas. Understanding and Preventing Crime* (Studies in Economic Theory, vol. 12), Berlin/Heidelberg: Springer 2005.

Siron & Van Baeveghem 1999

N. Siron & P. van Baeveghem, *Trafficking in migrants through Poland* (Principal: European Commission (STOP)), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 1999.

Skillbrei & Holmström, *Crime and Justice* 2011

M.L. Skillbrei & C. Holmström, 'Is there a Nordic prostitution regime?', *Crime and Justice* 2011, p 479-517 (online via Westlaw).

***Swedish government report SOU 2010:49* 2010**

Selected extracts of the Swedish government report SOU 2010:49: 'The Ban against the Purchase of Sexual Services. An evaluation 1999-2008' (Swedish Institute), 2010 (online publiek).

***Swedish government report SOU 2010:49 (Summary)* 2010**

Summary of the Swedish government report SOU 2010:49: 'The Ban against the Purchase of Sexual Services. An evaluation 1999-2008' (Swedish Institute), 2010 (online publiek).

Tham, Ronneling & Rytterbro, *Crime and Justice* (40) 2011

H. Tham, A. Ronneling & L.L. Rytterbro, 'The Emergence of the Crime Victim: Sweden in a Scandinavian Context', *Crime and Justice* (40) 2011, p. 555-611 (online via Westlaw).

Trávníčková e.a. 2004

I. Trávníčková e.a., *Trafficking in women: the Czech Republic perspective* (Institute for Criminology and Social Prevention; UNODC/UNICRI project – Criminal justice response to trafficking in human beings in the Czech Republic and Poland), Praag: Institute for Criminology and Social Prevention 2004.

Vermeulen e.a. 2006

G. Vermeulen e.a. 2006, *The SIAMSECT files: standardised templates and blueprint for EU-wide collection of statistical information and analysis on missing and sexually exploited children and trafficking in human beings* (IRCP-series; Principal European Commission (JAI/DAP/2004-2/014/WYC)), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2006.

Vermeulen (red.) 2007a

G. Vermeulen (red.), *Betaalseksrecht: naar regulering of legalisering van niet-problematische prostitutie?*, Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2007.

Vermeulen (red.) 2007b

G. Vermeulen (red.), *EU quality standards in support of the fight against trafficking in human beings and sexual exploitation of children: exploratory study of the potential and feasibility of self-regulation of public-private co-operation* (Principal European Commission (JLS/2005/AGIS/063)), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2007.

Vermeulen, De Bondt & Van Damme 2010a

G. Vermeulen. W. de Bondt & Y. van Damme, *EU cross-border gathering and use of evidence in criminal matters : towards mutual recognition of investigative measures and free movement of evidence?* (IRCP-series, vol. 37; Principal European Commission DG Freedom, Security and Justice (JLS/2008/E4/006)), Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 2010.

Vermeulen, De Bondt & Van Damme 2010b

G. Vermeulen. W. de Bondt & Y. van Damme, *Organised crime involvement in trafficking in persons and smuggling of migrants* (IRCP-series, vol. 38; Principal United Nations Office on Drugs and Crime), Antwerpen/Apeldoorn/Portland: Maklu 2010.

Volmuller 1966

H.W.J. Volmuller, *Het oudste beroep: geschiedenis van de prostitutie in Nederland*, Utrecht: Oosterhoek 1966.

Wagenaar & Altink *Sexuality Research and Social Policy* (9) 2012, afl. 3

H. Wagenaar & S. Altink, 'Prostitution as Morality Politics or Why It Is Exceedingly Difficult To Design and Sustain Effective Prostitution Policy', *Sexuality Research and Social Policy* (9) 2012, afl. 3 , p. 279-292 (online via Springer Link).

Waltman, *Michigan Journal of International Law*, (33) 2011, afl. 1

M. Waltman, 'Prohibiting Sex Purchasing and Ending Trafficking: The Swedish Prostitution Law', *Michigan Journal of International Law*, (33) 2012, afl. 1, p. 133-159 (online via HeinOnline).

Waltman, *Women's studies international forum* (34) 2011, afl. 5

M. Waltman, 'Sweden's prohibition of purchase of sex : The law's reasons, impact, and potential', *Women's studies international forum* (34) 2011, afl. 5, p. 449-475 (online via Elsevier ScienceDirect Complete).

Wylie & MacRedmond (red.) 2010

G. Wylie & P. MacRedmond (red.), *Human trafficking in Europe ; Character, causes and consequences*, Basingstoke : Palgrave Macmillan 2010.

Zaitch & Staring 2009

D. Zaitch & R. Staring, 'The Flesh is Weak, the Spirit Even Weaker Clients and Trafficked Women in the Netherlands Prostitution and Human Trafficking', in: A. Di Nicola e.a. (red.), *Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients*, New York: Springer 2009, p. 67-121.

Bijlage 1

Interview Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

17 december 2013; geserreerd verslag

A: mr. K. Lindenberg, Rijksuniversiteit Groningen

B: mw. mr. C.E. Dettmeijer-Vermeulen, Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

A: Uw visie op de strafbaarheid van de prostituant die gebruik maakt van die diensten van minderjarige of uitgebuite prostituees, staat in dit interview centraal. Het thema komt vaker in uw publicaties terug en de strekking van dit interview is om bevestigd te krijgen wat de kenmerken van uw visie zijn en om waar mogelijk nadere details te bespreken. Kunt u om te beginnen de kern van uw visie samenvatten?

B: Ingeval van minderjarigheid is de strafbaarheid van de prostituant evident; dat valt (ten aanzien van zestien- en zeventienjarigen) onder art. 248b Sr. In uitbuitingssituaties is de strafbaarheid niet evident. Ik heb strafbaarstelling van de prostituant die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees inderdaad aanbevolen en uiteengezet waarom ik vind dat die er moet komen. Internationale instrumenten bieden aanknopingspunten om mensen strafbaar te stellen die gebruik maken van diensten van mensen waarvan ze weten of redelijkerwijs moeten vermoeden dat zij slachtoffer zijn van mensenhandel. De minister is het er in wezen mee eens dat je die mensen aan zou moeten kunnen pakken. Maar de minister is van mening dat je die ook zou kunnen aanpakken via art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Ik ben het daar niet mee eens. Sub 6° gaat over voordeel trekken. Naar mijn mening ziet dat op andere omstandigheden. Voordeel trekken blijkt toch om een financieel voordeel te gaan. Een niet-uitgebuite prostituee kan best goedkoper haar diensten aanbieden dan een slachtoffer van mensenhandel. Waar zit dan het voordeel dan in? Ik zie dat niet. Bovendien zouden dan ook klantgevallen buiten de prostitutiesfeer onder sub 6° vallen. Sub 6° ziet wel op bijvoorbeeld een exploitant die extra geld krijgt om aan slachtoffers en uitgebuite vrouwen ramen te verhuren. Daar zie ik het voordeel in. De prostituant hoort niet in sub 6° thuis.

A: U noemde zojuist de raamexploitant. Zou deze exploitant, wat u betreft, een hogere beloning moeten krijgen dan gebruikelijk is voor het ter beschikking stellen van ramen, voordat sprake kan zijn van 'voordeel trekken' in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr?

B: Nee. Het ziet in mijn ogen op wat anders. Bij de exploitant worden, in geval van mensenhandel, ramen gehuurd door de mensenhandelaren. Stel dat de exploitant weet dat daar uitgebuite vrouwen werken. Dan is sub 6° van toepassing. Hetzelfde geldt voor een taxichauffeur die uitgebuite vrouwen op een neer rijdt, er geld mee verdient en op de hoogte is van de uitbuiting.

Wat prostitutie en de positie van de klant betreft: de minister van VenJ heeft mij verzocht meer aandacht te geven aan prostitutie vanuit het perspectief van de aanpak van mensenhandel. Hier heb ik mee ingestemd. Ik denk dat de klant *sec* echt iemand anders is dan een klant die weet of moet weten dat iemand slachtoffer is van mensenhandel. Dat onderscheid wil ik hier wel duidelijk in maken. Mijn bedoeling is zeker niet om de klant in het algemeen strafbaar te stellen. Strafbbaarstelling van klanten van slachtoffers van mensenhandel zou wat mij betreft in een aparte strafbaarstelling moeten worden opgenomen, zoals dat ook in art. 248b Sr is gedaan voor het gebruik maken van diensten van minderjarige prostituees. Maar daar is de leeftijd duidelijk geobjectiveerd. Bij strafbaarstelling van de klant die gebruik maakt van de diensten van uitgebuite prostituees, zou die uitbuiting niet geobjectiveerd moeten zijn. Dat kan natuurlijk ook niet. Ik vind zelf dat deze klanten niet als schuldig aan *mensenhandel* moeten worden bestraft. Ik denk dat dat ver gaat. Dat is ook de reden waarom ik vind dat het niet in een mensenhandelartikel moet staan. Het moet echt in een apart artikel staan.

A: Heeft dat te maken met het strafmaximum en/of met het etiket?

B: Met beide. Het etiket vind ik eigenlijk nog belangrijker. In een situatie waarin je als overheid de exploitatie van prostitutie legaal maakt en vergunt, vind ik bijvoorbeeld dat een klant, die naar de vergunde prostitutie gaat, in beginsel redelijkerwijs ervan mag uitgaan dat dat wel oké is. Dat is mijn visie daarop. De registratie- en de vergewisplicht worden uit het lopende wetsvoorstel gehaald. Dus zou je die niet via die kant er weer in moeten brengen. Maar er zijn prostituanten die na zes telefoontjes en twaalf locaties ergens bij een caravan op een camping terecht komen en daar meisjes tegengekomen, die geen Nederlands en Engels spreken. Daarnaast staan er stevige mannen in de buurt. Dan mag je verwachten dat die prostituant daar even over nadenkt. Wat je ziet, en wat je meer zult gaan zien, is dat de politie ook onderzoek doet in de niet-vergunde prostitutiesector. Prostitutie vindt bijvoorbeeld ook plaats op parkeerterreinen. Als prostitutie zich verplaatst naar niet-vergunde plekken, betekent dat klanten ook meer zullen bewegen naar het niet-vergunde circuit. Dan denk ik dat je de aansprakelijkheid wat kunt vergroten. (Hoe verder een klant zich verwijderd van het vergunde circuit, des te groter het risico dat hij neemt dat de diensten niet vrijwillig worden verleend.)

Wat we nu zien, is dat de politie op een industrieterrein komt, nadat ze via allerlei omwegen die plek gevonden hebben. Dat doen ze nu met de landelijke controles.

Daar vinden ze vaak ook één of twee klanten. Het is handig om die mee te nemen naar het bureau en die te ondervragen. Dat kunnen ze dan wel, en nu niet.

A: Uw voorstel is om daarbij ook specifiek een culpose variant te betrekken ('redelijkerwijs moeten vermoeden'). Wat kunt u daarover zeggen?

B: Dat is een stapje verder, maar dat is ook nodig, want het 'weten' is heel moeilijk te bewijzen. Dat is eigenlijk ook de reden dat ik 'redelijkerwijs moeten weten' of 'redelijkerwijs moeten vermoeden' heb opgenomen in mijn aanbeveling.

Ik vind ook dat we in de prostitutiesfeer nu iets verder moeten kijken. We weten dat er veel vrouwen gedwongen in de prostitutie zitten. Kijken we bijvoorbeeld naar de raamprostitutie, dan weten we inmiddels dat er mensenhandelaren zijn die, als ze hun slachtoffer bont en blauw geslagen hebben, dat slachtoffer in ijswater stoppen zodat er geen blauwe plekken komen. Dat is dus niet zichtbaar. We weten dat, als meisjes huilend achter het raam zitten, ze geen klanten krijgen. Dus daarom staan ze stralend achter de ramen. Dat zegt allemaal niks. Dus is het ook moeilijk voor een klant om dat te zien. Soms wordt er op sites waar sekswerkers hun diensten aanbieden, opmerkingen geplaatst in de trant van: volgens mij werkt ze daar gedwongen. Volgens mij zou in elk geval de klant die zo'n bericht plaatst of gelezen heeft op zijn minst redelijkerwijs kunnen vermoeden, als je daar naar toe gaat, dat ze onder dwang werkt. Het voorwaardelijk opzet zit daar al in, of dan toch in ieder geval de culpose variant.

A: Ik ga graag terug naar art. 273f lid 1, sub 6° Sr. U had het over de ramenexploitant. Het bestanddeel 'voordeel trekken' kan in dat verband verschillend worden uitgelegd. In een van de recente *Sneep II*-zaken van het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, is een bodyguard veroordeeld ter zake van sub 6° (ECLI:NL:GHARL:2013:8827). Uit het arrest blijkt dat de bodyguard betaald kreeg voor zijn werkzaamheden. Onduidelijk is of hij daarvoor afwijkend veel geld kreeg. Dan dringt zich de vraag op waaruit het 'voordeel trekken' precies dient te bestaan. Gaat het om een atypische beloningsstructuur – een financieel voordeel ten opzichte van een fictieve basissituatie – of om iets anders, zoals de omstandigheid dat de verdachte onderdeel is van de criminogene context? En indien dat laatste het geval is, waar ligt dan de scheidslijn volgens u?

B: Je ziet dat sub 6° in verschillende contexten ten laste wordt gelegd en bewezen wordt verklaard. Heel vaak wordt de mensenhandelaar sub 1°, 4°, 6° en 9° verweten en dat leidt dan ook tot een veroordeling. En dan gaat het ook om een evidente wijze van voordeel trekken. Ik denk dat het gaat om de directe schil om de mensenhandelaar heen, dus om een bodyguard, een raamverhuurder, een abortusarts en een borstvergrotingskliniek; om al deze *facilitators*. Ik denk dat je daarvan kan zeggen dat ze voordeel trekken uit de uitbuiting.

A: Waar scharniert in dat geval de materieelrechtelijke definitie van 'voordeel trekken' op?

B: Iemand die weet dat het gaat om slachtoffers van mensenhandel en daar geld aan verdient. Dat is de algemene opvatting binnen de rechtspraak. Die worden gezien als voordeeltrekkers.

A: Waar zit in uw ogen het verschil met de klant die van de uitbuiting weet? In de door u gegeven gevallen lijkt sprake te kunnen zijn van een marktconforme beloningsstructuur en tegelijkertijd van 'voordeel trekken'. Wanneer de beloningsstructuur tussen geld en diensten inwisselbaar wordt acht, dan komt de klant ook in beeld: de klant betaalt geld aan een uitgebuite prostituee en krijgt diensten verricht, terwijl hij weet dat de prostituee slachtoffer is van uitbuiting.

B: Ik begrijp wat u zegt. Dan zie je echter iemand die op zich geen onderdeel uitmaakt van een crimineel netwerk, maar die daar op een willekeurig moment als klant komt en dan vanuit het eerder besproken perspectief als mensenhandelaar veroordeeld zou kunnen worden. Ikzelf zie dat niet als een sub 6°-geval. Wat wij ook tegenkomen, is dat mensen meisjes inwerken in de prostitutie. Dan zit je wel in dat sfeertje. Die krijgen ook seksuele diensten en betalen er soms voor. In dat geval denk ik veel meer aan medeplichtigheid in het mensenhandelcircuit. Ik denk dat ik het voordeel trekken in sub 6° meer zie in de sfeer van: je houdt het in stand, zoals de chauffeur, de bodyguard, de inwerker en de raamverhuurder. Dat is een andere vorm van in stand houden dan wat de klant doet. Waar wij ons heel sterk op gefocust hebben, is dat het voordeel trekken in de zin van sub 6° zich voornamelijk richt tot de kring rond diegene die het slachtoffer in die positie houden. Dat is zoals gezegd een bodyguard die weet dat iemand slachtoffer is, en dat is de kring daar om heen. De klant komt voorbij en gaat weer weg. Daar zit het grote verschil.

A: Is het wat u betreft een factor die niet direct in verband te brengen is met het voordeel trekken zelf, maar met de bepaling als geheel?

B: Ik vind niet dat je kunt zeggen dat de klant financieel voordeel trekt.

A: Dat doet de bodyguard in uw ogen wel, als ik u goed begrijp.

B: Ja, hij krijgt geld. Hij krijgt betaling. Dat is een wezenlijk verschil.

A: De klant geeft geld en krijgt een dienst.

B: De voordeelgedachte is daar niet op van toepassing in mijn optiek. De klant krijgt in die zin geen voordeel.

A: Een andere insteek zou kunnen zijn dat vastgesteld moet worden dat de bodyguard werk heeft dat hij anders niet zou hebben of niet onder dezelfde condities.

B: Ja oké, dat zou kunnen. Maar internationaal gezien is er steeds meer aandacht voor de rol van *facilitators*, en dus ook voor de aanpak daarvan, en niet alleen voor de eerste schil rond het slachtoffer. Dan zit je op een scheidslijn tussen medeplichtigheid aan en sub 6°. Dat zijn keuzes die uiteindelijk in de rechtspraak gemaakt moeten worden. Ik zie het voordeel trekken uit sub 6° heel dicht tegen medeplichtigheid aan schuren. Dan zie ik die klant niet.

Ik begrijp het juridische punt wel, maar het mensenhandelartikel moet niet te ver worden opgerekt. Ik kijk natuurlijk ook iets breder. Wat is wenselijk als resultaat? Een resultaat waarbij een klant als mensenhandelaar wordt veroordeeld, dat vind ik een stap te ver. Zoals ik net al zei, een 'uitprobeerder' die op verzoek van een mensenhandelaar het een en ander doet, dat is medeplichtigheid en dat is ook niet meer gewoon een klant. Voor de klant met wetenschap van uitbuiting is een aparte strafbaarstelling nodig. De vergelijking met art. 248b Sr past hier. Ook jeugdprostitutie is niet hetzelfde als mensenhandel. Voor art. 248b Sr wordt weliswaar niet veel vervolgd en dan kan je zeggen dat het symboolpolitiek is. Maar het is hoe dan ook wel belangrijke wetgeving, omdat we met zijn allen vinden dat minderjarige prostitutie gewoon niet mag. Als je kijkt naar EU richtlijn 2011/36/EU, dan zie je dat men van mening is dat ingeval iemand die opzettelijk diensten afneemt van iemand van wie hij weet dat die wordt uitgebuit, je daar mogelijk een strafbaarstelling tegenover stelt. Dat is de achtergrond van mijn aanbeveling. En als je er dan zuiver juridisch naar kijkt, hoe zou je dat dan doen? Dan vind ik sub 6° daar niet voor aangewezen.

A: U hebt een strafbaarstelling van de klant van uitgebuite prostituees geformuleerd zoals die in de toekomst zou kunnen luiden. Ook in uw voorstel lijkt daadwerkelijk vastgesteld te moeten worden dat sprake was van uitbuiting. Is dat wat u betreft inderdaad zo?

B: Ja, dat denk ik wel. Dat moet helder zijn. Op het moment dat er vrijspraak is van mensenhandel, dan zegt de rechtbank: dit is geen mensenhandel en kan je niet volhouden dat een klant dat wist.

A: Stelt u voor dat klantzaken worden gecombineerd met mensenhandelzaken?

B: Dat maakt het lastig in de vervolgingsfase. Zo'n soort feit zou snel berecht moeten worden. Het zijn geen complexe mensenhandelzaken waardoor deze zaken zich ook voor snelle berechting lenen. Ik heb de illusie dat het ook wellicht enigszins preventief zou werken, het feit dat het strafbaar is gesteld.

A: Er zijn ook andere strafbaarstellingen denkbaar, bijvoorbeeld waarbij bepaalde uiterlijke kenmerken voldoende zijn voor een culpose aansprakelijkheid. Daarbij is de

bewijslast dus lager. Een andere variant die geopperd is, is die waarbij de klant van een uitgebuite prostituee strafbaar is wanneer hij nalaat direct na het contact met de uitgebuite prostituee de politie in te lichten.

B: Laten we het zo zeggen. Die situaties zijn ook besproken. De klant komt daar en neemt seksuele diensten af, daarna komt hij erachter dat ze onder dwang werkt. Dat vind ik niet strafbaar. De kennis van dwang komt dan pas achteraf. Als hij erachter komt voordat hij de dienst afneemt, en vervolgens naar de politie gaat, dan zou hem dat niet disculperen als hij toch seksuele diensten heeft afgenomen.

A: De strafbaarstelling die de plicht in het leven roept om contact op te nemen met de politie, wordt naar voren gebracht om rekening te houden met de informatiepositie van de klant; als hij een belangrijke informatiebron is, dan wil je hem misschien niet afschrikken met een andersoortige strafbaarstelling.

B: Dan worden ze inderdaad als informatiebron gezien en dat zijn ze ook wel. Dat is belangrijk. Maar klanten gaan in het algemeen niet naar de politie. Ze melden het eerder bij Meld Misdaad Anoniem. Dat blijft mogelijk.

A: Ten slotte: hoe kijkt u aan tegen strafbaarstellingen in het buitenland, zoals in Zweden of Engeland, en over de effectiviteit van dergelijke strafbaarstellingen?

B: De strafbaarstelling in Engeland levert een harde aansprakelijkheid op die in Nederland minder goed denkbaar is. Naar Zweden maar ook naar andere landen doen wij nader onderzoek, al zijn vergelijkingen niet eenvoudig. De situatie in Zweden is bijvoorbeeld anders. Daar zijn klanten van prostituees als zodanig strafbaar. Mijn aanbeveling betreft echter klanten van *slachtoffers van mensenhandel*. Wat de effectiviteit van de strafrechtelijke aanpak van de klant betreft: studies zijn nog niet ver genoeg om hier harde conclusies aan te verbinden.

Bijlage 2

Interview Landelijk Coördinerend Officier van Justitie Mensenhandel en Mensensmokkel

5 december 2013 en 27 januari 2014; geserreerd verslag

A: mr. K. Lindenbergh, Rijksuniversiteit Groningen

B: mr. W.J.B. ten Kate, landelijk coördinerend officier van justitie mensenhandel en mensensmokkel

A: Wat kunt u zeggen over het beleid van het openbaar ministerie ten aanzien van prostituanten in de sfeer van mensenhandel?

B: Mensenhandel is door meerdere oorzaken een delict dat in het algemeen niet gemakkelijk te bewijzen is. Het aantal vrijspraken ligt ook significant hoger dan in andere zaken. Het beleid van het openbaar ministerie richt zich weliswaar uitdrukkelijk ook op het 'voordeel trekken' in de zin van art. 273f lid 1, sub 6° Sr, maar dat delict is moeilijk te bewijzen in het geval van een prostituant. Dat is ook de reden dat we daar nu niet of nauwelijks aan toe komen en waarom het lastig is daarop concreet beleid te voeren. Ik ken geen zaken waar de klant expliciet strafrechtelijk wordt aangesproken op het gebruik maken van een meerderjarig slachtoffer van mensenhandel.

A: Heeft de geschetste problematiek te maken met de aard van de bestanddelen van art. 273f lid 1, sub 6° Sr?

B: Ja, in het bijzonder met 'voordeel trekken'. Dat is lastig: wat voor een voordeel moet je dan precies trekken? Misschien dat je minder betaalt als klant van een uitgebuite prostituee. Dat zou dan het voordeel moeten zijn. Maar dat verwijt doet onvoldoende recht aan de context waarbinnen dit plaatsvindt. Hierbij komt bij dat onduidelijkheid bestaat over de uitleg van het opzet in art. 273f lid 1, sub 6° Sr. Indien het opzet ook betrokken moet zijn op de uitbuiting, dan is dat zeer lastig te bewijzen. Indien het 'redelijkerwijs moeten vermoeden' volstaat, zoals het Hof Arnhem-Leeuwarden recentelijk aannam, wordt het denk ik wel gemakkelijker, hoewel het nog steeds behoorlijke inspanning vergt om te komen tot een bewijsbaar strafbaar feit. Waar het goed van pas zou kunnen komen is bij die beoordelingssites van prostituees, zoals *hookers* en *kinky.nl*. Daar worden reviews gegeven over prostituees. Stel dat je dan een aangifte hebt en de klant zegt het ook nog eens op een dergelijke site, dan heb je denk ik een bewijsbare zaak. Dan zit je

waarschijnlijk ten minste in de sfeer van 'redelijkerwijs moeten vermoeden'. De bewijsbaarheid kan ook afhangen van de locatie waar een klant wordt aangetroffen. Iemand die buiten de vergunde sector een prostituee bezoekt, zal sneller onder een strafbaarstelling vallen. De vergelijking met heling is hier goed te maken, zoals het Hof Arnhem-Leeuwarden dat ook deed. Je moet dus wel een aantal stappen zetten voordat het bewijs er is. Ik denk dat er een hele grote tussengroep prostituanten is, die je onder de huidige wetgeving nog niet kan aanpakken. Je zult dan ook daadwerkelijk moeten bewijzen dat ze voordeel hebben getrokken. Dat is zoals gezegd een lastig verhaal, temeer ook als ze een normale prijs hebben betaald en niet gebruik hebben gemaakt van het illegale circuit. De huidige strafbaarstelling is dus eigenlijk alleen goed bruikbaar in de heel evidente gevallen; denk aan een camper ergens achteraf voor tien euro. Die gevallen zou je kunnen aanpakken. Ondertussen is het wel zo dat onderzoeken die bij de zaken *Sneep* en *Koolvis* zijn uitgevoerd en die juist op het legale circuit zien, uitwijzen dat circa 70% van de vrouwen in dat legale circuit gedwongen werkt.

A: Hoe denkt u over uitdrukkelijke strafbaarstelling van de prostituant die gebruikt maakt van de diensten van uitgebuite prostituees?

B: Het denken over mensenhandel is de afgelopen tien, vijftien jaar veranderd. Na 2000 was nog steeds het idee, ook na de eerste bevinden van het WODC, dat het wel mee zou vallen met de misstanden in de sector. Na 2005, 2006 en de Sneepzaken, zijn de schellen bij de meeste mensen van de ogen gevallen. Binnen het OM is het één van de topprioriteiten; de aanpak van mensenhandel en het terugdringen van mensenhandel in verschillende vormen. Dat is ook de achterliggende gedachte, waarbij we vooral in de context van de mensenhandel zijn begonnen met de programmatische aanpak en het zogenoemde barrièremodel.

Wat de klant betreft, gaat het er in ieder geval om dat hij bewust wordt gemaakt van de signalen en dat hij zijn gedrag daarop aanpast. Met het barrièremodel in de hand kijk je naar wie is het best geëquipeerd daar iets aan te doen. Je probeert een grote vuist te maken, want het is niet alleen maar iets voor politie en justitie. Het is een verantwoordelijkheid voor iedereen die ertegenaan kan lopen. Zonder stellig te kunnen zijn over aparte strafbaarstelling, is voor mij in ieder geval duidelijk dat de bewustwording bij de klant een factor is die kan helpen in de bestrijding van de mensenhandel. Indien een aparte strafbaarstelling er komt en Nederland vindt dat we daarop moeten inzetten, dan moeten we daarvoor ook ruimte en middelen vrijmaken. Maar tegelijkertijd geldt dat alleen al een publicitair goede aanpak meehelpt in het terugdringen van mensenhandel

A: Naast de door de Nationaal Rapporteur Mensenhandel voorgestelde bepaling, circuleert ook het voorstel om de klant strafbaar te stellen die nalaat wetenschap van of sterke vermoedens van uitbuiting te melden bij de politie. Hoe denkt u hierover?

B: Daar hebben wij het nog niet over gehad. Dat is nog een stap verder. Dat is wel een interessante gedachte. Dan breid je de kring van potentiële verdachten wel behoorlijk uit. Aan de ene kant wordt zijn positie als het ware verzwakt doordat hij ook iets moet doen. Aan de andere kant, als hij dat doet, geef je hem ook een soort vrijwaring voor dat moment van dienstverlening. Maar dan zou je nog in een situatie terecht kunnen komen dat iemand denkt: ik heb er voor betaald en ik maak gebruik van de dienst. Daarna stap ik naar de politie en dan zeg ik dat ik er geen goed gevoel over heb. Dan kan je in een tweeslachtige positie terechtkomen: aan de ene kant heb je dan wel gebruik gemaakt van het slachtoffer van mensenhandel, maar aan de andere kant krijg je een soort vrijwaring doordat je het meldt. Dat is een lastige. Het blijft natuurlijk een punt dat de klant altijd kan zeggen dat hij er geen weet van had: ik heb geen blauwe plekken gezien en ze maakte er zelf ook geen melding van. Het bewijs dat geleverd moet worden, dat blijft het lastige punt.

Bijlage 3

Huidige wetteksten

Artikel 48 Sr

Als medeplichtigen van een misdrijf worden gestraft:

- 1°. zij die opzettelijk behulpzaam zijn bij het plegen van het misdrijf;
- 2°. zij die opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen tot het plegen van het misdrijf.

Artikel 49 Sr

1. Het maximum van de hoofdstraffen op het misdrijf gesteld wordt bij medeplichtigheid met een derde verminderd.
2. Geldt het een misdrijf waarop levenslange gevangenisstraf is gesteld, dan wordt gevangenisstraf opgelegd van ten hoogste twintig jaren.
3. De bijkomende straffen zijn voor medeplichtigheid dezelfde als voor het misdrijf zelf.
4. Bij het bepalen van de straf komen alleen die handelingen in aanmerking die de medeplichtige opzettelijk heeft gemakkelijk gemaakt of bevorderd, benevens hun gevolgen.

Artikel 242 Sr

Hij die door geweld of een andere feitelijkheid of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwingt tot het ondergaan van handelingen die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt als schuldig aan verkrachting gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 244 Sr

Hij die met iemand beneden de leeftijd van twaalf jaren handelingen pleegt die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 245 Sr

Hij die met iemand, die de leeftijd van twaalf jaren maar nog niet die van zestien jaren heeft bereikt, buiten echt, ontuchtige handelingen pleegt die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 246 Sr

Hij die door geweld of een andere feitelijkheid of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwingt tot het plegen of dulden van ontuchtige handelingen, wordt,

als schuldig aan feitelijke aanranding van de eerbaarheid, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 247 Sr

Hij die met iemand van wie hij weet dat hij in staat van bewusteloosheid, verminderd bewustzijn of lichamelijk onmacht verkeert, dan wel aan een zodanige gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens lijdt dat hij niet of onvolkomen in staat is zijn wil daaromtrent te bepalen of kenbaar te maken of daartegen weerstand te bieden of met iemand beneden de leeftijd van zestien jaren buiten echt ontuchtige handelingen pleegt of laatstgemelde tot het plegen of dulden van zodanige handelingen buiten echt met een derde verleidt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie.

Artikel 248a

Hij die door giften of beloften van geld of goed, misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht of misleiding een persoon waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat deze de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt, opzettelijk beweegt ontuchtige handelingen te plegen of zodanige handelingen van hem te dulden, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.

Artikel 248b

Hij die ontucht pleegt met iemand die zich beschikbaar stelt tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling en die de leeftijd van zestien jaren maar nog niet de leeftijd van achttien jaren heeft bereikt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.

Artikel 273f Sr

1. Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft:

1°. degene die een ander door dwang, geweld of een andere feitelijke of door dreiging met geweld of een andere feitelijke, door afpersing, fraude, misleiding dan wel door misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht, door misbruik van een kwetsbare positie of door het geven of ontvangen van betalingen of voordelen om de instemming van een persoon te verkrijgen die zeggenschap over die ander heeft, werft, vervoert, overbrengt, huisvest of opneemt, met inbegrip van de wisseling of overdracht van de controle over die ander, met het oogmerk van uitbuiting van die ander of de verwijdering van diens organen;

2°. degene die een ander werft, vervoert, overbrengt, huisvest of opneemt, met inbegrip van de wisseling of overdracht van de controle over die ander, met het oogmerk van uitbuiting van die ander of de verwijdering van diens organen, terwijl die ander de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt;

3°. degene die een ander aanwerft, medeneemt of ontvoert met het oogmerk die ander in een ander land ertoe te brengen zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met of voor een derde tegen betaling;

4°. degene die een ander met een van de onder 1° genoemde middelen dwingt of beweegt zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van arbeid of diensten of zijn organen beschikbaar te stellen dan wel onder de onder 1° genoemde omstandigheden enige handeling onderneemt waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich daardoor beschikbaar stelt tot het verrichten van arbeid of diensten of zijn organen beschikbaar stelt;

5°. degene die een ander ertoe brengt zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met of voor een derde tegen betaling of zijn organen tegen betaling beschikbaar te stellen dan wel ten aanzien van een ander enige handeling onderneemt waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat die ander zich daardoor beschikbaar stelt tot het verrichten van die handelingen of zijn organen tegen betaling beschikbaar stelt, terwijl die ander de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt;

6°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de uitbuiting van een ander;

7°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit de verwijdering van organen van een ander, terwijl hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat diens organen onder de onder 1° bedoelde omstandigheden zijn verwijderd;

8°. degene die opzettelijk voordeel trekt uit seksuele handelingen van een ander met of voor een derde tegen betaling of de verwijdering van diens organen tegen betaling, terwijl die ander de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt;

9°. degene die een ander met een van de onder 1° genoemde middelen dwingt dan wel beweegt hem te bevoordelen uit de opbrengst van diens seksuele handelingen met of voor een derde of van de verwijdering van diens organen.,

2. Uitbuiting omvat ten minste uitbuiting van een ander in de prostitutie, andere vormen van seksuele uitbuiting, gedwongen of verplichte arbeid of diensten, met inbegrip van bedelarij, slavernij en met slavernij te vergelijken praktijken, dienstbaarheid en uitbuiting van strafbare activiteiten.

3. De schuldige wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren of geldboete van de vijfde categorie, indien:

1°. de feiten, omschreven in het eerste lid, worden gepleegd door twee of meer verenigde personen;

2°. degene ten aanzien van wie de in het eerste lid omschreven feiten worden gepleegd een persoon is die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt dan wel een ander persoon is bij wie misbruik van een kwetsbare positie wordt gemaakt;

3°. de feiten, omschreven in het eerste lid, zijn voorafgegaan, vergezeld of gevolgd van geweld.

4. Indien een van de in het eerste lid omschreven feiten zwaar lichamelijk letsel ten gevolge heeft of daarvan levensgevaar voor een ander te duchten is, wordt gevangenisstraf van ten hoogste achttien jaren of geldboete van de vijfde categorie opgelegd.
5. Indien een van de in het eerste lid omschreven feiten de dood ten gevolge heeft, wordt levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste dertig jaren of geldboete van de vijfde categorie opgelegd.
6. Onder kwetsbare positie wordt mede begrepen een situatie waarin een persoon geen andere werkelijke of aanvaardbare keuze heeft dan het misbruik te ondergaan.
7. Artikel 251 is van overeenkomstige toepassing.

Artikel 416 Sr

1. Als schuldig aan opzetheling wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie:
 - a. hij die een goed verwerft, voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of een zakelijk recht ten aanzien van een goed vestigt of overdraagt, terwijl hij ten tijde van de verwerving of het voorhanden krijgen van het goed dan wel het vestigen van het recht wist dat het een door misdrijf verkregen goed betrof;
 - b. hij die opzettelijk uit winstbejag een door misdrijf verkregen goed voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een door misdrijf verkregen goed overdraagt
2. Met dezelfde straf wordt gestraft hij die opzettelijk uit de opbrengst van enig door misdrijf verkregen goed voordeel trekt.

Artikel 417bis Sr

1. Als schuldig aan schuldheiling wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de vijfde categorie:
 - a. hij die een goed verwerft, voorhanden heeft of overdraagt, dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een goed vestigt of overdraagt, terwijl hij ten tijde van de verwerving of het voorhanden krijgen van het goed dan wel het vestigen van het recht redelijkerwijs had moeten vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betrof;
 - b. hij die uit winstbejag een goed voorhanden heeft of overdraagt dan wel een persoonlijk recht op of zakelijk recht ten aanzien van een goed overdraagt, terwijl hij redelijkerwijs moet vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betreft.
2. Met dezelfde straf wordt gestraft hij die uit de opbrengst van enig goed voordeel trekt, terwijl hij redelijkerwijs moet vermoeden dat het een door misdrijf verkregen goed betreft.

